

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

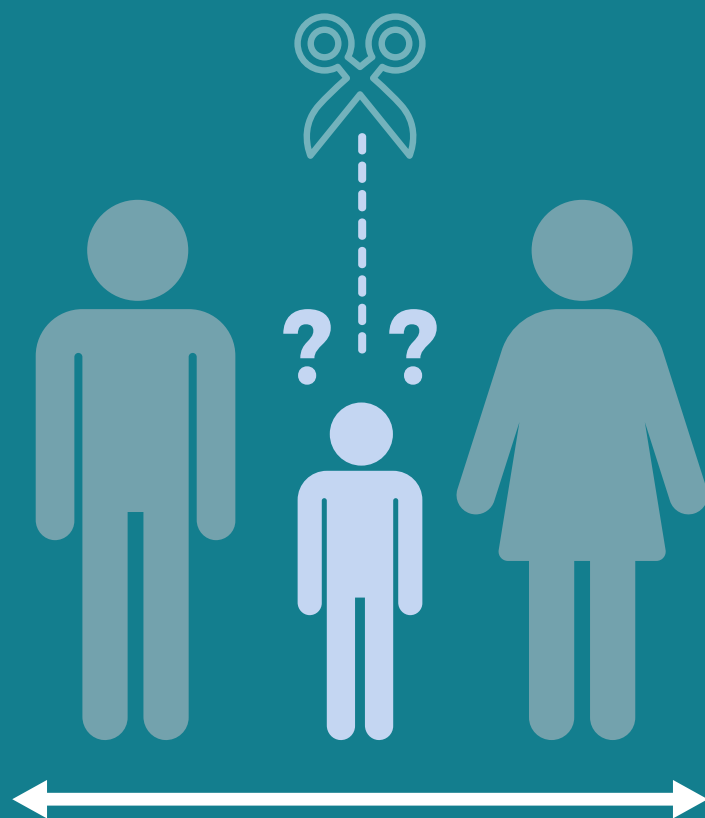
Қазақстандық
қоғамдық
даму
институты

«АЖЫРАСУ ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ»

ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ
БОЙЫНША ТАЛДАМАЛЫҚ ЕСЕП

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ
ПО РЕЗУЛЬТАТАМ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ НА ТЕМУ:

«РАЗВОДЫ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ»

НҰР-СҰЛТАН - 2021

«Ажырасу және оның салдары» әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша талдамалық есеп / Д.М. Айкенова – Нұр-Сұлтан: «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ, 2021. – 150 б.

Аналитический отчет по результатам социологического исследования на тему «Разводы и их последствия». / Айкенова Д.М. – г. Нур-Султан: НАО «Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру», 2021 г. – 150 с.

Талдамалық есепте ажырасудың жоғары деңгейіне талдау және терең сұхбат арқылы жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері ұсынылған: ажырасудың себептері мен факторлары айқындалды, ажырасудың некеге дейінгі белгілері, ажырасудың теріс және оң салдары анықталды, ажырасудың қоғам, ересектер мен балалар үшін салдары зерттелді, ерлер мен әйелдердің некеден кейінгі мінез-құлқы, сондай-ақ ерлердің бала тәрбиесіне қатысу дәрежесі талданып, ұсыныстар жасалды және ажырасудың жоғары деңгейін реттеудің халықаралық тәжірибесі сараланды.

Әлеуметтанулық зерттеу Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің тапсырысымен жүргізілді. Талдамалық есеп мемлекеттік қызметкерлерге, зерттеушілерге, қоғамдық ұйым өкілдеріне және барлық отбасылық саясат мәселелеріне қызығушылық танытқандарға арналған.

В аналитическом отчете представлены анализ высокого уровня разводимости и результаты проведенного социологического исследования путем глубинного интервью: выявлены причины и факторы развода, определены добрачные признаки разводов, выявлены негативные и положительные последствия разводов, изучены последствия разводов для общества, взрослых и детей, исследовано послебрачное поведение мужчин и женщин, а также степень участия мужчин в воспитании детей, разработаны рекомендации и изучен международный опыт регулирования высокого уровня разводимости.

Социологическое исследование проведено по заказу Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. Аналитический отчет предназначен для государственных служащих, исследователей, представителей общественных организаций и всех тех, кто интересуется вопросами семейной политики.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

«АЖЫРАСУ ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ»

ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ
БОЙЫНША ТАЛДАМАЛЫҚ ЕСЕП

НҰР-СҰЛТАН - 2021

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	4
1. БАҒДАРЛАМАНЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ БӨЛІМІ	4
2. БАҒДАРЛАМАНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК БӨЛІМІ	6
ГЛОССАРИЙ	8
I ТАРАУ. АЖЫРАСУДЫҢ ӨЗЕКТІ АСПЕКТІЛЕРІ	9
1.1. Ажырасудың заманауи жағдайы (ажырасу статистикасы, факторлары)	9
1.2. Ажырасу санын азайту бойынша халықаралық тәжірибе	17
1.3. Отбасындағы жанжалдар мен ажырасудың негізгі себептері	24
II ТАРАУ. АЖЫРАСУ САЛДАРЫ	40
2.1. Ерлі-зайыптылар үшін ажырасу салдары	41
2.2. Ажырасудың балалар үшін салдары. Ажырасқаннан кейінгі ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасы. Ер адамдардың бала тәрбиесіне қатысу дәрежесі	46
2.3. Бұрынғы ерлі-зайыптылардың некеден кейінгі (немесе ажырасудан кейінгі) мінез-құлқы	57
2.4. Ажырасу және ажырасудан кейінгі мәдениет	63
ҚОРЫТЫНДЫ	68
ҰСЫНЫСТАР	70
ҚОСЫМША. САУАЛНАМА	72

1. БАҒДАРЛАМАНЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ БӨЛІМІ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі

Отбасы – адам мен қоғам арасын байланыстыратын дәнекер, адамдар әлеуметтік қауымдастығының алғашқы формасы. Отбасында адамның бастапқы әлеуметтенуі жүзеге асырылады, ұжымдық өмір сүру қажеттілігі өтеледі.

Отбасын әлеуметтанулық зерттеу терең практикалық мәнге ие, өйткені ол қоғамда болып жатқан көптеген процестерді түсінудің маңызды шарты болып табылады. Отбасы жағдайы бір уақытта әлеуметтік динамиканың бірқатар процестерінің, әртүрлі факторлары ықпалының салдары да, себебі де болып табылады, бірақ, көп жағдайда, осы факторларды өзі анықтайды және ұдайы өндіреді.

Заманауи жағдайда отбасы институты үлкен өзгерістерге ұшырауда: туудың төмендеуі, тұлғааралық қатынастардың күрделенуі, ажырасудың өсуі, демек, толық емес отбасылар мен туған ата-анасы жоқ отбасылар санының өсуі, некеден тыс туылғандардың санының артуы.

Қазіргі қоғамда ажырасу көрсеткіштерінің соңғы онжылдықтарда өсуінің күрделі салдарының бірі – отбасы мен әлеумет қарым-қатынастарындағы тепе-теңдіктің бұзылуы. **Соңғы 20 жылда Қазақстан Республикасында неке санының қысқаруы және ажырасу санының өсуі байқалады. Аға буын арасында да ажырасу жиілеп кетті. Қазақстандағы БҰҰ Тұрғын халықтың қоныстануы саласындағы қоры (ЮНФПА) техникалық қолдауымен дайындалған «Тұрғын халықтың қоныстануы саласындағы жағдайды талдау» мәліметтері бойынша 2013 жылдан бастап 2018 жылға дейін жалпы ел бойынша неке саны 18% қысқарды, 2000-2018 жылдары ажырасу саны орта есеппен екі есе өсті. Қазақстан Республикасында ажырасудың жалпы коэффициенті 2019 жылдың соңында 3,23 құрады. Статистикаға сәйкес 2020 жылы елдегі ажырасу 1000 адамға шаққанда 2,54 ажырасуды құрады. Ажырасу санының да, ажырасудың жалпы коэффициентінің де төмендеуіне қарамастан, Қазақстан Республикасы ажырасу бойынша ең жоғары деңгейлі елдердің ондығында қалып отыр.**

Ажырасу санының өсуі және неке институтында болып жатқан процестер мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді: некенің бұзылуының нәтижесінде ажырасу өз өзектілігін жоғалтқан жоқ. Неке-отбасылық қарым-қатынастарды зерттеу, отбасының ыдырауы тек жеке адамдардың мәселесі ғана емес, сонымен қатар бүкіл қоғамның мәсе-

лесі екенін көрсетті. Ажырасудың салдары шартты түрде үш топқа бөлінеді: 1) қоғам үшін салдары; 2) ажырасқандардың өздеріне салдары; 3) балалары үшін салдары.

Қоғамға салдары – демографиялық жағдайдың нашарлауы, толық емес отбасылардың пайда болуы, жалғызбасты адамдар санының көбеюі, әкесіз тәрбиеленген балалардың өзін-өзі бағалауы мен жетістіктеріне және т.б. кері ықпалынан орын алған толық емес отбасылардың пайда болуы. Әкесіз (әкесі тірі бола тұра) отбасында тәрбиеленетін балалар санының көбеюі балалар арасында девиантты мінез-құлық ықтималдығын арттырады. Балалары бар ажырасқан әйелдердің едәуір бөлігі мүлдем қайта тұрмысқа шықпайды. Осыған сүйене отырып, ажырасқан әйелдердің туу мүмкіндігі жүзеге асырылмай қалады, яғни халықтың көбею процестеріне де теріс ықпал етеді.

Толық емес отбасыларда ана (әке) мен бала арасындағы қарым-қатынастың спецификалық жүйесі, неке институты негізделетін норма мен құндылықтарға балама болатын мінез-құлық үлгісі қалыптасады. Ажырасу балалардың моральдық жағдайына да ауыр ықпал етеді.

Заманауи қоғамдағы ажырасу мәдени және отбасылық құндылықтардың жоғалуының да себебі болып табылады; ажырасқан адамдардың экономикалық жағдайын қиындатады; жақын әлеуметтік ортамен қарым-қатынасты өзгертеді; ажырасқан адамдар бір уақытта некенің бұзылуына бейімделіп, жаңа өмір салтын қалыптастыруы қажет.

Жалпы, қазіргі қоғамда ажырасу құбылыс ретінде әртүрлі бағаланады. Егер бұрын ол тек жағымсыз - отбасына қауіп төндіру ретінде түсіндірілсе, ал бүгінгі таңда отбасының бұрынғы құрамы мен құрылымын сақтау мүмкін болмаған жағдайда некені бұзу мүмкіндігі оны қайта құру үшін қажетті отбасылық жүйенің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Демек, ажырасу деңгейін азайту үшін технологиялар мен бағдарламаларды әзірлеу және енгізу қажеттілігі, сондай-ақ ажырасу субъектілерін жаңа мәртебеге бейімдеу әдістері мен тетіктерін енгізу өзекті болып табылады.

Осылайша, қазіргі қоғамдағы некені бұзудың тұрақты арту үрдісі зерттеудің өзектілігі мен мақсатын – Қазақстандағы ажырасудың жоғары деңгейінің себептерін және ересектер мен балалар үшін ажырасудың салдарын талдау қажеттігін анықтады.

Зерттеу объектісі – ажыру процесінен өткен адамдар. Зерттеу тақырыбы – заманауи отбасылардағы ажырасу әлеуметтік процесс ретінде, ажырасу процессінен өткен адамдардың санасындағы ажырасудың себептері мен салдары.

Зерттеу міндеттері:

- ажырасудың себептері мен факторларын, олардың өсу себептерін анықтау;

- ажырасудың некеге дейінгі белгілерін анықтау;
- ажырасудың теріс және оң салдарын анықтау (психологиялық, экономикалық, әлеуметтік және т. б.);
- ажырасқаннан кейін балаларды тәрбиелеуге әкелердің қатысу дәрежесін анықтау (ажырасқаннан кейін әкелердің балаларымен кездесу жиілігі, әкелер тарапынан баланың болашағы туралы шешім қабылдауға қатысуы және т. б.);
- ажырасудың балаларға ықпалын саралау;
- зерттеу қорытындысы бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің алғашқы гипотезалары:

- неке-отбасы қарым-қатынастарының, ажырасу мінез-құлқының, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық жағдаймен байланысты отбасылық қарым-қатынастардың трансформациясы;
- неке бұзылуының негізгі себептері – әлеуметтік-экономикалық мәселелер, қоғамның ажырасу мәселесіне белгілі бір қатынасы, ерлі-зайыптылардың әрқайсысының отбасына және бала тәрбиесіне қатысты көзқарастары, отбасы өміріне туыстарының араласуы;
- көп адам ажырасу қашанда жеке өмірдің құлдырауына алып келеді деп ойлайды;
- ажырасудың бастамашысы көп жағдайда өзін жақсы сезінеді;
- ата-аналардың ажырасуы бала үшін соққы алу факторы болып табылады, оның күйзелісі әр балада әртүрлі өтеді;
- ажырасқаннан кейін қаржылық мәселелер, бала күтімі әйелдерге жүктелген;
- ер адам әйелді ажырасуға итермелейді, бірақ ол бастамашы емес, ажырасу инициаторы – әйел;
- ажырасу ерлі-зайыптылардың өзін-өзі бағалау деңгейін төмендетеді.

2. ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК БӨЛІМІ

Іріктеу көлемі: 64 адам. Тереңдетілген сұхбат аумағы ажырасудың ең жоғары көрсеткіштері тіркелген өңірлерді (Алматы, Қарағанды, Қостанай, Нұр-Сұлтан, Павлодар, Орал, Өскемен, Шымкент) қамтиды.

Зерттеу әдісі:

Зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес сапалық зерттеу әдісі – ажырасқан адамдар арасында тереңдетілген сұхбат қолданылды. Тереңдетілген сұхбат көмегімен интервьюер үшін респондентпен сенімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді, осы арқылы басқа әдістердің көмегімен алуға мүмкін болмайтын бірегей мәлімет алынды.

Тереңдетілген сұхбаттың сандық әдістерден айырмашылығы, мысалы, жаппай сауалнамаға қарағанда, интервьюер өз мінез-құлқының қысқа және әдепті стратегиясын құру арқылы респонденттердің жеке ерекшеліктері мен мотивін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл, әсіресе, себептерді анықтау кезінде мүмкін болды. Интервьюердің өзін ұстауы мен әдептілігі сұхбатқа қатысушыларға психологиялық қолдау мен рефлексия үшін қолайлы ахуал жасауға ықпалын тигізді.

Жүргізілген әлеуметтанулық зерттеуден алынған нәтижелерін балалардың құқықтарын қорғауда, дағдарыс пен отбасы бұзылуының алдын алу бойынша отбасылармен жұмыс істеудің үздік тәжірибелерін айқындауда, әйел және ер адамдармен жұмыс жасауда одан әрі стратегия тетіктерін әзірлеуге пайдалану ұсынылады. Тереңдетілген сұхбат диктофонға жазылып, содан кейін мәтінге транскрипцияланды.

Сондай-ақ, ҚР СЖРА Ұлттық статистика бюросының халық, ажырасу, сондай-ақ халықаралық метрикалық жүйелер мен неке және ажырасу туралы статистикалық мәліметтері зерттеудің эмпириялық базасын құрды.

Құралнама құрылымы

Мәліметтерді жинау құралнамасы - белгілі бір ережелерге сәйкес өзара байланысты және тұжырымдалған бірқатар мәселелерді қамтитын логикалық құрылымдалған гайд. Гайдтың ерекшелігі мен құрамы, оның құрылымы, сұрақтарды құру тәсілі зерттеу тақырыбының құрылымымен тығыз байланысты және сол бойынша құрылады.

Гайд құрылымы үш блоктан тұрады:

1. Респондентке өтініш жасау; ажырасуға ықпал еткен факторлар мен себептерді анықтауға бағытталған сұрақтар блогы;
2. Ажырасу проблемасының балаларға ықпалын зерттеу блогы;
3. Ажырасудың салдарын бағалауға арналған сұрақтар блогы.

Мәліметтерді өңдеу әдістемесі

Отбасы институтын зерттеу орталығы қызметкерлері жүргізген әлеуметтанулық зерттеу қорытындысы бойынша тереңдетілген сұхбат кезінде алынған мәліметтерге талдау жүргізді.

Зерттеу кезеңі: 2021 жылдың наурыз-сәуір айлары.

ГЛОССАРИЙ

АЛИМЕНТ – бір адам оны алуға құқығы бар басқа адамға беруге міндетті ақшалай немесе материалдық қаражат.

НЕКЕ (ерлі - зайыптылық) – ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерді туғызатын, отбасын құру мақсатында Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген тәртіппен тараптардың еркін және толық келісімімен жасалған еркек пен әйел арасындағы тең құқықты одақ.

ГЕЙТКИПИНГ (ағыл. Gatekeeping) – ажырасу процесі мен одан кейін баланың мүддесі үшін ата-аналардың өзара іс-қимылының жалпы ережелерін әзірлеуге және ынтымақтастыққа қол жеткізуге кедергі келтіретін кедергілерді құрудың, бақылау орнатудың, айып тағудың серпінді және өзара процесі.

АЖЫРАСУДЫҢ ЖАЛПЫ КОЭФФИЦИЕНТІ – ажырасудың күнтізбелік жылы ішіндегі сотталғандар санының халықтың орташа жылдық санына қатынасы.

НЕКЕНІ (ерлі - зайыптылықты) тоқтату – өздеріне байланысты емес мән-жайлар (қайтыс болу, олардың біреуін қайтыс болды деп жариялау немесе хабар-ошарсыз кетті деп тану) нәтижесінде не осы Кодексте белгіленген тәртіппен некені (ерлі-зайыптылықты) бұзу арқылы ерлі-зайыптылардың екеуінің де, біреуінің де жеке еркі бойынша әрекеттер нәтижесінде ерлі-зайыптылар арасындағы заңдық қатынастардың тоқтатылуы.

РЕПРОДУКТИВТІ ДЕНСАУЛЫҚ – адамның толыққанды ұрпақ өсіру қабілетін көрсететін денсаулығы.

ОТБАСЫ – некеден (ерлі-зайыптылықтан), туыстықтан, жекжаттықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасы қатынастарын нығайту мен дамытуға септігін тигізуге арналған мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерге байланысты адамдар тобы.

I ТАРАУ. АЖЫРАСУДЫҢ ӨЗЕКТІ АСПЕКТИЛЕРІ

1.1. Ажырасудың қазіргі жағдайы

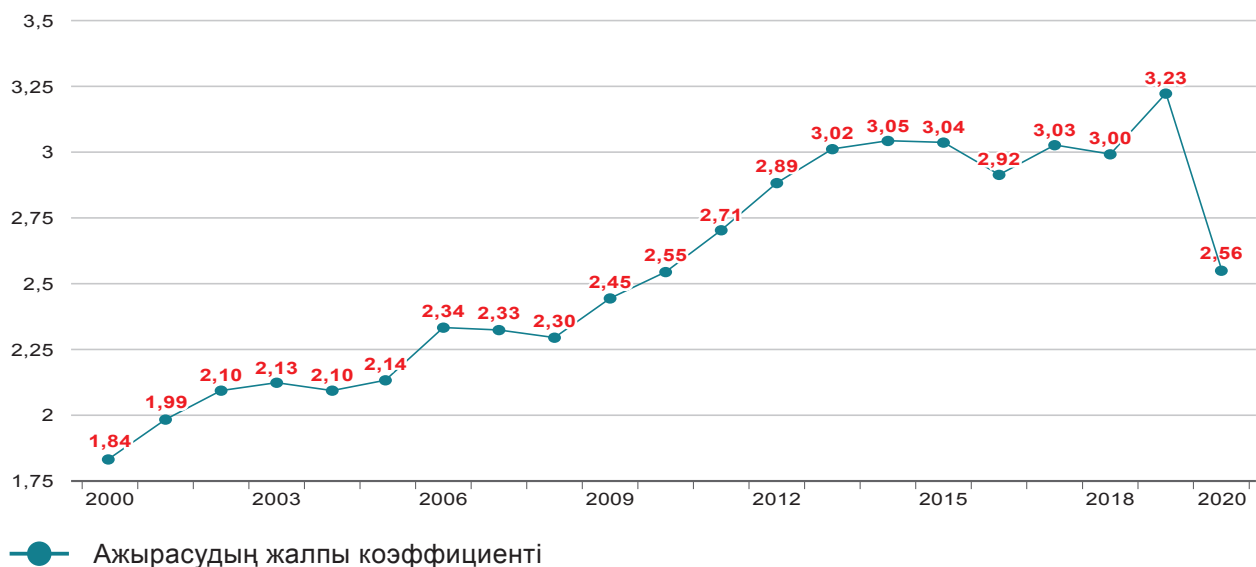
Неке-отбасы қарым-қатынастары саласы үнемі мемлекеттік әлеуметтік саясат спектрінде болады. Отбасылық саясатқа заманауи көзқарастар: «отбасына сенім арту, қорғау және тәрбиелеу керек»¹. Отбасының дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасау кез-келген мемлекеттің басты міндеттерінің бірі, себебі отбасы демографиялық, идеологиялық және экономикалық саясатты тұрақты жүзеге асырудың тірегі болып табылады. Осыған байланысты отбасы мәселелерін зерттеу қазіргі қоғамда болып жатқан көптеген процестерді түсіну үшін практикалық маңызға ие, яғни отбасы барлық процестердің ықпалын сезінеді және оларды ұдайы өндіреді.

Некені тоқтату жағымсыз әлеуметтік құбылысқа айналды. Статистикаға сәйкес ондаған жылдар бойы тіркелген неке санының төмендеуі және ажырасудың өсуі байқалады. Ажырасудың өсуі нуклеарлы отбасы моделінің танымалдылығының төмендеуіне алып келді. Ажырасу түсінгі әртүрлі: кейбіреулер оны отбасының барлық мүшелері үшін өте жағымсыз салдары бар күрделі трагедия деп түсіндіреді; басқалары жанжалдарды тоқтатудың мүмкіндігін көреді; үйдегі зорлық-зомбылық құрбандары мен олардың балалары үшін ажырасу жеңілдеудің бір түріне айналады; ажырасқаннан кейін кейбір азаматтар өзін-өзі дамытуға және кәсіби өсуге шабыт және т. б. алады.

Ажырасу санының артуы тікелей демографиялық және одан әрі зейнетақы жүйесіне кері әсерін тигізіп келеді. Сонымен қатар, ажырасқаннан кейін әйелге репродуктивті мүмкіндіктерін іске асыру қиынырақ болады.

2019 жылмен салыстырмалы түрде 2020 жылы ажырасу санының жалпы төмендеуіне қарамастан, Қазақстан ажырасудың ең жоғары коэффициенті бар 10 елдің қатарында қалып отыр.

¹ Bogenschneider, K., & Corbett, T. (2004). Building enduring policies in the 21st century: The past as prologue. In M. Coleman & L. H. Ganong (Eds.), Handbook of family diversity: Considering the past, contemplating the future. Thousand Oaks, CA: Sage. Hass, L., & Wisensale, S. K. (Eds.). (2006). Families and social policy: National and international perspectives. Binghamton, NY: The Haworth Press, Inc.

1-сурет. Қазақстанда ажырасудың жалпы коэффициенті, 2000-2020 жж.

Дереккөз: ҚР СЖПА ҰСБ. www.stat.gov.kz

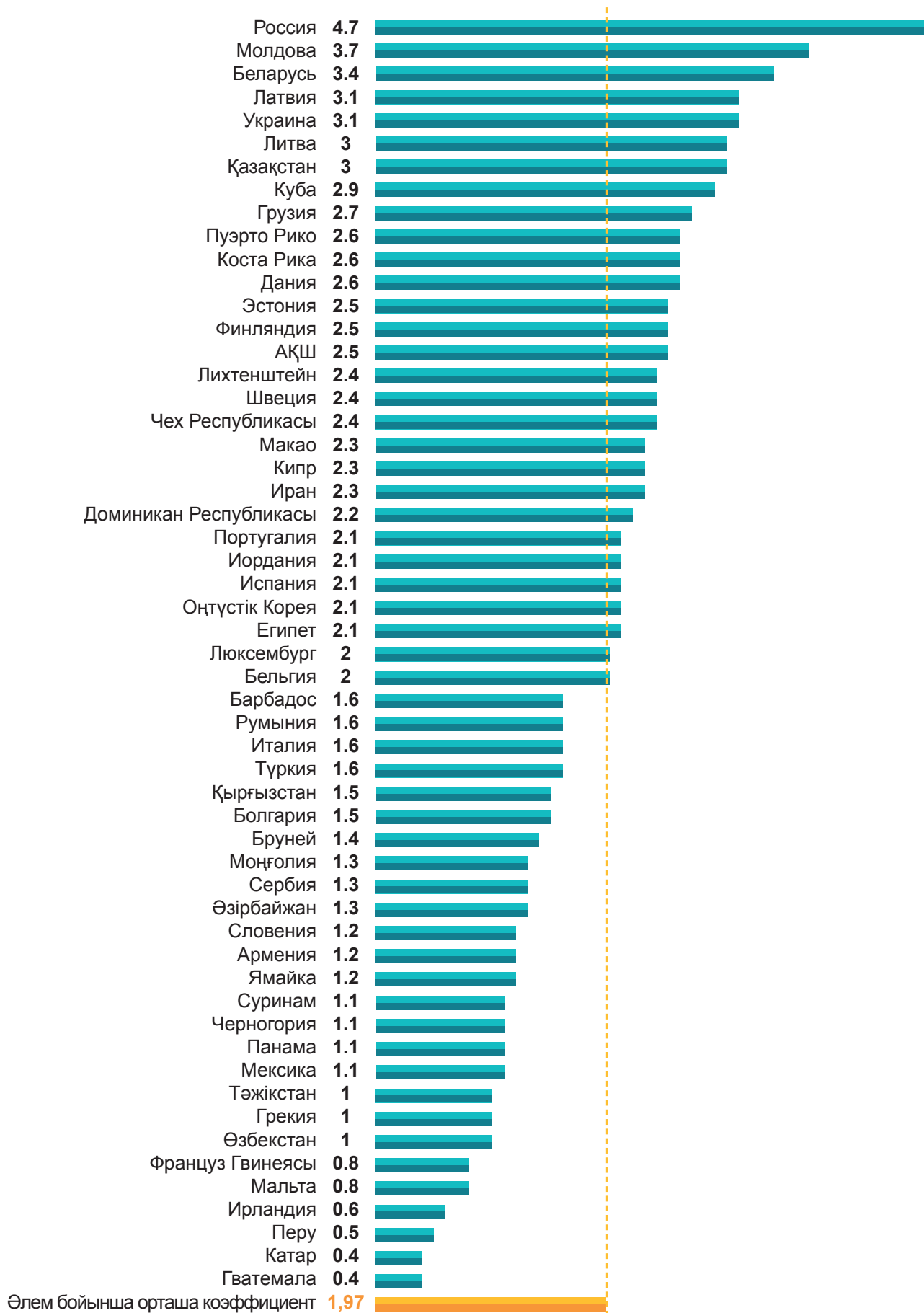
www.worldpopulationreview.com портал мәліметтеріне сәйкес бір-неше жыл бойы ажырасу деңгейі бойынша әлемде бірінші орынды Ресей Федерациясы (4,7) және Гуам (4,2) алады. Ажырасудың жоғары көрсеткіштері Молдова, Беларусь, Украина, Латвия және Литвада байқалады.

1-кесте. Әлемдегі ажырасу деңгейі ең жоғары топ-10 ел, 2020 ж.

№	Ел	1000 адамға шаққандағы ажырасу саны	Халық саны, адам
1	Ресей	4,7	145 912 025
2	Гуам	4,2	170 179
3	Молдова	3,7	4 024 019
4	Беларусь	3,4	9 442 862
5	Латвия	3,1	1 866 942
	Украина	3,1	43 466 819
6	Литва	3	2 689 862
	Қазақстан	3	18 994 962
7	Куба	2,9	11 317 505
8	Грузия	2,7	3 979 765
9	Пуэрто-Рико	2,6	2 828 255
	Коста-Рика	2,6	5 139 052
	Дания	2,6	5 813 298
10	Эстония	2,5	1 325 185
	Финляндия	2,5	5 548 360
	АҚШ	2,5	332 915 073

Дереккөз: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/divorce-rates-by-country> мәліметтері негізінде

Қазақстанның ажырасу көрсеткіші әлем бойынша орташа көрсеткіштен жоғары. Ажырасудың ғаламдық орташа коэффициенті – 1,97. Ажырасудың ең төменгі коэффициенті Шри-Ланкада (0,15), Вьетнамда, Гватемалада, Катарда (әрқайсысы 0,4), ОАР, Босния және Герцеговинада (әрқайсысы 0,6) байқалады.

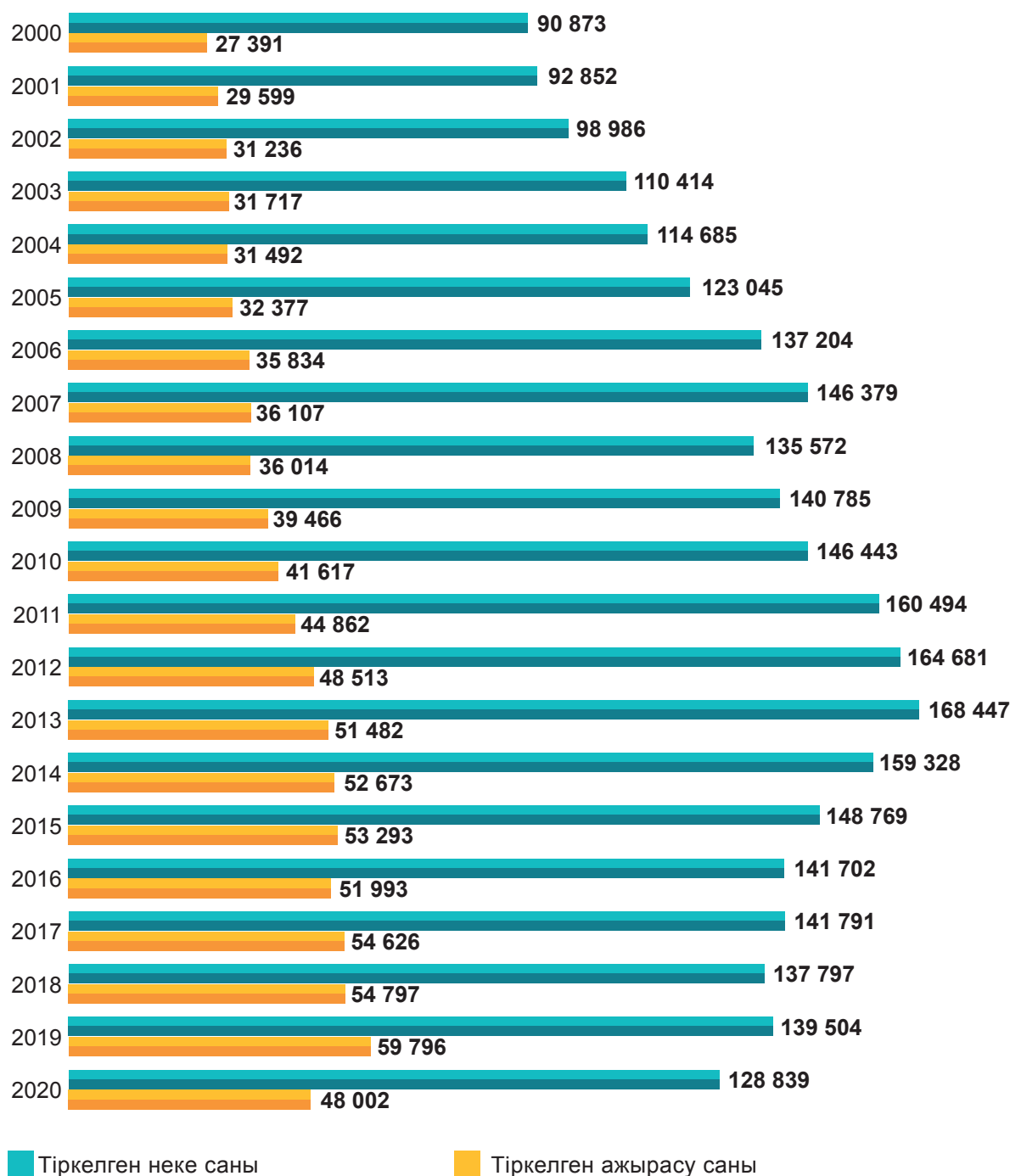

2-сурет. 2020 жылы әлемдегі ажырасудың жалпы коэффициентінің бөлінуі

Дереккөз: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/divorce-rates-by-country>

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша елдегі ажырасу саны артып, 2019 жылы 59 796 ажырасу шегіне жетті. Ажырасу деңгейі 3,23 құрады.

2020 жылы ұзақ уақыт ішінде алғаш рет ажырасудың жалпы саны – 48 002 төмендеді. Ажырасу деңгейі 1000 адамға шаққанда 2,56 жағдайды құрады. Бұл ретте әрбір 1000 некеге 373 ажырасу келеді.

3-сурет. Қазақстанда тіркелген неке мен ажырасу саны, 2000-2020 жж.

Дереккөз: ҚР СЖПА ҰСБ. www.stat.gov.kz

Ортақ балалары жоқ ерлі-зайыптылар жиі ажырасады және олардың үлесі 34,9% құрады. 2 және одан да көп ортақ балалары бар ерлі-зайыптылар арасындағы ажырасу үлесі - 33,3%, бір ортақ баласы бар - 31,8% құрады. Мәліметтердегі айырмашылық аз болғандықтан, қазақстандықтарда балалардың болуы ажырасудың тежеуші фактор болып табылмайды деген қорытынды жасауға болады.

2-кесте. Некеде балалары бар немесе жоқ болған жағдайда ажырасудың үлесі, 2020 ж.

№	Балалар саны	Ажырасу үлесі
1	Ортақ балалары жоқ	34,9%
2	Ортақ 1 баласы бар	31,8%
3	Ортақ екі немесе үш баласы бар	33,3%
Барлығы		100%

Дереккөз: ҚР СЖПА ҰСБ баспасөз парағы. <https://stat.gov.kz/news/ESTAT418023>

Сарапшылардың айтуынша, ажырасудың төмендеуі Қазақстаннан басқа бірқатар елдерде, мысалы, АҚШ-та, Түркияда байқалады және ол үш фактормен байланысты:

1. Қаржылық жағдайдың тұрақсыздығы және коронавирустық пандемияға байланысты, ерлі-зайыптылардың денсаулығына байланысты мәселелер адамдарды ажырасуды ұзақ уақытқа дейін кейінге қалдыруға мәжбүр етеді. Бұған кейбір елдерде, мысалы, АҚШ-та ажырасудағы жоғары шығындар ықпал етеді;

2. Жабық соттар, тіркеу органдарына барудың қол жетімсіздігі және жарты жылға дейін істерді қарауды кейінге қалдыруды енгізу;

3. Пандемия кезінде отбасымен бірге болу уақытының артуы азаматтарды отбасылық құндылықтардың маңыздылығын түсінуге және некені сақтауға итермеледі.

АҚШ-тағы ажырасулар санының ресми түрде төмендеуіне қарамастан, өздігінен ажырасу туралы онлайн-келісімдердің сатылымы 2019 жылмен салыстырғанда 2020 жылы 34% өсті, ал отбасылық адвокаттар ажырасу туралы өтініштер санының 2019 жылмен салыстырғанда 25-35% өскенін хабарлады².

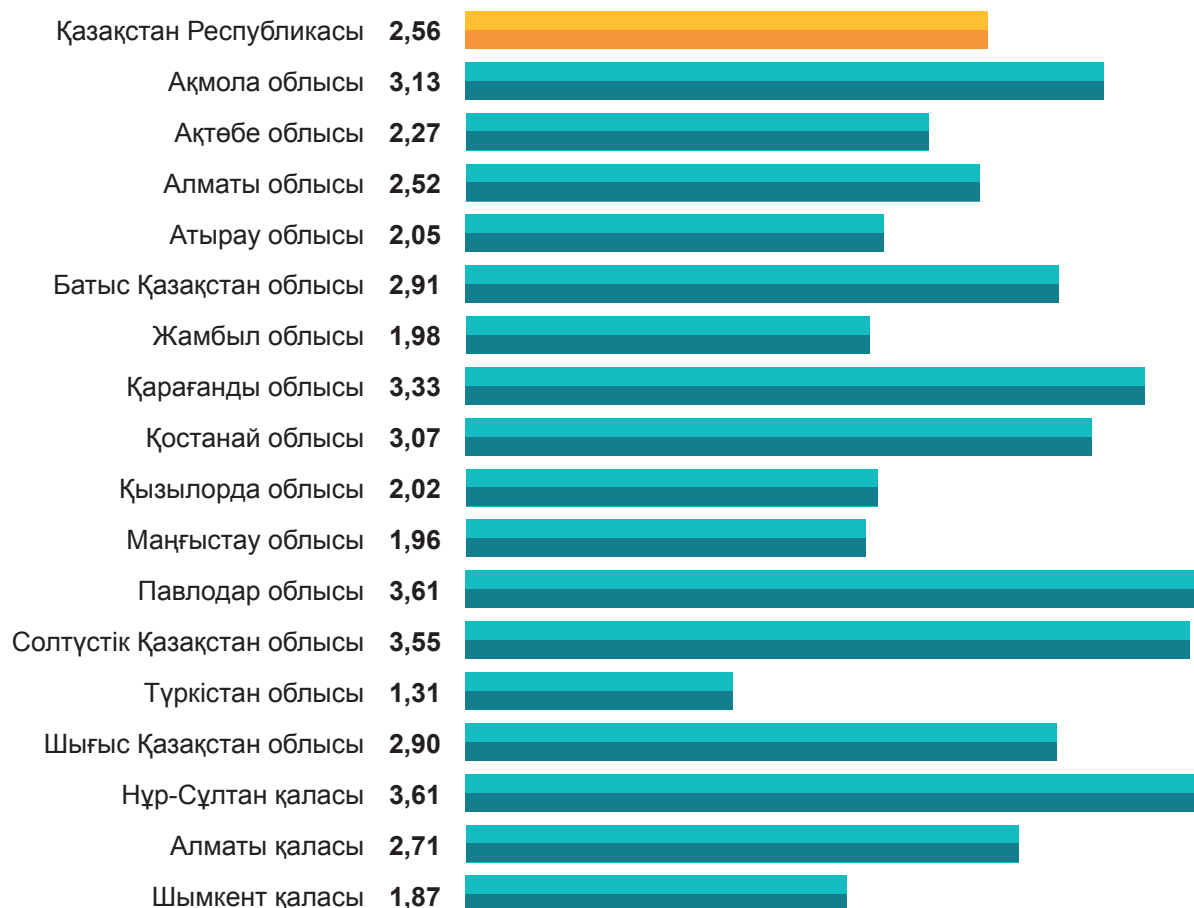
Мұндай қарама-қайшылық соттардың қол жетімсіздігінен және ажырасу туралы өтініштерді қарау үшін мәжбүрлі немесе жоспарланған кейінге қалдыруды енгізуден туындайды. Осы жағдайға байланысты 2021 жылы ажырасу деңгейі айтарлықтай артуы мүмкін. Дегенмен, қазақстандық соттар ажырасу бойынша істерді онлайн-форматта қарады.

2020 жылғы өңірлік бөлініс талдауына сәйкес ажырасудың жалпы коэффициенті бойынша бірінші орында - Павлодар облысы мен Нұр-Сұлтан қаласы тұр: әр мың тұрғынға 3,6 ажырасқан жұп.

² Бірікке Ұлттар Ұйымының ұлттық астанасы мәліметтері бойынша <https://impakter.com/covid-19-impacts-on-marriage-and-divorce/>

Екінші орында-Солтүстік Қазақстан облысы (3,55) және үшінші орында - Қарағанды облысы (3,33). Ажырасудың ең төменгі коэффициенті Түркістан облысында (1,31), Шымкент қаласында (1,87) және Маңғыстау облысында (1,96) байқалады.

4-сурет. Қазақстандағы ажырасудың жалпы коэффициенті, өңірлер бөлінісінде, 2020 ж. %

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ. www.stat.gov.kz

БҰҰ-ның 2019 жылғы демографиялық жинағында Қазақстан қалаларында ажырасудың жалпы коэффициенті ауылдарға қарағанда екі есе жоғары. Қалаларда бұл көрсеткіш 4,1 болса, ауылдарда 2 құрады.

3-кесте. Қазақстандағы ажырасудың жалпы коэффициенті, қала-ауыл бөлінісінде, 2015-2019 жж.

Елді-мекен түрі	Ажырасу саны					Ажырасудың жалпы коэффициенті					
	Жыл	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
Қала		39846	38716	40774	41122	44 081	4,0	3,8	3,9	3,9	4,1
Ауыл		13447	13277	13852	13675	15 715	1,8	1,7	1,8	1,8	2,0
Барлығы:		53293	51993	54626	54797	59 796	3,0	2,9	3,0	3,0	3,2

ҚР СЖРА ҰСБ баспасөз парағының мәліметтері бойынша қалалық жерлерде 34,4 мың ажырасу (71,7%), ауылдық жерлерде 13,6 мың ажырасу (28,3%) тіркелген.

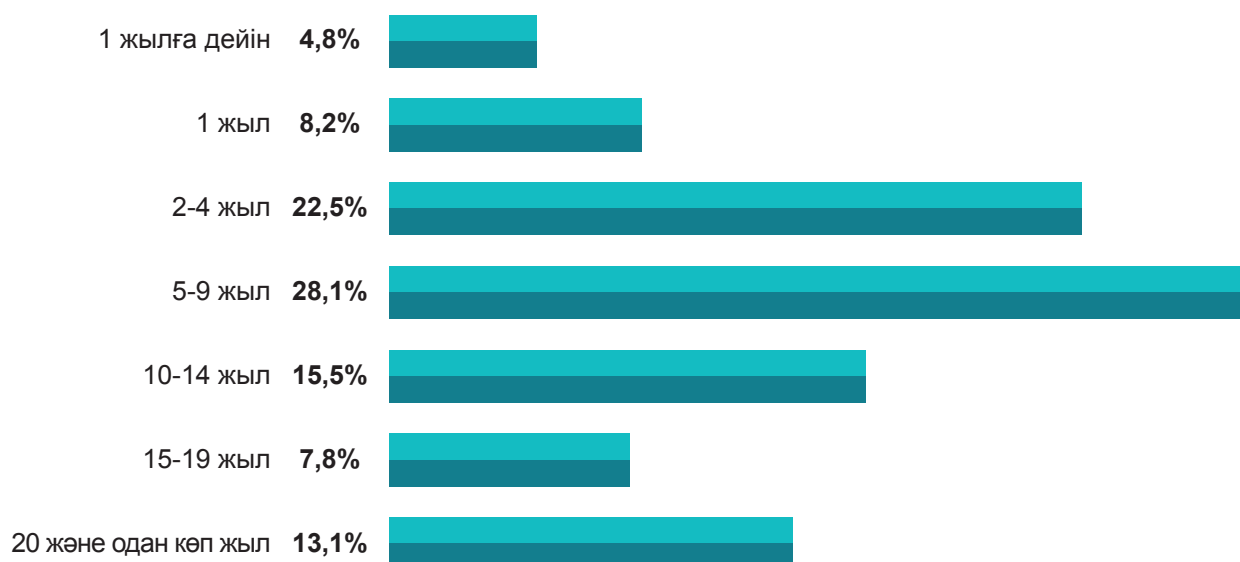

4-кесте. Тіркелген ажырасулар санының бөлінуі, қала-ауыл бөлінісінде, 2020 ж.

№	Елді-мекен типі	Ажырасу саны, мың.	Үлесі, %
1	Қала	34,4	71,7
2	Ауыл	13,6	28,3

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ баспасөз парағы. <https://stat.gov.kz/news/ESTAT418023>

Ажырасудың негізгі үлесі неке ұзақтығы 5-9 жылды құраған адамдар тобына тиесілі, яғни олардың жалпы саны – 28,1%. Неке ұзақтығы 2-4 жыл құраған адамдар арасындағы ажырасу үлесі – 22,5%, бірге өмір сүрген кезден бастап бір жылдан кейін – 8,2%, неке қиылған сәттен бастап бір жыл ішінде 4,8% құрады. 10 жылдан астам уақыт бірге өмір сүрген адамдар арасындағы ажырасудың жалпы үлесі 36,4% құрады.

5-сурет. Неке ұзақтығы бойынша ажырасу үлесі. %

Дереккөз: ҚР СЖРА ҰСБ баспасөз парағы. <https://stat.gov.kz/news/ESTAT418023>

Отбасылық-неке қарым-қатынастар саласындағы үрдістердің бірі қазақстандықтардың соңғы 10 жылда тіркелген некелер санының жалпы төмендеуі болып табылады. 1990 жылдардағы демографиялық күйзелістер кезеңінде туған және гипотетикалық түрде неке құруға белсенді қатысуы тиіс жастар үлесінің қысқаруы тіркелген некенің біртіндеп төмендеуіне алып келді. Жастар үлесінің қысқару серпіні көп жағдайда тіркелген некелер санының азаюымен сәйкес келеді.

Некесіз бірге тұру және діни некені қию танымалдығы артып келеді. Діни рәсімдер бойынша жасалған некелер заңнамалық деңгейде ресми неке болып саналмайтындығын атап өткен жөн. Қазақстан Республикасының аумағында тек мемлекеттік органдар қиған неке (ерлі-зайыптылық) қабылданады. Көп жағдайда «неке қию» рәсімі некені мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін ғана өткізіледі, ал молда

мемлекеттік неке қию туралы куәлікті талап ете алады. Соған қарамастан, сарапшылар тек діни мекемелерде жасалған неке бар екенін айтады. Отбасылық қатынастардың мұндай түрлері әйелдер мен балалар үшін ешқандай мүліктік және басқа құқықтар мен кепілдіктер бермейді.

Ажырасу барлық жағымсыз салдарға қарамастан қоғамдағы либералды құндылықтардың танымалдылығына байланысты қалыпты, табиғи құбылыс ретінде қабылдана бастады. Бұл салыстырмалы түрде жеңіл және арзан өтініш беру процессімен байланысты. Некені бұзуды тіркеу үшін мемлекеттік баж төлеу құны 2 айлық есептік көрсеткішті құрайды³.

Неке және отбасы туралы кодекстің 19-бабының 3-тармағына сәйкес некені (ерлі-зайыптылықты) сот тәртібімен бұзу ерлі-зайыптылар некені (ерлі-зайыптылықты) бұзу туралы сотқа өтініш берген күннен бастап бір ай өткен соң жүргізіледі.

Ерлі-зайыптылар арасындағы отбасылық жанжалдарды шешудің кең таралған тәсілі ретінде ажырасуға өтініш берудің жеңілдетілген форматы жеке тұлға ретінде жетілмегендігіне, жас болуына, қарым-қатынас орнатудың және мүдделер қақтығысын шешу дағдыларының төмен деңгейіне байланысты некені тоқтатудың артуына айтарлықтай ықпал етеді.

Жасынан басқа ажырасу ықтималдығына әсер ететін негізгі факторларға объективті және субъективті себептерді жатқызуға болады, яғни білім деңгейі, табыс айырмашылығы, танысу ұзақтығы, теріс отбасылық тәжірибесі (ата-анасының немесе өзінің ажырасуы), мінездерінің сәйкес келмеуі, құндылық бағдарларындағы айырмашылық, отбасына деген көзқарас және т. б.

АҚШ Экономикалық зерттеулер ұлттық бюросының зерттеуінде әйелі күйеуіне қарағанда көп ақша табатын ерлі-зайыптылар некедегі үлкен келіспеушіліктер әсерінен бақытсыз екендіктерін және соңына келгенде ажырасуы мүмкін екенін айтады⁴.

Гендерлік теңдік идеяларының өсуі ажырасудың өсуіне, әсіресе тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайында және ата-аналардың ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынасқа араласуына себеп болады. Әйелдер отбасындағы аналарымен немесе әжелерімен болған ұқсас факторларға толеранттылықтың аз деңгейін танытады.

Ажырасу формаларына келетін болсақ, ажырасудың бірнеше түрі бар:

- ресми (некені бұзу АХАЖ органдарында өтеді);

³ <https://egov.kz/cms/ru/articles/divorce-details>

⁴ M.Bertrand, E.Kamenica, J.Pan. Gender Identity and Relative Income within Households. // The Quarterly Journal of Economics, Volume 130, Issue 2, May 2015, Pages 571–614, <https://doi.org/10.1093/qje/qjv001>

- бейресми (ерлі-зайыптылардың бірі отбасын тастап кетеді, бірақ белгілі бір себептермен ажырасқысы келмесе/қаламаса);

- себептер бойынша сот арқылы ажырасу (кәмелеттік жасқа толмаған балалардың болуы, мүлікті бөлу, алименттерді өндіріп алу және т.б.).

Ерлі-зайыптылардың кәмелеттік жасқа толмаған ортақ балалары болуына қарамастан, ерлі-зайыптылардың біреуінің өтініші бойынша неке (ерлі-зайыптылық), егер ерлі-зайыптының екіншісі:

- 1) сот хабар-ошарсыз кетті деп таныса;
- 2) сот әрекетке қабілетсіз деп таныса;
- 3) сот әрекет қабілеті шектеулі деп таныса;

4) қылмыс жасағаны үшін кемінде үш жыл мерзімге бас бостандығынан айырылған жағдайда тіркеуші органдарда бұзылады.

Некені жүктілік кезеңінде және бала өмірінің бірінші жылы ішінде жұбайының келісімінсіз бұзу мүмкін емес екенін атап өткен жөн.

Ерлі-зайыптылардың ажырасуы туралы шешіміне белгілі бір уақытқа созылатын уәждеме ықпал етеді. Кейбір жағдайларда бұл мерзім бірнеше онжылдыққа созылуы мүмкін. Зерттеулерге сәйкес көп жағдайда өзіне және балаларына жауапкершіліктің артуына байланысты ажырасудың бастамашысы әйел адам болады.

Бұл тақырыпты зерттеу кезінде ажырасудың себептері мен ажырасудан кейінгі аспектілерге, мысалы, субъектілер мен балаларға әсер етуіне, неке институтына деген көзқарасты өзгертуіне, ресми түрде ажырасқаннан кейін бұрынғы ерлі-зайыптыларды эмоциялық және қаржылық тұрғыдан қалпына келтіру әдістеріне назар аудару керек.

1.2. Ажырасу санын азайту бойынша халықаралық тәжірибе

Ажырасу санын азайту бойынша шетелдік тәжірибенің desk-research заңнамалық актілері мен мемлекеттік институттарының нәтижелері бойынша бірнеше тәсілдер бар деп қорытынды жасауға болады:

1. Міндетті «салқындату» кезеңін немесе 1 жылға дейінгі рефлексияны енгізу. Мұндай тәжірибе мақсаты эмоцияға негізделген өтініш беруді болдырмау (Швеция, Оңтүстік Корея, Сингапур);

2. 1 ай мерзімге міндетті салқындату кезеңін енгізу және егер жұп 30 күннен бастап 60 күнге дейінгі кезеңде жүгінбесе, некені бұзу туралы өтініш жойылады (Қытай);

3. Ажырасуға өтініш берушілердің ұзақ уақыт бөлек тұруын енгізу. Мерзімі 2,5 жылға жетуі мүмкін (Италия);

4. Ажырасуды тіркеу/өтініш беру жарнасының салыстырмалы түрде жоғары құны. Айта кету керек, ел үкіметі жарна мөлшерін динамикалық тұрғыда арттырады (Австралия, АҚШ);

5. Мүлікті және балалардың болашақ тұрғылықты жерін/қамтамасыз ету кезінде келіссөздер жүргізуді жеңілдетуге бағытталған отбасылық медиация практикасын енгізу (Финляндия, Сингапур);

6. Өтініш бергеннен кейін отбасылық психологтарға міндетті түрде жүгіну және ақпараттық материалдарды тарату;

7. Отбасылар мен балаларды сенім телефоны арқылы қолдау жүргізу (Ұлыбритания, Австралия, Сингапур);

8. Отбасылық жанжалдар жағдайында, ажырасуы кезінде ересектер мен балаларды қолдау жөніндегі қауымдастықтар құру (Сингапур, АҚШ);

9. Ата-анасы ажырасқан балаларға арналған оңалту топтарын енгізу (Сингапур).

Төменде кейбір елдердің мысалдарында ерекшеліктері бар тәжірибелерді іске асыруы егжей-тегжейлері көрсетілген.

ШВЕЦИЯ

Швецияда ажырасуды кейінге қалдырудың міндетті мерзімі енгізілген. Мерзім екі мақсатта қызмет етеді. Біріншіден, ерлі-зайыптыларға бірге өмір сүрудің себептерін түсінуге уақыт береді. Екіншіден, асығыс шешім қабылдаған жағдайда, ажырасудың міндетті кезеңі эмоцияларды реттеуге мүмкіндік береді, осылайша ерлі-зайыптылар ажырасуды тез арада қалайтын қақтығыстарды шеше алады. Сондықтан міндетті күту уақыты ерлі-зайыптыларға эмоция ықпалымен шешілмейтін болып көрінетін келіспеушіліктерді шешуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, Швецияда ажырасуға өтініш беру жарнасы 68 еуродан 122 еуроға дейін өсті (2020 ж). Орташа жұп үшін жарнаның ең жоғары құны (€122) жылдық кірістің 0,2% құрайды

ОҢТҮСТІК КОРЕЯ

Рефлексия кезеңін енгізу тәжірибесі оның тиімділігін көрсетеді. Үш айлық кезең енгізілгеннен кейін Оңтүстік Кореяда ажырасулар санының азаюы байқалады, бірақ берілген өтініштердің жалпы санының төмендеуі байқалмайды.

СИНГАПУР

Сингапурда Әлеуметтік және отбасылық даму министрлігі бар. Министрліктің басты міндеттерінің бірі ажырасқан ата-атаналары бар балаларға көмек беру. Осының аясында балаларға өмір сүру жағдайын жақсартуды басымдық ретінде көретін әртүрлі бағдарламалар жұмыс жасайды. Ең алдымен, ата-аналарға ажырасудың қаржылық мәселе-

лерін, ажырасудың өмір сүруге әсерін, қамқорлықпен балалармен қарым-қатынас жасауға әсерін, ата-аналардың бала тәрбиесіне бірлесіп қатысуының маңыздылығын түсінуге көмектесетін екі сағаттық міндетті ата-ана туралы айту керек. Ата-аналарға балалардың ажырасу кезіндегі реакциялары туралы, сондай-ақ ата-аналарға балаларға эмоцияларымен күресуге қалай көмектесуге болатындығы туралы нұсқаулар беріледі.

Сондай-ақ, Сингапурде отбасы орталықтары, әлеуметтік қызмет кеңселері және Сингапур әйелдер ұйымдары кеңесінің филиалдары жұмыс істейді, олар ажырасуға нақты шешім қабылдаған адамға немесе отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбаны болған адамға көмек көрсетеді. Әлеуметтік қызметтерден басқа Сингапур аумағында pro bono қағидаты негізінде заң орталықтары мен бюролар жұмыс істейді.

2020 жылғы сәуірден бастап «CPH Online Counselling» екі жылдық пилотты жоба жұмыс жасайды. Бұл жоба бойынша Сингапурдың Әлеуметтік және отбасылық даму министрлігінің қаржыландыруы бойынша Қоғамдық психология хабы жұмыс жасайды. Жоба чат немесе пошта арқылы хат алмасу негізінде онлайн кеңес береді және неке, ажырасу немесе ата-ана мәселелері бойынша эмоциялық қолдау көрсетеді.

Сингапурде министрлік бастаған ажырасуға қолдау көрсететін мамандардың агенттіктерінің дамыған желісі бар. Егер ерлі-зайыптылар агенттік орталықтардың біріне жүгінсе, кеңесшілер жоғарыда аталған міндетті ата-анан жүргізуден басқа үш жолды ұсынады: шешімді кейінге қалдыру, ажырасу немесе некені сақтау үшін жұмыс жасау.

Әр түрлі жастағы балаларға арналған бағдарламалардың кең спектрін атап өткен жөн:

- 5 жастан асқан балаларға эмоцияларды дұрыс реттеу дағдыларын дамыту үшін ойын және арт-терапия курсы ұсынылады;

- 10-16 жас аралығындағы жасөспірімдер - ата-анасынан ажырасқаннан кейін достық қолдау үшін «The Big Brother and Big Sister» қауымдастығына қатысу. Балалар топта кездеседі, өз мәселелерін талқылайды және құрдастарының да, мамандардың да қолдауына ие болады;

- діни кітаптар мен қағидалар негізінде «PPIS As-Salaam» орталығының мұсылман қоғамдастығы тарапынан балалар мен жасөспірімдерге қолдау көрсету;

- сарапшылар тобы тарапынан 7-12 жастағы балаларға арналған «Rainbows» жобасы және 13-16 жастағы балаларға арналған «Spectrum» жобасы. Жобалардың мақсаты – ата-анасының жоғалуы/қайтыс болуы немесе ажырасқаннан кейін ауырсыну мен шатасуды

бастан кешіретін балалар үшін мүмкіндіктер мен қауіпсіз орта құру, сонымен қатар өзін-өзі бағалауды нығайтуға және басқаларға қайта сенім артуға көмектесу.

Кейбір агенттіктер бұрынғы ерлі-зайыптылар мен балалар достық қолдау ала алатын қауымдастықтарға қосылуды ұсынады, мысалы, life for Dads. Бұл ұлттық қозғалыс 2009 жылдан жұмыс жасайды және 250 000 астам әкені біріктіреді⁵.

ҚЫТАЙ

Қытайда 2020 жылы ажырасу БУМ-ынан кейін 2021 жылы ажырасу саны төмендеді. Бұл 1 қаңтардан бастап Үкіметтің міндетті «қайта ойлану» кезеңін заңдастырғанына байланысты. Азаматтық кодекске енгізілген жаңа түзетуге сәйкес ерлі-зайыптылар ажырасуды ресми тіркеуден бұрын 30 күн күтуі керек.

Үкімет ажырасу деңгейінің өсуі және нәтижесінде туу деңгейінің төмендеуі аясында заң қабылдады. Егер 30 күннен бастап 60 күнге дейінгі кезеңде ерлі-зайыптылар уәкілетті органға қайта өтініш білдірмесе, олардың өтініші күшін жояды. «Қайта ойлану» кезеңі ерлі-зайыптылардың бірі отбасындағы зорлық-зомбылықтан кейін ажырасуды талап еткен жағдайларда тағайындалмайды⁶.

Кейбір Еуропа елдерінде заңнамада ерлі-зайыптылар бөлек тұруы қажет кезеңі бар⁷.

ФИНЛЯНДИЯ

Финляндияның ажырасу саласындағы тәжірибесі, егер ерлі-зайыптылар екі жыл бірге тұрмаса, 6 айға қайта қарау кезеңін (reconsideration period) енгізуден тұрады. Бұл ретте, қайта қарау кезеңі, егер өтінішті бір жұбайы берген жағдайда, екінші жұбайын хабардар еткен кезден басталады.

Қажет болса, ерлі-зайыптылар отбасылық медиацияға өтініш бере алады (perheasioiden sovittelu). Отбасылық медиация әдетте балаларға қатысты мәселелер бойынша тиімді келіссөздер жүргізуге жиі көмектеседі.

Делдалдар, негізінен, әлеуметтік қызметкерлер, білім саласы бойынша кеңес беру немесе отбасылық кеңес беру орталықтары болып табылады⁸.

⁵ <https://dadsforlife.sg/>

⁶ <https://tengrinews.kz/asia/chislo-razvodov-rezko-sokratilos-v-kitae-iz-za-novogo-zakona-437764/>

⁷ https://www.oecd.org/social/family/SF_3_1_Marriage_and_divorce_rates.pdf

⁸ <https://www.infofinland.fi/en/living-in-finland/family/divorce>

АВСТРАЛИЯ

Австралияда ажырасу деңгейі 2017 жылы 4,6 бастап 2 дейін төмендеді. Мұндай көрсеткіштің төмендеуі неке деңгейінің төмендеуіне және ресми тіркеуге балама ретінде бірге тұруға деген қызығушылықтың артуына байланысты болды. Ажырасу туралы өтініш беру үшін австралиялықтар кем дегенде 12 ай бойы бөлек тұруды растауы керек. Өтініш үшін төлем құны – 910 австралиялық доллар⁹.

Ажырасу кезінде және одан кейін балаларға көмек көрсету үшін ата-аналары айырылысқаннан кейін балаларға көмек қолданудың міндетті немесе ұсынымдық сипаты туралы ереже енгізілді. Бағдарлама аясында әлеуметтік қызметтер балаларға ата-аналары бөлек болған кезде ойлары мен эмоцияларын жеңуге көмектеседі. Әлеуметтік қызметтер баланың жасына байланысты бірнеше әдістерді қолданады, мысалы, жеке кеңес беру немесе топтық жұмыс. Австралияның кейбір штаттарында әлеуметтік қызметтер ақысыз болуы мүмкін. Сондай-ақ, Австралияда «отбасылық қатынастар бойынша кеңес беру» ұлттық сенім телефоны жұмыс істейді, оған сәйкес ерлі-зайыптылар, балалар, ата-әжелер, отбасының достары көмек сұрай алады. Анонимдік жағдайында желі бойынша қоңырау шалып, отбасылық мәселелерді шешу бойынша кеңес/ұсыным, отбасылық құқық жүйесі туралы ақпарат, жанжалдың балаға ықпалы туралы кеңес алуға болады, сондай-ақ қоңырау шалушыға басқа әлеуметтік қызметтер тағайындалуы мүмкін.

ЖЕДЕЛ ЖЕЛІ САЙТЫНАН КЕЙСТЕР

1-кейс

Сьюзан жаңа ғана жұбайы Майклға ажырасқысы келетінін айтты. Ерлі-зайыптылардың екі баласы бар, 9 жасар Тайлер және 12 жасар Клара.

Майкл не істеу керектігін білмеді, Гуглға «ажырасуды» деп теріп, сенім телефон сілтемесіне өтті. Майкл телефон шалып, кеңесшімен сөйлесті, ол оған ажырасу процесі, ажырасқаннан кейінгі балалармен қарым-қатынас шарттары және оған қолдау көрсетілетін қызметтер туралы айтты. Бұдан соң оны аймақтық отбасылық қарым-қатынас орталығымен қосты.

2-кейс

Адиса және оның отбасы Австралияға босқындар мәртебесінде келді. Соғыс бүкіл отбасында өшпес із қалдырды. Жұбайы қорқынышты түс көрді. Түнгі қорқынышты түстен кейінгі күні ол ашуланшақ болды

⁹ <http://mejfm.com/June%202020/Divorce.pdf>

және шаршауды сезінді. Адиса мектептегі басқа балалармен салыстырғанда өздерін басқаша сезінетін балаларының жағдайына алаңдады.

Адиса оның отбасы ыдырауы мүмкін деп алаңдады, не істеу керектігін білмеді. Сонымен қатар, ол бұл жағдайды құрбыларымен талқылағысы келмеді, себебі бұл туралы күйеуі немесе оның қауымдастығы білсе, оның отбасы қиын жағдайда деп қабылдауы мүмкін еді. Ол сенім телефонына хабарласып, көмекті жасырын түрде алуға келісті. Ол үшін жасырын болып қалу маңызды фактор болды¹⁰.

Австралияда Үкіметтің «Онлайн отбасылық қарым-қатынас» бастамасы бар, оған психологиялық, қаржылық, заңгерлік кеңес алуға, сондай-ақ жанжал туындаған кезде отбасылық медиатордың қызметіне жүгінуге болады. Сондай-ақ сайтта тақырыпқа арналған жарияланымдармен және ақпараттық брошюралармен танысуға болады¹¹.

Сонымен қатар, Австралияда қиын жағдайларда, соның ішінде ажырасу кезінде ерлі-зайыптылар мен балаларға қолдау көрсететін коммерциялық емес ұйымдардың бірнеше федералды желілері бар.

ҰЛЫБРИТАНИЯ

Өтініш беру жарнасының құны – 550 фунт стерлинг.

Біріккен Корольдікте отбасылық қарым-қатынас туралы чаттар мен сенім телефондары кең таралған. Мысалы, 40 жылдан астам уақыттан бері жұмыс істеп келе жатқан «Family life» қайырымдылық ұйымы. Ұйымның мақсаты – жанжал туындаған кезде отбасыларға көмектесу. Негізгі назарда жас отбасылар, цифрлық технологиялар, чаттар, әлеуметтік желілер коммуникацияның негізгі құралы болып қала береді. Ұйымның амбассадоры Дейдра Сандерс екендігі қызықты факт, ол кәсіби кеңесші, тележүргізуші және қарым-қатынас туралы аудиторияның әртүрлі сұрақтарына жауап беретін «Sun» газетіндегі колумнист. Сонымен қатар, ол 50 жылдан астам уақыт тұрмыс құрған және екі қызы бар, осылайша отбасылық кәсіпқой әйел мен сенімді «тәтенің» сәтті бейнесін көрсетеді. Осы уақытқа дейін ол 6 миллионнан астам сұраққа жауап берді. 2018 жылы осы ұйымның сенім телефонына 36 000 қоңырау келіп түсті, ұйымның сайты 2,5 млн. пайдаланушы қарады. Негізгі құрамнан басқа, бүкіл Англия бойынша 300 астам ерікті көмек көрсетеді. Командада білім беру, медицина, құқықтану, GR-мамандар, кеңес беру саласындағы сарапшылар бар¹².

¹⁰ <https://www.familyrelationships.gov.au/talk-someone/advice-line>

¹¹ <https://www.familyrelationships.gov.au/>

¹² <https://www.familylives.org.uk/>

АМЕРИКА ҚҰРАМА ШТАТТАРЫ

Ажырасу туралы өтініш үшін жарнаны төлеу құны штатқа байланысты 50 доллардан 450 долларға дейін құбылады. Өтініш берудің қымбат болуынан басқа, адвокаттардың ақысы мен жекелеген Штаттардағы заңнаманың ерекшеліктерін ескере отырып, АҚШ ажырасу процесі бойынша ең қымбат елдің бірі болып қала береді. Пандемия кезінде америкалықтар өтініш дайындау және өтініш беру бойынша онлайн-қызметтерге жүгінді. Бұған ажырасу, заңды мәселелер, мүлікті бөлу, балаларды күту және балаларға қолдау көрсету бойынша сайттардың кең желісі ықпал етеді.

Ажырасудың алдын-алу шараларына келетін болсақ, отбасын сақтаудың әртүрлі бағдарламаларын ұсынатын көптеген қызметтерді, коммерциялық емес ұйымдарды және ғылыми ұйымдарды атап өту керек. Мысалы, америкалық психологиялық қауымдастық отбасылық білім беру бағдарламаларын (marital education program) ұсынады. PREP ерлі-зайыптыларға және АҚШ да, шетелде де отбасы құрғысы келетіндерге арналған. 1989 жылдан бастап көптеген тренингтер өткізіліп, отбасын сақтау үшін зайырлы және діни көзқарастарға мамандандырылған 6876 нұсқаушы дайындалды. Ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасын психологтар әзірледі, олар отбасындағы мәселелерді анықтауға және ерлі-зайыптыларды бір-бірінің белсенді тыңдаушыларына айналдыруға көмектесетін «түсіну дөңгелегі» және «есту дөңгелегі» сияқты әдістерді қолданады. Бұл бағдарламаның ықпалын 600 000 астам жұп сезінді және нәтижелері 70 астам ғылыми мақалаларда жарияланды.

Келесі бағдарлама – The PAIRS program – тек ерлі-зайыптылар мен балаларға ғана арналмаған. Бағдарламаның негізгі бағыты – ерлі-зайыптылардың ересек жаста қарым-қатынастарына әсер ететін балалық шақтан келе жатқан эмоциялық жағдайы бойынша жұмыс жасау. Балаларға мектептерде, шіркеулерде және әлеуметтік қызмет агенттіктерінде бағдарлама бойынша сабақ өтіледі. Бағдарлама салауатты отбасы үшін қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі¹³.

Қолдау шаралары көбінесе атқарушы биліктің бастамасы бойынша мемлекеттік органдардың (үкіметтің) іс-әрекеттеріне және азаматтық қоғам институттарының қызметіне бөлінеді. Екінші бағыт жұмсағырақ тәсіл болып табылады, себебі отбасы да үкіметтік емес сектордың субъектісі болып табылады. Сондай-ақ, барлық кезеңдерде отбасыларға, балаларға көмек көрсетуде әлеуметтік қызметтердің жоғары белсенділігін атап өту қажет. Мемлекеттік органдар мен коммерциялық емес ұйымдардың механизмі мемлекеттің саясатына, діндарлық деңгейіне және халықтың мәдени бағдарларына байланысты.

¹³ <https://www.apa.org/research/action/marital>

1.3. Ажырасудың негізгі себептері

Қазіргі кезеңде отбасылық-неке қатынастарының өзгеруі отбасы институты құндылықтарының бұзылуымен, неке идеяларының өзгеруімен, неке санының азаюымен, әйелдердің эмансипациясымен және тіркелмеген неке санының артуымен қатар жүруде.

2020 жылы Қазақстанда ажырасу санының азаюы тіркелді. Сонымен бір мезгілде Қазақстанда неке деңгейі 2019 жылмен салыстырғанда 1000 адамға шаққанда тіркелген жұптар саны 7,39 бастап 6,82 дейін төмендеді. Бұл үрдіс бейресми некелердің танымал болуымен, сондай-ақ коронавирустық пандемиядан туындаған жағдайлармен байланысты болды.

4-кесте. Елдер бойынша неке және ажырасу. Автор дайындаған

	Неке саны		1000 адамға шаққандағы неке коэффициенті*		Ажырасу саны		1000 адамға шаққандағы ажырасу коэффициенті **		1000 некеге шаққандағы ажырасу коэффициенті ***	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Ресей ¹⁴	950167	770800	6,50	5,27	620730	564000	4,23	3,86	653	732
Қырғызстан ¹⁵	49431	39747	7,45	5,99	10992	9128	1,68	1,38	222	230
Өзбекстан ¹⁶	310899	296750	9,00	8,59	31389	28233	0,93	0,82	101	95
Қазақстан ¹⁷	139504	128839	7,39	6,82	59796	48002	3,21	2,54	429	373
Әзірбайжан ¹⁸	63869	35348	6,24	3,45	17148	14682	1,70	1,43	268	415
Латвия ¹⁹	12861	10702	6,79	5,65	5971	5206	3,13	2,75	464	486
Литва ²⁰	19502	15299	6,98	5,47	8683	7544	3,11	2,70	445	493
Дания ²¹	30635	28539	5,26	4,90	10454	15521	1,79	2,67	341	544

¹⁴ 2019 жылға – Федералды мемлекеттік статистика қызметі <https://rosstat.gov.ru/folder/12781> 2020 жылға – Федералды мемлекеттік статистика қызметі <https://rosstat.gov.ru/folder/70843/document/116838>

¹⁵ 2019 жылға – Қырғыз Республикасының Ұлттық статистика комитеті <http://www.stat.kg/ru/news/braki-i-razvody-v-kyrgyzstane-v-2019-godu/#:~:text=%D0%92%202019%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%83%20%D0%B2%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B5,%D0%B2%20%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B5%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B5%205%20%D0%BB%D0%B5%D1%82>

2020 жылға – Қырғыз Республикасының Ұлттық статистика комитеті <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/>

¹⁶ Өзбекстан Республикасы Статистика жөніндегі мемлекеттік комитеті <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/8259-so-nggi-10-yillikda-qayd-etilgan-ajrimlar-soni-2>

¹⁷ ҚР СЖПА ҰСБ <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord>

¹⁸ 2020 жылға https://azertag.az/ru/xeber/V_proshlom_godu_v_Azerbaidzhane_zaregistrirvano_svyshe_353_tysyachi_brakov-1723015 2019 <http://interfax.az/view/792747>

¹⁹ Латвия Статистика ресми порталы <https://stat.gov.lv/en/statistics-themes/population/lalibas/2634-number-marriages-and-divorces?themeCode=IL>

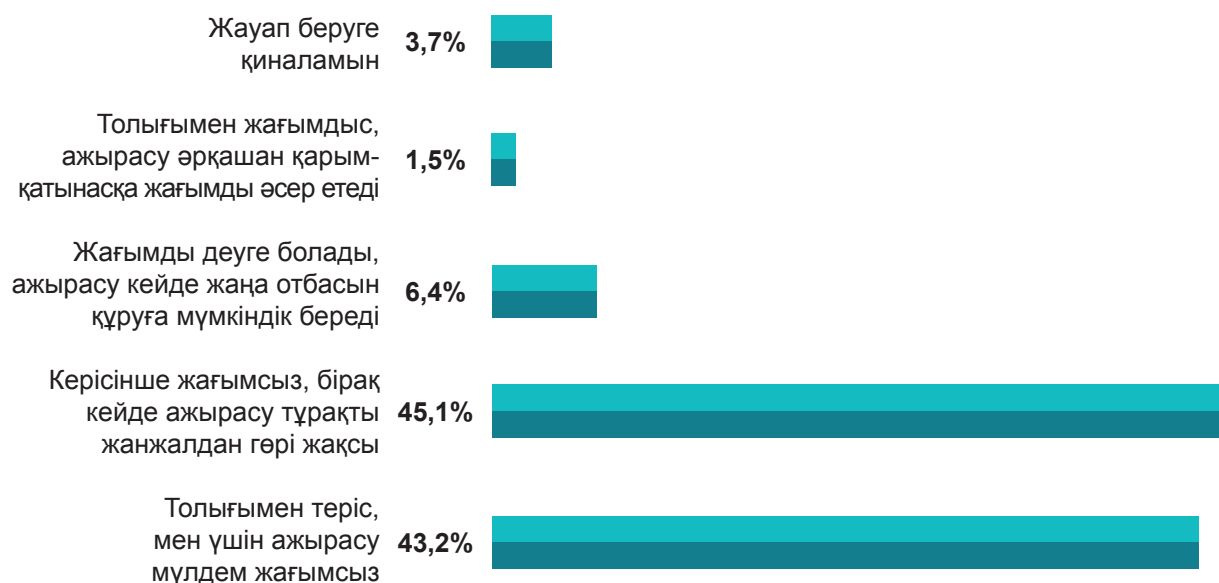
²⁰ Литва Статистика ресми порталы https://osp.stat.gov.lt/en_GB/statistiniu-rodikliu-analize#/

²¹ Дания Статистика порталы <https://www.dst.dk/en/Statistik/emner/befolkning-og-valg/vielse-og-skilsmisser>

Неке көрсеткіштерінің жақын және алыс шетелдердің барлық елдерінде төмендеу үрдісін байқауға болады, әсіресе Әзірбайжанда күрт азаю байқалады. Егер неке деңгейі бойынша Қазақстан көрсеткіштері жақсы деп қарайтын болса, атап айтқанда – Өзбекстаннан кейінгі екінші орын; онда біздің елде ажырасу деңгейі Қырғызстан, Әзірбайжан, Латвия, Литва, Дания және Өзбекстанға қарағанда жоғары.

Бұл ажырасудың әлеуметтік қабылдауының өзгеруімен қатар орын алады: ажырасу енді үлкен мәселе ретінде қабылданбайды, отбасылық қарым-қатынас ажырасуға деген теріс көзқарастан, қалыпты, табиғи құбылысқа дейін өзгерді.

2019 жылы «Рухани жаңғыру» КеАҚ «Отбасылық-демографиялық саясат» тақырыбына жүргізген сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің 45,1% ажырасуға теріс көзқараспен қарады, бірақ ажырасу тұрақты жанжалдан гөрі жақсы деп санайды. Қазақстандықтардың 43,2% ажырасу мүмкіндігін үзілді-кесілді жоққа шығарады және оған толығымен теріс көзқараспен қарайды. Ажырасуға оң баға бергендердің үлесі респонденттердің 8% құрады, олардың көпшілігі ажырасуды дұрыс деп санайды, себебі кейде ол жаңа отбасын құруға мүмкіндік береді. Осылайша, қазақстандықтардың 53,1% ажырасуға болады деп есептейді.

6-сурет. «Сіз ажырасуға қалай қарайсыз?» сұрағына жауаптардың бөлінуі. %

Дереккөз: «Қазақстан отбасылары - 2020» ұлттық баяндамасы. 33 б.

Дүниежүзілік құндылықтар сауалнамасына сәйкес ажырасудың рұқсат етілуіне қатысты келесі үрдіс байқалады: ажырасудың деңгейі жоғары елдерде ажырасудың рұқсат етілу деңгейі негізінен жоғары. Ажырасу деңгейі төмен елдерде – Перу, Гватемала және Вьетнамда – халықтың көпшілігі аз ажырасуға бейім.

5-кесте. Ажырасуға жол беру көзқарасы деңгейі туралы жауаптардың бөлінуі. %

Ел	Төмен	Орта	Жоғары	Жауап беруге қиналамын
Әлем	25,6	33,4	36,1	4,8
Ресей	20,4	32	43,7	3,9
Беларусь	21,3	34,1	42,2	2,5
Украина	18,4	32,5	34,6	14,5
Литва	13,1	38,7	42,5	5,7
Қазақстан	35,1	29	25,1	10,8
Перу	43,7	28	26,8	1,5
Гватемала	36,6	28,3	33,4	1,7
Вьетнам	27,8	47,4	24,8	0

Дереккөз: World values value порталы. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

* Елдер бойынша деректер; Беларусь EVS, Гватемала 2019 ж., Қазақстан 2018 ж., Литва EVS, Перу 2018 ж., Ресей 2017 ж., Украина 2020 ж., Вьетнам 2020 ж.

Қазақстандықтардың ажырасуға деген көзқарасы Гватемала тұрғындарының пікірімен ұқсас (1000 адамға 0,4 ажырасу), бірақ әрбір 10 қазақстандық өз пікірін білдіруге қиналғанын атап өткен жөн.

Құндылықтар мен басымдықтардың өзгеруі отбасылық қатынастарда көрінеді. Неке адалдығын бұзу, қызғаныш, келісімге келу қабілетсіздігі, неке қатынастарына қойылатын талаптардың өзгеруі, қанағаттанарлықсыз қатынастарға төзімділіктің төмендеуі, жұбайының/зайыбының мінез-құлық ауытқулары, ерлі-зайыптылардың үміттерінің сәйкес келмеуі салдарынан ажырасулар санының едәуір артуы байқалады, сонымен қатар ажырасудың себептеріне айтарлықтай әсер етеді.

Ажырасу сияқты құбылысты зерттеудің өзектілігі отбасы институтының өзгеруіне байланысты қажет болып көрінеді. Бұл өзгерістер некені сақтаудың мүмкін емес кезінде шешім қабылдаудың себептер саласына да ықпал етеді. Осыған байланысты, отбасының өзгеруі неге болып жатқанын түсіну үшін ажырасу себептерін зерттеудегі жаңа тенденцияларды бағалау, сондай-ақ отбасы институтына тән процестердің әсерін көрсету қажет.

Зерттеу нәтижелері бойынша респонденттер некеге дейінгі құндылықтар ретінде отбасы мен балаларды жиі атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың басым көпшілігінде жынысына қарамастан отбасының мықты құндылықтары анықталады. Респонденттерде отбасын құруға және баланың туылуына бағдарлану басым:

«Бірінші орынға баламды қойдым. Қыз бала кері қайтып келе алмайды, ұят болады дейтін, сол үшін сыйласуға тырыстым» (Лаура, 48 жас, Орал, мемлекеттік қызметкер);

«Первое - это чтобы отношения между моей супругой и моими родителями, можно сюда включить близких родственников, хотелось, чтобы у них были очень хорошие отношения. У нас, у казахов, на стадии приготовления к свадьбе уже происходят некоторые трудности, связанные с некоторыми ритуалами, которые ведут между собой родители. На первом месте — это создать твердую семью, как любой человек я хотел, чтобы семья была крепкой... Первые проблемы начались тогда, когда готовилась свадьба. Это касается наших родителей, в первую очередь, родители должны найти общий язык между собой. Мы были разных социальных слоев» (Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан);

«В моей жизни произошли изменения. Я подошел к этому очень ответственно, потому что я понимал, что беру на себя большую ответственность. У нас были большие планы, это и ипотека, это и рождение ребенка, это и развиваться как семья, укрепляться, то есть никаких мыслей там не возникало» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Семья, дети, объединение семей, родственные узы, поднятие детей – это основные ценности. Уважение старших» (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);

«Семья – это самое главное. Семья – это моя ценность» (Серік, 32 жаста, қоймашы, Қостанай);

«Семья - самое важное, родители не вечные, а рядом будет муж, рядом будут дети» (Қайрат, 37 жаста, оқытушы, Қарағанды);

«На первом месте – семья, дети. Взаимоотношения» (Әйгерім, 42 жаста, жеке кәсіпкер, Қарағанды);

«Дети, здоровье детей» (Гүлмира, 50 жаста, медицина қызметкері, Қарағанды).

Барлық респонденттер үшін құндылықтар жүйесінде отбасы жетекші орын алмайтынын айта кеткен жөн. Көбінесе адамдардың өмірі үшін дін нұсқаулық пен өлшемге айналады. Мысалы, бір респондент құндылықтар иерархиясында дінді бірінші орынға, ал отбасын үшінші орынға қойған.

«Бірінші орында Аллам, екінші ата-анам, үшінші отбасым болды. Семьяда разногласие болмаса, барлығы жақсы болады ғой. Ақшаны әйеліме беретінмін, продукты алып қоятынмын» (Д., 39 жаста, Нұр-Сұлтан)

Ажырасудың некеге дейінгі белгілері

Әрбір отбасы өз табиғаты бойынша бірегей, өйткені ол бір мезгілде бірнеше ұрпақ өкілдерінің өзара әрекеттесуін қамтиды, өмір сүрудің және кәсіби іске асырудың негізгі шарттары, сондай-ақ қарым-қатынастары мен жанжал жағдайларында шешім қабылдау стратегиялары әртүрлі болуы мүмкін.

Зерттеулерге сәйкес, ажырасудың некеге дейінгі бірнеше факторлары бар, олар жаңа ұяшықты ресми тіркеуден бұрын некені бұзу мүмкіндігін арттырады.

Зерттеушілер мұндай ерекшеліктердің қатарына мыналарды жатқызады:

1. Ата-анасының немесе жақын туыстарының ажырасуы. Ерлі-зайыптылардың идеяларында ажырасуға шыдамды көзқарасты қалыптастыратын және дәстүрлі түрде сәтті деп саналатын, қақтығыстарды шешудің тиімді әдістері бар толық отбасы моделінің болмауы.

Зерттеу барысында респонденттердің көпшілігі толық отбасыларда тәрбиеленгені белгілі болды. Алайда, бірнеше респондент ата-аналарының немесе басқа туыстарының ажырасу фактісін атап өтті.

«... Ата-анам ажырасқан... Бір-ақ себеп болды – ішімдік пен қол көтеру» (Гүлназ, 33 жаста, мемлекеттік қызметкер, Орал);

«...ажырасу туыстар арасында бар» (Лаура, 48 жас, мемлекеттік қызметкер, Орал);

«Туыстар арасында бар: папамның әпкелерінің, қарындастарының қыздары. Мен ол жағдайларға араласпаймын. Аман-есен болса, болды» (Д., 39 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Бывшая семья в неполной семье жила, и это тоже очень большая проблема. Не хочу сказать, что все люди такие, которые с неполных семей, разные же обстоятельства бывают. Но она вышла из такой семьи, которая, ей тоже запрещали с отцом общаться. Прямо запрещали. Она эту модель перенесла в нашу семью, и почему я сказал, что эти люди, они всегда считают себя правыми, она тоже считает себя правой, потому что у нее нет другой модели. Она жила всю жизнь такой модели и естественно

ей непонятно, как так, что ребенок будет общаться с отцом» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Да, мои родители разведены» (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);

«Тесть с тещей развелись» (Серік, 32 жаста, қоймашы, Қостанай).

2. Ажырасу ықтималдығы күйеуінің білімі мен табысының төмен деңгейіне байланысты артады. Ерлі-зайыптылардың әлеуметтік немесе экономикалық мәртебесінің төмендігі әйелдің ойлағанындай болмай кері әсер етуі мүмкін және ол тұлғааралық қақтығыстардың катализаторы болады.

«среднее образование...» » (Бақтияр, 35 жаста, қолөнерші, Павлодар)

3. Қалыңдықтың жүктілігіне байланысты мәжбүрлі неке ерлі-зайыптыларға теріс әсер етуі мүмкін, себебі саналы түрде шешім қабылдамау және оған дайын болмау.

«Она залетела... она забеременела, она мне сказала, я образовалась, конечно, и сразу брак» (Бақтияр, 35 жаста, жұмысшы, Павлодар);

«Да, от безысходности, еще то, что блин залетела от него, я же не брошу или аборт делать...» (Светлана, 42 жаста, Павлодар)

4. Некеге дейінгі танысудың қысқа мерзімі, 1 жылдан аз уақыт көзқарастардың ұқсастығын, сезімдердің тереңдігін бағалауға және болашақ отбасылық өмірдің стратегиясын құруға мүмкіндік бермейді.

«Тек бір жұма» (Лаура, 48 жас, Орал, мемлекеттік қызметкер);

«Жарты жыл таныс болдық» (Р., 34 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Жақсы танымаймыз, әшейін аз уақытқа араластық, екі- үш ай» (Бақытжан, 39 жаста, ШҚ иесі, Шымкент);

«2 месеца» (Светлана, 42 жаста, Павлодар).

5. Ата-аналардың отбасын құруға келіспеуі, содан кейін олардың жаңа үйленгендердің өміріне араласуы толыққанды және кінәратсыз отбасылық қатынастар құруға мүмкіндік бермейді.

«Они особо не были рады. Просто их в последний момент поставили в известность. Не особо были рады, так как она была старше, что она не подходит. То, что она уже была до этого замужем» (Қайрат, 37 жаста, оқытушы, Қарағанды)

Отбасылық қарым-қатынастар саласындағы зерттеулер отбасының дағдарыссыз дамуы іс жүзінде мүмкін емес екенін көрсетеді, бірақ бұл әрдайым некенің бұзылуына алып келмейді, өйткені әртүрлі себептер некені бұзудың негізі болуы мүмкін, бірақ әрбір ерлі-зайыпты үшін олар жеке дара болады.

Әр түрлі зерттеулер мен сауалнамалар барысында алынған нәтижелер ажырасудың келесі кең таралған себептерін анықтады:

6-кесте. Ажырасу себептері

Ажырасу себептері
зиянды әдеттерді теріс пайдалану салдарынан отбасылық қатынастардың бұзылуы (маскүнемдік)
махаббат сезімін жоғалту, қызғаныш, отбасылық міндеттерге жауапсыздық
экономикалық себептер бойынша отбасылық қатынастардың бұзылуы (материалдық қаражаттың жетіспеушілігі, жұмыссыздық)
ерлі-зайыптылардың опасыздығы
тұрмыстық зорлық-зомбылық
мінез-құлықтың сәйкес келмеуі, өмірге деген әртүрлі көзқарастар
ата-ананың және басқа туыстардың араласуы
ойынқұмарлық
балалардың болмауы
сезімдердің салқындауы

Респонденттердің жауаптарындағы мәліметтері көрсеткендей, ажырасудың ең көп таралған себебі: ерлі-зайыптылардың опасыздық жасауы немесе екінші отбасының пайда болуы, келесі жиілікте - туыстарының отбасылық өмірге араласуы.

Сонымен қатар, ажырасудың себептері ретінде жиі көрсетілетіндер жүйелі түрде болатын тұрмыстық зорлық-зомбылық, маскүнемдік, қызғаныш, содан кейін жұмыссыздық, қаражаттың жетіспеушілігі және тұрғын үй мәселелері сияқты материалдық себептерді атап өткен жөн.

Ажырасудың өте жиі болатын себебі жұбайының сезіміне әсер ететін ерлі-зайыптылардың опасыздығы болып табылады. Некеде адалдықтың болмауы қарым-қатынастары жақсы отбасылар мен жанжалды

отбасыларда кездеседі. Опасыздық ерлі-зайыптылардың бірінің күдіктенуі кезінде, қызғанышпен қарауда, түсініспеушілік болған жағдайда және т.б. орын алады. Немесе ер адамда екінші отбасы пайда болу себебі әбден болуы мүмкін:

«Причина – измены. Банальный мир...» (Альбина, 47 жаста, тағам саласындағы қызметші, Алматы)

«Біз екеуіміз ұрысқан да емеспіз, балаларымның әкесі болған соң мен оны бәрібір жақсы көрдім, маған қатты сөйлеген да емес, ол да мені жақсы көрді, сенбейтін еді, көшеге шықсам машинамен алып барып әкелетін, қызғанып жүретін еді, біз ұрыспайтын едік, арамызда ешнәрсе онда болмаған, қол көтермеген, ол папасымен ұрсысатын, анасымен ұрсып қалатын, келісе алмайтын олар, сөйтіп шығып кете береді, шығып кете береді. Өзі қалада оқыған, орыс балдармен оқыған, солармен жүріп жүріп, өзі 20-да үйленіп 25-те ажырасты, орыс балдар ол жаста үйленбеген, солармен бірге орыс қыздарына барып барып жүріп, баласы бар, үш баласы бар орыс әйелмен айналысып қалды бұл...» (Дурдона, 45 жаста, Шымкент);

«...түнде звандайды, жігіттері звандайды, туда сюда деген сияқты, болмады ғой ақыры, кетеді, қайтып келеді, кетеді, келеді. Үйленген соң екі аптадан кейін, екі аптаға жетпей мас болып келеді үйге коллективпен отырдым деп. Мен өзім үлкен үйде отырған адаммын, әке-шешем бар... Кейін кейін уже көбейтті ғой сосын ойда-қырда..Уже өзім де надоел болып кеттім шаршап кеттім. Анау звандайды мынау звандайды, кім десем, студентім дейді. Бір екі рет ұстап алдым, сондай болды... қанша айтқанмен еркекпіз, ондай нәрсені кешіре алмаймыз...» (Шерхан, 47 жаста, Шымкент);

«...ее родители переехали жить в Россию, когда здесь в деревне начался развал. Я не плохо зарабатывал, мы им помогали, когда кушать было нечего. Ее мама там заболела, была при смерти, жена уехала к ним, 8 месяцев находилась там. Я тут один остался. Мои дети на тот момент уже взрослые, поженились. Я их всех женил, чтобы у каждого своя семья была. Ее сестра еще сказала, что она (жена) не приедет больше, выйдет там замуж. И это на меня повлияло, загулял, женщина появилась. Может что-то бы изменилось, если она приехала, но я не знал, что она с моей соседкой по квартире переговаривает по телефону...» (Александр, 62 жаста, Павлодар);

«Арамызда басқа әйел болды. Ол әйел өзі ажырасқан. Подружкалары арқылы менің әйеліме арамыздағы қарым-қатынас туралы білдіртіп қойды» **(Жандос, 43 жаста, Павлодар, зейнеткер);**

«10 жыл тұрдым, 3 жыл болды ажырасқаным. Үйсіз-күйсіз тастап кетті екінші қатын алып кетті....Пәлен-түген деген жоқ маған, осы жерде отыра тұр мен бір аптадан кейін келемін деді, бітті жоқ, аумин. Екінші қатын алып, өз несімен кетті. Қолымда бар дүниенің барлығын алды полный. Үйіміз болды ол кезде. Соның барлығын сатып-сатып алдыдағыны, екі этажды там салып алдыдағы да өзі отыр сол жерде» **(Гаухар, 35 жаста, Шымкент, әлеуметтік қызметкер);**

«Осыдан 3-4 жыл бұрын әйелім басқа ер адаммен байланыста болды. Ол жігіт таныс адам, Макс деген мебельщик, жақсы араласатынбыз. Ол қонаққа келгенде де байқап, сезіп жүргем. Ал әйелім жұмыстан келгеннен кейін бір түрлі болып отырады» **(Жандос, 44 жаста, Орал, вахта жұмысшысы);**

«Нақты себеп болғаны сол жанұясының менің жолдасыма әсері болды. Ол қайын апайым бар еді, қайын апайым үйіне барып қайтқаннан кейін келгенде оғаш қылықтар көрсететін еді. Кейде, как Вам сказать, замахивался. Сондай бір сөздер айтатын. Сондай қылықтар көрсететін болды. Содан кейін сол ойлана келе, ар жағында екеуміздің арамызда сондай нәрсе болады-ау деп ойлап, содан көңілім суып, былайша болғанша, сосын ажырасайын деп шештім» **(Балжан, 52, Өскемен, сатушы);**

«Жүрген әйелі менің құрбым, оның да семьясы бар. Ол қарым-қатынас туралы сырт көздер менен бұрын байқаған екен. Күйеуімнің туыстары ол әйелмен араласпа дейтін... Бірақ оның тоқал аламын деген бір шарты болды. Мен онда сол тоқалымен тұр, маған жолама, балалармен араласуға келісім беремін дедім» **(Бағи, 36 жаста, оқытушы, Өскемен)**

Көбіне ажырасудың себептерінің бірі алкоголизм, маскүнемдік, қол көтеру фактілері туралы айтылады. Өртүрлі зерттеушілердің бағалауы бойынша мұндай жағдайларда ажырасудың бастамашысы үнемі жанжалдарға, төбелеске және қаржылық жағдайының төмендігіне шыдай алмайтын әйел болып табылады:

«...частые его гуляния и друзья, я устала, и начала говорить, почему ты пьешь, надо работать и не пить... Устала физически и морально, просто на него смотрела как на пропавшего человека...» **(Роза, 49 жаста, Алматы);**

«Екеуміз ғана бөлек жалдамалы пәтерде тұрдық, кейін үй сатып алдық. Жиі жаанжалдар пайда болды, күйеуім жиі ішіп келетін болды, кеш келеді, , қайдан келдің десем жауап бермейді, қол көтерулер болды, бізде Өзбекстанда ерлер әйел адамның алдында жауап бермейді, билік үстем. Арамыз суыды...» **(Наргиз, 39 жаста, сатушы, Павлодар);**

«...плюс еще он стал выпивать, чем дальше, тем сильнее. Перестал приходит домой ночевать, мог вообще ночевать не прийти. Приходил, устраивал скандалы, вот маленький ребенок все это видел, это было страшно, в кошмаре мы жили... Я не знала про его измены, оказывается на работе все знали. Просто меня жалели, не говорили. И как раз вот на шестой год совместной жизни он впервые поднял руку на меня...» **(Гүлмира, 48 жаста, мұғалім, Орал);**

«...күйеуім азаннан бері ішіп мас...күйеуімнің ішкені ішкен, ол тоқтамайды, жігіттің ішкені тоқтамады... Ол кісі күніге жұмыстан келеді ішіп келеді. Күзде, не үшін таяқ жегенімді білмеймін, басымды дуалға ұрып ісіріп ... енеміз айтқан еді да, бір рет мені ұрып тастағанда, анау бірінші келіншегін жаман қатты ұрған екен, содан кеткен екен ол байғұс, онымен ажырасып екі жыл жүрген уақытта, наша шегіп келіп қайын сіңлімізге тиісіп, оладың қарны ашады екен ғой қатты шеккенде, тамақ бер деген, істеп жатырық қой деген, пышақпен картошка ашып жатып, сөйтіп, қарындасы мен анасының өзін ұрып тастаған екен...» **(Гульвира, 40 жаста, Шымкент);**

«2008 жылы жолдасым жұмыстан келді, қайын апам мені айдап салып, күйеуім мені соққыға жықты, аяғым ауыр еді, балам түсіп қалды. Сол кезде ажырасу туралы шешім шығардым» **(Самира, 40 жаста, мұғалім, Орал).**

Бұл үрдісті әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері растады. Үйдегі зорлық - зомбылық құрбаны болған барлық респонденттер ажырасуға өтініш берудің бастамашысы болған:

«По какой причине, как сказать, он ревнивый был всегда. Один раз мы с друзьями поехали на природу, там нечего такого не было, его это сильно задело, и он меня все время этим упрекал. Вот как ты могла поехать, нормальные девушки не ездят на природу и вот, это получается, когда мы еще встречались, и вот на протяжении всего времени он меня этим упрекал, потом для него это стало поводом бешеной ревности, как вам сказать периодически бил» (Бақтыгүл, 37 жаста, Павлодар, логист);

«...и потом стал руки поднимать просто, начал колотиться, наркотики, вот, это, вот и я стала с детьми убежать, по подъездам ночевала с детьми, потому что, но он с дома ничего не воровал, не продавал, все как бы в дом, чтобы дети сыты были, детей одевал, просто дети стали пугаться его, что он меня бил при них...» (Светлана, 42 жаста, Павлодар);

«Жоқ, келдім, төсекте ұстадым, содан ажырастық. Үйімізде көзіме шөп салдым. Ол уақытта мен Өзбекстанға кеткенмін, күйеуім Астанада болды. Бірден ажырасуға өтініш бердім. Некеміз заңды болды. Ажырасу Өзбекстанда болды, ол үшін бір жыл жүгірдім, қиналдым...» (Наргиз, 39 жаста, сатушы, Павлодар)

Қазақстандағы әрбір алтыншы отбасы балалы бола алмайды. Әлеуметтанулық сауалнама көрсеткендей, қазақстандықтардың шамамен 20% мұны ажырасу үшін маңызды негіз деп санайды²². Балалардың болмауы ажырасудың себептерінің бірі болып табылады.

«... Басында мен болдым, кейін екеуміз сөйлесіп, осы шешімге келдік...» (Ғалияш, 33 жаста, Павлодар, психолог);

«Ажырасу негізі, сөздің ашығын айтатын болсақ, ол ажырасуға инициаторы мен болғам. Ол көпке дейін сенген жоқ. Көпке дейін күтті. Бірақ шешуге болмады. Өйткені көңіл суығаннан кейін, өзім суығаннан кейін, не ортамызда бала жоқ, ұстап тұрған ештеңе жоқ болғаннан кейін, зачем оны алдап, өзіңді алдап. Өмір бірақ рет беріледі. Өйтіп өмірімізді улағым келген жоқ менің уже» (Асқат, 40 жаста, Өскемен, тарихшы)

²² Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек. «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: Іс-қимыл кезеңі» https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

Ата-аналардың отбасылық өмірге араласуы некені тоқтатудың өзекті себебі болып қала береді. Ерлі-зайыптылардың ата-аналары арасындағы алғашқы теріс қарым-қатынас тұрақты қақтығыстарды құрайды. Кейбір ата-аналар балаларының некесін бұзуға дайын екендіктерін ашық көрсетіп, оны келінінің немесе күйеу баласының жеке басын қорлау арқылы жүзеге асырады. Ата-аналарының балаларына гипер-қамқорлығы және баласын ересек өмірге жіберуге дайын болмауы салауатты отбасылық қатынастарды құруға мүмкіндік бермеді.

«Это вмешательство ее родителей. Потому что для ее родителей, которые изначально не поддержали наш брак, они считали, что я не пара, не ровня, и это сопровождалось в течение четырех с лишним лет, которые мы прожили вместе. Ей постоянно говорили, он тебе не ровня, где ты его нашла» (Бейбіт, 46, Нұр-Сұлтан)

«Отправная точка – это ухудшение отношений между зятем и тещей» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан)

«Первый год я жила у них, свекровь сильно вмешивалась в нашу жизнь, она всегда говорила мне, что она доведет нас до развода, потому что я не та жена, которая нужна была их сыну, потому, что я старше на 5 лет, хотя разница у нас не чувствовалась» (Мадина, 50 жаста, айырбастау пунктіндегі кассир, Алматы);

«...в общем мой бывший супруг оказался полностью под властью своей мамы, потому что единственный сын в семье был, там было четверо девочек, и он постоянно озирался то что скажет мама, и я себя чувствовала не очень комфортно. Потому что постоянные упреки со стороны свекрови и сестер мешали нашим дальнейшим отношениям. А он никак не мог ситуацию принять, потому что он всегда был обласканный женщинами и кроме этого, он старался всегда при каких-то конфликтах уходить, и уходил на долго, возвращался поздно вечером. И еще есть одна причина мама и он был всегда очень любви обильный, знаете сравнивал меня с такими женщинами, с которыми раньше встречался. Вот такая вот ситуация, она немножко меня выбивала, я чувствовала себя неуверенной, потому что, я так поняла ему нужна была через чур, чисто внешние данные большую роль сыграли...» (Гүлнара, 59 жаста, зейнеткер, Орал);

«Иә, үйден қуып жіберді. «Сен бізге керек емессің. Сенің балан

бізге керек емес. Сен бізден ақша сұрайсың. Кет дегенде ит те кетеді ғой. Неге кетпейсін» - деп. Сол енем қуып жіберде атам жоқта үйде. Иа сосын мен айттым: «Мен енді қайтып келмеймін» - дедім. Сөйтіп кетіп қалдым. Мені шығарып та салған жоқ. Өзім кетіп қалдым сосын» (Арай, 36 жаста, психолог, Өскемен).

Жұбайының бір нәрсеге тәуелділігі толық отбасылық өмірге де мүмкіндік бермейді. Тәуелді жұбайы отбасылық мәселелерді шешуге, балаларды тәрбиелеуге қатыспайды және отбасылық бюджетті өз қажеттіліктеріне жұмсайды. Екі респондент бұрынғы жұбайының компьютерлік тәуелділігі себебінен ажырасқанын атап өтті:

«Сол біздің ажырасқан себебіміз сол семьясы араласа береді, ешқандай прям мынандай глобальный проблема жоқ бізде...просто соңғы жылдары оның проблемасы ойын, компьютер ойнайды, көп ойнайды. Хоть днем хоть ночью тоқтамайды...Компьютер. Біздің проблема компьютер. Азаннан кешке шейін компьютер ойнайды, оны еще туысқандары қолдап, оған жаңағы все удобства жасайды...» (Зауреш, 38 жаста, Шымкент, Жұмыспен қамту орталығының қызметкері);

«...Жұмыс істемейді де, үйде, азаннан кешке дейін компьютер ойнайды, зомбированный уже. Ол еще ойындарды до конца ойнайды, мен айтатынмын, мен саған компьютер емеспін ғой, «загрузил, удалил, все», мен ондай емеспін ғой, бірақ компьютерді шашады, жинайды, программаларды күшті біледі, компьютер құрастыра салады, соны пайдалансай деймін да, сосын ақырында айттым, мен шығар саған кедергі боп жүрген, бақытты болатын шығарсың мен кетсем, мақұл кетсем кетейін, мен кетем, ажырасам, деп айтпайтынмын ешқашан...» (Багила, 36 жаста, декретте, Шымкент).

Жоғарыда атап көрсетілгендей, көбіне әйелдер ажырасуға бастамашы болады. Ер адамдар егер екінші отбасы пайда болса, ата-аналарының некеге араласу кезінде және некедегі әйелінің опасыздығы кезінде ажырасу процесінің бастамашы болды.

«...Подал он сам на развод. Потому что другая появилась уже, на тот момент. И все...» (Эльвира, 44 жаста, Орал, сатушы);

«... Енем деп ойлаймын. Иә, инициаторы...» (Арай, 36, Өскемен, психолог);

«...3 жыл бірге тұрып, кетіп қалғаннан кейін, тағы 2 жылдан соң еш нәтиже шықпағаннан кейін, өзім ажырасуға бердім...» (Максат, 33, Өскемен, энергетик);

«...Вообще я инициатор получается. Я вообще не думал, сразу, получается, узнал о ее измене и сразу подал на развод... » (Анзор, 32 жаста, Павлодар, жұмыссыз).

Бір респондент жұбайы екіншісіне үйлену үшін ажырасуға өтініш бергенін атап өтті. Бұл ретте ерлі-зайыптылар мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеп отырған:

«Он дождался, когда я стану на ноги, чтобы я в суд не пришла на костылях, он ждал этого момента. Он знал, что я не дам ему развода по собственной воле, ему нужны были документы, а они у меня были. Он пришел и под видом, что он хочет встать на программу по жилью, взял документы. Я обрадовалась, думаю, он хочет жить с нами. Через неделю приходит повестка в суд (смеется). Я побежала и попросила судью нас не разводить. На суде его судья отругала и дала 3 месяца на примирение. Я выходила замуж на всю жизнь. Он сказал, я сделаю, так, что ты сама попросишь развод. За эти 3 месяца я от этого человека увидела столько грязи. Потом я пришла в суд и просила сама развода. Потом я узнала, что все время он гулял со своей дипломницей, она ждала ребенка, и ему нужен был срочно развод, чтобы на ней жениться» (Мадина, Алматы, 50 жаста)

Респондентер адамдар ажырасу себептері туралы сұраққа оның сезімі, қарым-қатынасы өзгергенін және ол өз әйелін ұнатпай қалғанын айтты:

«...ол енді мүмкін, мен ойлаймын енді сезімнің жоқтығынан шығар деп ойлаймын енді. Мен өзіме ғана жауап бере аламын. Менің тарапымнан уже бәрі өшіп қалды, сөздің ашығын айтайын. Өзімді сындырып бақтым, өзімді көндіріп бақтым, өзімді алдап бақтым. Бірақ адам өзін-өзі, өзінің жанын әсіресе қинауға болмады екенің енді түсіндім... Өйткені, былайша айтқан кезде, мен оған ақыры бақыт сыйлай алмағаннан кейін, оның уақытын бостан босқа алғым келген жоқ менің...»

Өйткені көңіл суығаннан кейін, өзім суығаннан кейін, не ортамызда бала жоқ, ұстап тұрған ештеңе жоқ болғаннан кейін, зачем оны алдап, өзіңді алдап. Өмір бір-ақ рет беріледі. Өйтіп өмірімізді улағым келген жоқ менің уже» **(Асқат, 40 жаста, жеке кәсіпкер, Өскемен);**

«Арамыз суып кетті, жаман сөздер айтылды» **(Д., 39 жаста, Нұр-Сұлтан)**

Ажырасуға деген көзқарасты өзгерту және әйелдің экономикалық жағдайын жақсарту кейбір ерлі-зайыптылардың ажырасуына ықпал ететінін айта кеткен жөн. Тек алимент, бала күтімі бойынша жәрдемақы және т.б. көмек күтуі керек әйелден тұрақты жұмысы бар әйелдің айырмашылығы, оған өзін және балаларын қамтамасыз ету оңайырақ болады. Немесе әйел күйеуінің ұзақ жұмыссыздығынан ажырасуға өтініш береді:

«...Я не хотел разводиться, я на суды не ходил, думал семья сохранится, все-таки дети, 45 лет, я просил подумать, но жизнь людей меняет, охота лучше жить, но она нашла другого, начала погуливать, то домой поздно придет, то не придет, после как развелись человек хочет быть побогаче, видит все есть...она переучилась, стала больше зарабатывать, пошли претензии все...» **(Марат, 65 жаста, дәнекерлеуші, Алматы);**

«...материалдық жағдай, ақша, жұмыссыздық...» **(Арай, 36 жыл, психолог, Өскемен);**

«...он еще и без работы остался. Как-то и работу не искал. Мне приходилась содержать всех, детей. Были трудные времена» **(Айгүл, 58 жаста, педагог, Алматы).**

Ерлі-зайыптылардың екеуі де жұмыс істейтін отбасыларда да отбасының қажеттіліктері, өмір сүруі немесе тамақтануы үшін қаржының жетіспеуінен келіспеушіліктер туындауы мүмкін. Нәтижесінде, бұл жағдайда экономикалық мәселелер ажырасуға негіз болады:

«Когда финансовая ситуация шаткая в семье, начинаются споры. Начинают искать источники, почему эта финансовая нехватка происходит. Морально люди устают, не могут найти выхода, и это мне кажется, приводит к разводу» **(Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);**

«Нехватка средств для проживания» **(Серік, 32 жаста, қоймашы, Қостанай).**

Көп респондент, атап айтқанда әйелдер, ажырасудың бірнеше себептерін атап өтті, мысалы, алкоголь мен тұрмыстық зорлық-зомбылық, алкоголь мен сатқындық, ата-аналардың/туыстарының арасуы және ер адамда екінші отбасының пайда болуы, қаржылық мәселелер және маскүнемдік.

Ер адамдарға көбіне өзінің ажырасу себебін санамағанда, ажырасудың басқа да себептерін анықтау қиынға соқты. Кейбіреулер бұл сұраққа жауап беруден бас тартты, тек интервьюер сұрақтарды нақтылағаннан кейін қол көтеру, алкоголизм және аз деңгейдегі опасыздықтың себептері деп атады немесе оны ер адамдар үшін норма деп атады.

Осылайша, ажырасудың себептерін зерттеу, бұл отбасылық мәселелер мен қарым-қатынастың күрделі кешені және оларды шешудің мүмкін еместігімен/ жолдарының жеткіліксіздігімен сипатталатынын анықтады.

Ажырасудың ықтимал себептерін талдау ажырасудың жетекші себептері ретінде неке адалдығын бұзуды, жаман әдеттердің болуын, қол көтеруді, әлеуметтік-экономикалық себептерді көрсетті. Сондай-ақ, адамдар отбасылық қарым-қатынас орнатқысы келмейтіндіктен, әртүрлі ауруларға, жұбайының құмар ойындарға тәуелділігіне байланысты бір-бірімен келісе алмайтындығына байланысты ажырасады деп айтуға болады.

Осылайша, ажырасудың себептерін мынадай топтарға бөлуге болады:

- тұлғаның тұрақсыздығына байланысты себептер (жаман әдеттер, сатқындық, депрессия);
- әлеуметтік-экономикалық сипаттағы себептер (тұрғын үй, материалдық, жұмыссыздық және т. б.);
- объективті сипаттағы себептер (балаларының болмауы, ерлі-зайыптылардың/балалардың науқастануы, бірге өмір сүруді жалғастыру мүмкін еместігі).

II ТАРАУ. АЖЫРАСУ САЛДАРЫ

Отбасының ыдырауы отбасы, жеке тұлға, балалар және қоғам үшін бірқатар жағымсыз және жағымды салдарға әкеледі. Алайда, ажырасудың жағымды және жағымсыз жақтарын бағалау қиын, өйткені әркімнің өз өмірлік жағдайы бар және әркім оны өзінше бірыңғай шешеді. Ажырасу жағдайында ерлі-зайыптылар арасындағы ұзаққа созылған жанжал шешіледі, жаңа өмір құрудың балама жолдары қалыптасады, балаларға психологиялық теріс әсер ету қаупі азаяды. Ажырасқандардың аз ғана бөлігі, ажырасушылар психологиялық сипаттағы түрлі мәселелерге, сот процестеріне, мүлікті бөлуге, некедегі көңілсіздікке, ауруларға және т. б. да мәселелермен бетпе бет жолығатын басым бөлігінен айырмашылығы – ажырасу процедурасынан оңай өтеді.

Тәжірибе көрсеткендей, ажырасудың салдары ерлі-зайыптылардың өздері үшін де, жалпы қоғам үшін де қолайсыз. Ажырасудың әлеуметтік салдары – жалғызбасты адамдар санының көбеюі, көп жағдайда ана мен бала арасындағы нақты қатынастар дамиды толық емес отбасылар саны, қоғамдағы аурудың өсуі, бұрынғы ерлі-зайыптылар мен балалардағы психикалық қиындықтар, демографиялық даму деңгейі төмендейді.

Демографиялық жағдайдың нашарлауы ажырасудың мемлекет пен жалпы қоғам үшін зардаптарының бірі болып табылады. Ажырасқан әйелдерде бала туу мүмкіндігі шектетіледі, өйткені балалары бар әйелдермен көпшілігі некеге тұруды жөн көрмейді. Мұның бәрі қоғамдағы халықтың көбею процестеріне теріс ықпал етеді.

Ажырасу салдарының бірі – күрделі әлеуметтік-психологиялық мәселе ретіндегі жалғыздық. Бұл ер адамдар мен әйелдерде де бірдей кездеседі. Жалпы көптеген факторларға байланысты - ерлі-зайыптылық қарым-қатынастардың бұрынғы сценарийінің қайталану мүмкіндігі қорқынышына байланысты жалғыз қалады; жалғыз қалуды қалау немесе екінші жартысын табу қиын болғандықтан; бұрынғы серіктеске эмоциялық байланысы және т.б.

Ажырасу жаңа проблемаларға алып келеді, олар: бұрынғы ерлі-зайыптылардың материалдық мүмкіндіктерінің төмендеуі (әсіресе балаларымен бірге қалған әйелдер үшін материалдық ресурстардың жетіспеушілігіне байланысты алғашқы қажеттіліктерді әрдайым қанағаттандыра алмайтын кезде), өмір салтын өзгерту, жалпы достарымен және таныстарымен, туыстарымен қарым-қатынас сипаты, бұрынғы некедегі балалармен қарым-қатынас және т.б. Ажырасудың күрделілік дәрежесі ажырасудың ерекшелігі, ажырасудың ұзақтығы, ажырасқан ерлі-зайыптылардың оған қатынасы, әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздік, денсаулық және т. б. сияқты факторларға байланысты.

Осылайша, зерттеу шеңберінде ажырасқан ерлі-зайыптылардың салдарын және балалардың салдарын талдау міндеттері қойылды.

2.1. Ерлі-зайыптылар үшін ажырасу салдары

Ажырасу жағдайына тап болған кез-келген адамның өмірінде ажырасу өзгерістердің көзі болды. Мұндай жағдайларда бұрынғы ерлі-зайыптылардың өмірі толығымен өзгереді, көптеген адамдар жақын адамынан айырылған кездегі күйзеліс сатыларынан өтеді, жаңа өмірге бейімделе бастайды.

Ажырасу бұрынғы ерлі-зайыптылардың денсаулығына кері ықпал етеді: шаршап жүру, созылмалы аурулардың өршуі, депрессия, күйзеліс, психологиялық жағдайдың нашарлауы, ұйқысыздық, өмір салтының өзгеруі.

Ажырасудың бастамашысы кім болғанына қарамастан, бұрынғы ерлі-зайыптылардың екеуі де бір-біріне жағымсыз сезімдерді жиі сезінеді. Әйелдерге бұрынғы серіктеске эмоционалды тәуелділіктен арылу, әлеуметтік-экономикалық және психологиялық сипаттағы әртүрлі мәселелерге тап болу қиынырақ, олар көбінесе басқа адамдардан (туыстары, достары, психологтары және т.б.) көмек сұрауға мәжбүр болады. Екінші жағынан, ажырасу белгілі бір дәрежеде әйелдің мансаптық өсуіне, жұмыспен қамтылуына және белгілі бір дәрежеде табысының өсуіне ықпал етеді. Ажырасқан әйелдер бұрынғы күйеуінен балаларға алимент немесе қосымша материалдық қолдау алады, дегенмен әйелдер бірнеше себептер бойынша бұрынғы серіктестерінен балаға алимент ала алмайтын жағдайлары да жиі кездеседі.

Ажырасқаннан кейін ер адамдардың жағдайы балаларымен байланысын тоқтату/шектеу салдарынан да шиеленіседі. Сондай-ақ, жүргізілген зерттеу көрсеткендей, кейбір ер адамдар әйелдері некені тоқтатқанда немесе ажырасуға бастамашы болған жағдайда, олар өмірден түңілу жағдайына түседі. Мұндай жағдайларда сот шешімі бойынша балаларды анасымен қалдырады. Ер адамдардағы мұндай жағдайы «маскулинді әлсіздік» феномені деп аталады, ол үмітсіздіктен басқа, барлық әйелдерге реніш сезімін және бір мезгілде жалғыздық сезімін сезінбеу үшін жаңа отбасын құруға деген ұмтылыспен бірге жүреді. Ажырасқан ер адамдардың көпшілігінде ажырасудан кейінгі өмірдің өзгеруінің тікелей салдары болып табылатын алкогольизм, дене аурулары және депрессия деңгейі жоғары болады.

Сарапшылардың пікірінше, ажырасу – ауырлығы бойынша, жақын адам қайтыс болғаннан кейінгі күйзеліс және эмоциялық күйзелістен кейінгі екінші болып саналады. Ажырасқаннан кейінгі қайта қалпына

келу барысы белгілі бір мерзімде қиынға соққанын сауалнамаға қатысушылардың барлығы дерлік атап өтті. Күйзеліс көрсеткіштерінің ішінде респонденттер салмақтың өзгеруін, апатияны, депрессияны атап өтті:

«Моральное, конечно. Морально восстановить себя очень тяжело. Это требует определенного времени, и не маленького времени. Психологически это тоже самое, только вдвойне больше. Но есть категории людей, которые очень легко это переносят, наверное, их мало. Но основная масса очень тяжело переносит» (Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Мне тяжело. Мне до сих пор тяжело... Я изменился, но сам понять себя не могу... Похудел на 20 кг, а нет – на 15 кг» (Серік, 32 жыл, қоймашы, Қостанай);

«Было плохо, полгода где-то было плохо. Стресс был, переживания. Похудел сильно. Но потом, как сказать, отошел» (Қайрат, 37 жаста, кәсіпкер, Қарағанды);

«Депрессия была, полгода... Открыла сразу ИП, и начала работать и работать... Бывает и апатия, и депрессия. Это нелегкий период. Повлияло на здоровье, конечно» (Әйгерім, 42 жаста, жеке кәсіпкер, Қарағанды);

«Қатты депрессияға ұшырадым, бір жылдай сондай жағдайда жүрдім...Стресстен толып кеттім. Көп жыладым» (Бағи, 36 жаста, оқытушы, Өскемен);

«...Депрессияға қатты түстім, содан мен ауырдым. Содан больницаға түстім. Жанағыдай оказывається болады екен нервный почве дейді, жанағы жеке жүйесінің сондай бір қатты депрессияға түсіп кеткен кезде сондай қан кетіп қалатын уақ болады екен. Кровотечение ашылады дейді сондай кезде. Сондай неден шықтым, жағдайға түстім, сөйтіп 2013-те мен больницаға жатып скорыймен. Содан маған дәрігер, сол кезде дәрігердің сөзі маған қатты әсер етті. «Сен мынадай жағдайда екі сағат қалғанда өлесін сен. Сенің балан кімге керек? Ешкімге керек емес» -деп. Сол кезде мен түсіндім, мен босқа жанағыдай не болып жүрген, депрессияға түсіп, адаммен араласа алмай. Содан басымды тік көтердім. Маған осы жағдай қатты әсер етті. Өзімді жеңіп алдым кәдімгідей» (Арай, 36 жаста, психолог, Өскемен).

Эмоциялық және психологиялық салдарлардан басқа, ажырасу адамдардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының өзгеруіне (нашарлау/ жақсарту) алып келеді. Әсіресе материалдық мәселе көп жағдайда балалармен бірге болатын әйелге қатысты. Алайда, көптеген респонденттер бұрынғы табыс деңгейінің сақталуын немесе әл-ауқатының жақсарғанын атап өтеді. Шамасы, ажырасу уақыт өте келе оның материалдық мәртебесін дамытуға және арттыруға ынталандырады:

«...такое и осталось материальное положение. Я просто не нескольких работах подрабатываю, поэтому, как бы особо не сказалося» (Гүлмира, 44 жаста, мұғалім, Орал);

«После развода мое материальное положение сразу улучшилось, потому что когда я была с мужем, он заработную плату не приносил, он сам тратил. На женщин, на себя, он не приносил. Поэтому, когда я жила в семье, жили за счет моих доходов и пенсии деда. А как развелась, мои старые клиенты нашлись, потом я делала дизайнерские работы, да еще на рынке стояла продавала, я ничего не стеснялась. Я трудилась, продавала овощи и фрукты узбеков и я нанималась у них на работу, они мне ежедневно платили. Поэтому проблем с деньгами у меня не было. Я была готова делать любую работу. Даже я пошла бы в технички, если бы была бы такая работа» (Алтынай, 59 жаста, мұғалім, Орал);

«Жоғарылап кетті. 3 жыл отау құрғанымызда бір жерге барып қыдырып келейік, мен машина алайын, артымда інім бар, қалай болғанда да бөлек шығатын болсақ үй мәселесін қарастырайық деп жоспар құрып жүргенбіз. Бірақ ол еш нәрсеге қарамай кетіп қалды. Ол кетіп қалғаннан кейін бір жыл ішінде машина, үй алдым. Бірге құрылған жоспарды өзім жүзеге асырдым» (Мақсат, 33 жаста, энергетик, Өскемен);

«жұмыс орным, тұрғылықты жерім, материалдық жағдайым, ішкі жан-дүнием, сыртқы келбетім, бәрі өзгерді» (Асқат, 40 жаста, білім беру орталығының басшысы, Өскемен).

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына жеке тоқталған жөн. Әйелдер ажырасқаннан кейін алған бостандық пен тыныштықты бағалай бастағанын жиі айтады. Сондай-ақ, олар өзін-өзі бағалауды, күйзелісті азайту және басынан өткеннен кейінгі өмірдің құндылығы туралы айтады:

«Мен уже 5 жыл жалғызбын, түртетін, ұрсатын, ұратын кісі жоқ, ақша әкел дейтін ешкім жоқ...» (Наргиз, 39 жаста, сатушы, Павлодар);

«Я поняла ценность себе. Поняла, что я человек сильный» (Гүлмира, 50 жаста, медициналық қызметкер, Қарағанды);

«...я стала более нервной, не уравновешенной, можно сказать, раздражительной стала. Вот это вот, да, повлияло на меня. Я просто пополнела, в браке. И вот никак не могу похудеть, возможно, это тоже последствие стресса, я так думаю...Депрессии не было. Я же говорю, как только он ушел за порог, с маминих слов, я сама для себя осмыслила это, что не буду вместе с ним жить, вот у меня спокойно стало прям, на душе. У нас такой мир дома воцарился. Не описать словами, я теперь не хочу в этот страшный кошмар возвращаться» (Гүлмира, 44 жаста, педагог, Орал).

Ажырасу адамның әлеуметтік жағдайының өзгеруіне алып келеді. Ажырасулар көбінесе адамның жеке дамуына, бақыт сезімінің жоғары деңгейіне ықпал ететіні анықталды. Кейбір әйелдер ажырасқаннан кейін білім алып, кәсіби дамуда белгілі бір жетістіктерге қол жеткізген кезде сенімділік пен кәсіби өсудің пайда болғанын атап өтті. Әйелдер де, сонымен қатар ер адамдар да, өздеріне, өзінің дамуына назар аударып, энергиясын жаңа міндеттерге бағыттаған:

«Аудандық жастар ресурстық орталығында пресс-секретарь. Қосымша психологиялық қолдау орталығым бар. Массаж...Психологияма әсер етті. Бір жаманның бір жақсысы болады ғой. Қиналғандықтан, психологияны өзіме аштым. Қазір психолог-кеңесшімін. Көптеген ерлі-зайыптылардың ажыраспауына кеңес беремін. Жалпы өзім массаждың түрлерін йгеріп алдым. Қосымша массаж жасаймын» (Самира, 40 жаста, Орал);

«қазіргі уақытта сүйікті ісім менің өте көп. Мен қазір өзімнің кезіндегі ойда жүрген барлық дүниелерімді іске асырып жатырмын. Фокусым қазір сода. Оны дамыту, өзімді дамыту. Рухани, материалдық жағынан. Жан-жақты...Сол білім саласында өзімнің жеке кәсібім бар. Жеке орталығы...соны қазір дөңгелетіп жүргізіп жатырмын. Магистратурамды оқып жатырмын...Шығармашылық қанат бітті кәдімгідей. Бұрын сонды болмаған дүние. Одан кейін магистратурама түстім грантқа мысалғы. Қазір міне биыл, Алла

қаласа, магистратурамды бітіремін. Өзімнің саламды категория алып жатырмын мысалғы. Ол кітап шығарып жатырмын...» **(Асқат, 40 жаста, білім беру орталығының басшысы, Өскемен);**

«...мен сол бұрынғы жұмыс істеген жерімде жұмыс істеп жүрдім. И ары қарай оқу жоғары одан да жоғарыда неге оқуға тапсырдым» **(Батырхан, 33 жаста, техникалық маман, Өскемен);**

«Депрессия болды, сол кезде апайым күйеуге шығып жатты, сол тойды өткізу туралы ойымды ауладым, кейін өзімді қолғауға алуды шештім: спортқа бардым, ағылшын курсына жазылдым, оқымаған кітаптарды оқыдым, бос уақыт болмайтындай, толтырып тастадым» **(Мақсат, 33 жаста, энергетик, Өскемен);**

«...Содан папаларға айтып, папа, осындай болып жатыр, енді амал жоқ, мен келейін, бірақ мені оқуға түсіресіздер, сол кезде қиын болған, қазір частный университеттер ашылған, қалай да болса да оқытам дегенсіздер, мен оқымасам болмайды деп, тура өзім келіп жатырмын... Төрт жыл оқыдым, балаларыма папаларым қарап, менің жоқтығымды білдірмеді, мен оқып жүре бердім. Мені үйдің әлі тұрмысқа шықпаған қызы ретінде қарап, бар жағдайымды жасап берді. Университеттен шығып библиотекаға кетем, одан мына мектепке практикаға кетем, солай жүре бердім... бірінші лаборант болып кірдім кафедраға, одан кейін сразу оқытушы болып сол жерде жұмысқа тұрдым, ол жерде де көп общественный жұмыстарға көп қатысқаннан тез көтеріліп кеттім ол жақта, кейін АСПРантураны ойлап жүріп, тапсырып, кандидатскийімді жаздым, сол научный руководителімнің көп еңбегі көп менің осы кандидатскийімді қорғауымда, Москвада, государственной университетте кандидатский қорғап келдім сояқа барып. Сол, жұмысқа жақсы орналастым ол жерде, одан Мұхтар Әуезовке жұмысқа орналастым, одан Мирасқа ауыстым...» **(Дурдона, 45 жаста, бала-бақша меңгерушісі, Шымкент).**

Ажырасу – әркім әрқалай өтетін өмірдің бір кезеңі. Көптеген респонденттер үшін ортақ нәрсе – некені бұзуды тіркегеннен кейін белгілі бір кезеңде мәртебенің өзгеруі мен жалғыздық сезімі.

Ажырасу кезінде ажырасқандарға көмек көрсету кезеңі өте маңызды. Ажырасу жағдайындағы «қолдау» факторлары ретінде кәсіби мәртебені сақтау немесе жоғарылатуды, туыстар мен достардың қолдауын, білім беруді, ажырасуды оң қабылдауды, жаңа қарым-қатынасты атап өтуге болады.

Ажырасқандарға ішіндегісін айтуға, жинақталған эмоциялар мен реніштерді көрсетуге, сондай-ақ жаңа өмірге басымдық беруге мүмкіндік беру маңызды.

Жаңа мәртебеге бейімделу стратегиясы ажырасудың жағдайлары мен себептеріне, ажырасқандардың жеке қасиеттері мен денсаулығына, туыстары мен достарының қолдауына байланысты. Бұл жағдайда ажырасу тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына оң ықпал етеді.

2.2. Ажырасудың балалар үшін салдары.

**Ажырасқаннан кейінгі ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасы.
Ер адамдардың бала тәрбиесіне қатысу дәрежесі.**

Бұрынғы ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынастағы байланыс – ортақ балалардың болуы, осылайша ажырасу бұрынғы ерлі-зайыптыларға ықпал етумен қатар, балаларға да теріс әсер етеді. Баланың ажырасуды теріс қабылдауына ажырасу процесінің ерекшелігі, ажырасудың себептері, ажырасқаннан кейін баланың кіммен қалатындығы, отбасылық қатынастардың ерекшелігі және т.б. сияқты факторлар ықпалын тигізеді.

Ажырасқаннан кейін ата-аналар мен бала арасындағы қарым-қатынас басқаша дамиды. Ата-аналардың ажырасуы балаларға теріс әсер ететініне қарамастан, баланың дамуы үшін ажырасу немесе тұрақты жанжал қатынастарындағы отбасылық өмірдің қайсы болса да жақсы шешім екені туралы ортақ келісім жоқ.

Әрбір отбасында жағдайлар әртүрлі болады. Кейбір отбасыларда ажырасу әртүрлі мәселелерді, күйзелісті, материалдық жағдайдың нашарлауын тудырады; басқа отбасыларда баланың/балалардың дамуы үшін психологиялық ахуал мен жағдайлар жақсартады, тыныштық жағдайы пайда болады; басқа отбасыларда ата-аналардың бірінің балалармен қарым-қатынасы өз бастамасы бойынша немесе бұрынғы жұбайының кедергі келтіруіне байланысты тоқтатылады. Дегенмен, балалар көбіне отбасындағы қиыншылықты терең сезінеді, бұл олардың моральдық жағдайына әсер етеді, оларда қорқыныш сезімі жиі болады, өз-өзіне күмәнданады, сонымен қатар ата-анасының ажырасуына өзін кінәлі сезінеді.

Осылайша, ажырасудың балаларға әсері ата-аналардың ажырасуының себептеріне, ата-аналардың өздерінің арасындағы және ата-ана мен балалар арасындағы қарым-қатынасына байланысты әртүрлі болады.

Респонденттердің жауаптарына сүйенсек, ажырасу туралы шешім қабылдау өте қиын болған. Бір респондент қатты уайымдағанын және балаларымен сол туралы ақылдасқанын айтты:

«Перед тем как принять решения о разводе, я поговорила с детьми. Они сказали, чем ты будешь это терпеть, лучше уходи... Сын сказал: «Мам, что ты, у меня в школе полкласса в разведенной семье. Ты не бойся» (Гүлмира, 50 жаста, медициналық қызметкер, Қарағанды)

Осылай ақылдасу, бір жағынан, ата-аналардың балалармен сенімді қарым-қатынасы туралы айтады және некені тоқтатқаннан кейінгі өмірге дайындайды, екінші жағынан, қабылданған шешім туралы жауапкершіліктің бір бөлігі балаларда болады, бұл олардың көзқарасы мен рөліне әсер етуі мүмкін, өзін кінәлі сезінуіне алып келуі мүмкін.

Ажырасудың салдарынан қандық байланыстардың бұзылуы орын алады, бұл балалардың әлеуметтенуіне теріс әсер етеді. Көбінесе толық емес отбасы ана мен баладан/балалардан тұрады, онда әйел адам әкенің де, ананың да функцияларын орындайды. Мұндай отбасыларда балалар көп жағдайда әйел тәрбиесін алады, ер адамға қатысты жағымсыз сезімдерге, жалпы әйелдердегі отбасылық өмірге байланысты неке және отбасылық өмір туралы идеялар бұрмаланады. Ер адамның отбасынан кетуімен анасының ер балаға үйдегі ер адамның рөлі туралы түсінік беруі қиынырақ. Сондай-ақ, қыздың ер адамдар туралы идеясы әкесіне деген реніш пен ананың бақытсыз тәжірибесіне байланысты бұрмалануы мүмкін. Осылайша, толық емес отбасылардағы нормалар, мінез-құлқ үлгілері болашақта жастар осы үлгіні қайталаған кезде үлгі бола алады.

Зерттеу барысында бұрынғы ерлі-зайыптылар арасындағы жанжалды ажырасқаннан кейін де сақталып қалатындығы анықталды. Аналық гейт-кипинг ең танымал әрекет болып табылады, яғни әкесімен және әкесінің туыстарымен қатысуға және сөйлесуге кедергі жасау:

«...Но после этого, после расторжения брака мы договаривались, что я общаюсь с ребенком, ну как бы это же нормально, двери сразу закрылись. Все, полностью закрылись, сразу же. Я с ребенком не мог видеться, это была привязанность, естественно большая любовь к ребенку, и та сторона решила таким образом, наверное, наказывать меня. Ну я думаю больше наказан ребенок. Я видел его один раз, можно даже сказать два раза. Один раз я пришел, просто я знал, что он на набережной с нянькой гуляет, я пришел, ну это еще было на стадии развода. Я приходил на набережную, с ребенком общался. Няня меня не знала, но она видела, что мы похожи, я сказал я отец, и мы общались. Ребенок тогда не разговаривал, только ходил. Потом я встретился только спустя четыре года или пять лет, перед

первым классом. И это было уже постановление суда по общению с ребенком, но решение вышло, когда ребенку было 3-4 года, но встретились мы в 6 лет, потому что вот эти 2 года я не мог заставить, точнее суд вынес решение, но решение та сторона не исполняла. Просто на просто не хотели исполнять... Моего ребенка увезли. Сейчас он проживает в штатах, я надеюсь временно. В штатах уже год. До этого проживал в Алматы. Я случайно узнал, потому что, приехав в Алматы, в очередной раз на встречу с ребенком, но я знаю, что мне его не показывают, в любом случае я должен был как-то исполнять долг отца ...Хотя бы по Ватсапу. Даже этого нет. Письма писал, юристы обращались, суд был у нас, чтобы я общался по телефонной связи. Суд постановил общение на период проживания ребенка там, но я не думаю, что они будут исполнять. Просто телефон всегда будет выключен, потерян, баланс закончился, отмазок много. В нашей системе отмазок много можно придумать» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Об этом (Общались ли Вы с ребенком после развода?) вообще разговора не было. Всяческие мои просьбы, чтобы мы общались, сопровождались отказом. Каждая разведенная женщина пытается как можно больше сделать своему бывшему супругу. И самый легкий вариант через ребенка» (Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан)

Бұрынғы ерлі-зайыптылар балаларды бір-біріне қарсы қою жағдайлары жиі кездеседі, осылайша соның салдарынан балалардың бойында озбырлық, реніш, жеккөрушілік қасиеттері сіңіріледі. Ажырасу мәселелерімен айналысатын бірқатар зерттеушілердің пікірінше, кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылардың көпшілігі толық емес отбасылардан шыққан балалар, өйткені балалар үшін ажырасу – девиантты мінез-құлыққа, жанжалдарға және т.б. ұшырататын күйзеліс. Сондай-ақ, мұндай отбасылардан шыққан балалар мектептерде және көшеде қорлаудың құрбандары да, бастамашылары да болады:

«Насчет сына скажу, что ему было очень тяжело расставаться с отцом, поэтому он летом приезжал и забирал его на каникулы. Пока он во второй раз не женился, он всегда ездил к нему. А когда он женился уже сын отвернулся от него. Ну он много чего обещал детям, но ничего не выполнил, может поэтому. И сын к этому от-

носитя, что он как бы предал его. Сын тогда маленьким же был, он надеялся, что отец будет в семье и так далее. А он не оправдал его надежды» (Алтынай, 59 жаста, мұғалім, Орал);

«Мені жақсы көрмесе, мені іздеп келмесе, маған керек емес» - дейді. Қазір есін біледі ғо енді 9 жаста. 9 жаста қазір...Иа, солай ешқандай мән бермейді. Менің папам жоқ деп өзің төмен де санамайды. Қайта маған айтады: «Сен мүмкін күйеуге шығарсың» (Арай, 36 жаста, психолог, Өскемен).

Ажырасу кезінде баланың/балалардың жасы да маңызды. Респонденттер 3 жасқа дейінгі кішкентай балалар ата-анасының ажырасуын аталары, ағалары, басқа ер туыстары болған кезде оңай өткізгенін айтады. Ата-анасының ажырасуы кезінде үлкен жастағы балалар күйзелісті сезінеді:

«...балаларыма қиын соқты. Ол кезде олар ес біледі, уайымдады...Өзгеріс бар, жауапкершілікті өз мойындарына алып жатыр, негізі балаларым самостоятельный. Өзім балаларымды аналарына көмектесіндер, көңіліне қарандар деп тәрбиелеймін. Мамаларына көп көңіл бөледі, қолдайды» (Жандос, 43 жаста, зейнеткер, Павлодар);

«Әлі де қиын. Балалар жылайды, кеткісі келмейді менен. Мені көргенде секіреді» (Жандос, 44 жыла, вахта жұмысшысы, Орал);

«...сын тоже не поддерживает...вы знаете, у меня вот когда, спасибо богу у меня сын мудрее. Он как-то никогда меня не обеднял. Никогда мне ничего высказывал и не высказывает. Он как-то это принял. А вот единственное, уже когда вот стал подростком, он все время говорил, ну как вот, что хочет отцу. Поближе общаться...» (Сәуле, Алматы);

«Ей было годика 2, она его знает, но вот она не понимала, потому что возле нее был ее аташка, мой папа, и дяди. Они в ней души не чаяли. Она так не нуждалась особо вот. Там дед большую роль сыграл. Сейчас она уже спрашивает» (Гүлнар, 59 жаста, зейнеткер, Орал);

«балам біреуі 10 жаста, 11-ге келеді. Біреуі 5 жаста. Кішкенесі түсінген жоқ деп ойлаймын. Ал үлкені түсінді, әсері болды, болады, қатты әсері болды деп ойлаймын меніңше» (Асқат, 33 жаста, техникалық маман, Өскемен);

«...вот сын, мне кажется не понял и не заметил, потом он уже понял что папой с мамой не живут вместе, ну как то нормально, мне кажется, такое ощущение что его это и сейчас не заботит, а дочка она понимала, что это произошло все, но сказать что прям, возможно, даже изменилась, потому что она, а может она переросла, она раньше была такая открытая и энергичная, а здесь она притихла, стала такая серьезная, задумчивая, малоразговорчивая, раньше она, может с этим связано, а может в силу возраста, человек растет, перерастает» (Эльвира, 34 жаста, жеке кәсіпкер, Орал).

Күйзеліс, баланың/балалардың мінез-құлқындағы әртүрлі толқыныстар ата-аналары арасындағы қарым-қатынастың әртүрлі формаларына, жаңа рөлдер мен функциялардың пайда болуына әкелуі мүмкін. Көп жағдайда ажырасу кезінде балалар негізінен анасында қалады²³.

Бұл жағдайда ата-ана (көбінесе ана) асыраушының, отбасындағы тәрбиешінің рөлін өз бойында үйлестіре бастайды, бұл баланы бақылауды әлсіретеді, сондай-ақ аналарға ұл балалардың бойында ер адамның қасиеттерін сақтау қиынға соғатындықтан, ер адам тәрбиесінің болмауына байланысты қиындықтарға әкеледі. Отбасында әке/ер адамның болмауынан биліктің, тәртіптің және т.б. жетіспеушілігі орын алады:

«...Вы знаете, я стараюсь ему своих чувств не показывать, во-первых. Во-вторых, папы нет. При папе я еще и могла его обласкать, как-то сказать: «Папа разреши я твоего сына поцелую, покатаю». А щас папы нет, мама...Но мама с ним занимается строго. Он ходит на футбол, он ходит на бокс, он занимается плаванием, он занимается дополнительно английским. И за всеми этими я благодарна матери. Мама это все время урывает, мама его туда, мама его сюда, контролирует. Сотка при нем. Поэтому постоянно он...под контролем, да. И дома пылесосит. Воскресенья он встает в 9 утра и первый, второй этаж на нем. Пылесосит, двор метет...» (Ләйлә, 42 жаста, Алматы);

«Қазір күнде азаңмен баламмен хабарласамын. Балам жұмысқа кеттім, жұмыстан келдім, екінші жұмысқа бара жатырмын деп жай-күйін хабарлап тұрады...» (Наргиз, 39 жаста, сатушы, Павлодар);

²³ (Чурилова Е.В. Гутина Д.Д. Развод родителей: причины, влияние на ребенка и на взаимоотношения родителей и детей. Теоретический обзор. [Электронный ресурс]. URL: [http:// www.demoscope. ru/ weekly/ 2014/ 0615/ analit03. php#_ ft n1](http://www.demoscope.ru/weekly/2014/0615/analit03.php#_ftn1).

«Әрдайым қастарындамын. Бақылауда ұстаймын. 24 сағат көңіл бөлемін. Біз барлығымыз отбасылық бизнес жүргіземіз, балалар маған көмектеседі» (Лаура, 48 жаста, жеке кәсіпкер, Орал);

«Вы знаете, мама все равно не заменит отца, оказывается. Вот я поняла. Как это проявлялось, понимаете, ну, во-первых, как-то я была заточена на том, чтоб дать ему образование, вот племянница моя и на то, чтобы они ни в чем не нуждались, и чтобы они развивались... Есть вещи, которые только мужчина может дать сыну. Понимаете, вот, например, ответственность... Может быть, может быть, мне надо было больше как-то вот прислушиваться к своему сыну. Ну не так вот, должно-должно. Потому что сейчас у моего сына аллергия на слово «должен». Потому что видимо он смотрел на меня всю жизнь. Понимаете, оказывается вот это тяжело, вообще, когда ты все время должен... Но то же время понимаете, когда у ребенка нет примера мужчины. То, что брат у меня тоже погиб потом. И у меня сын как бы остался без примера. До этого как бы его дядя его, ағатайка. Тут брата не стало, понимаете. И вокруг одни женщины. Но это не, слава богу не сказало на нем. Единственное, что не привит ответственность. Вот там где вот мужчина может сказать, все вот делаешь вот так и не вот, и не право и не в лево, делаешь вот так. К сожалению, такого оказалось авторитета у меня нет» (Сәуле, 52 жаста, Алматы);

«После развода с девочками у меня были очень хорошие отношения, потому что девочки как-то к этому отнеслись с большой радостью, да с пониманием. И когда мы приехали в мой родной город, это уже совершенно другая жизнь, другие подруги, столько интересного было. Я их всегда поддерживала. Они со своими одноклассниками на дне рождениях собирались, на дискотеки ходили, дружили с одноклассниками, одноклассницами. Девочки мои ходили занимались цирковым искусством, танцами. Репетиторов я никогда не нанимала, они учились сами. Вторая дочка у меня, в 11 классе я ее отдала сразу в русскую школу из казахской школы» (Алтынай, 59 жаста, мұғалім, Орал);

«...Мои дети все понимали. Старшему сыну он сказал, я Вас не бросал, я с мамой развелся. Я детям всегда говорила, несмотря ни на что, он ваш отец. Он не участвовал в их жизни, и когда мои дети повзрослели, я была на работе, он пришел к ним. Дети вечером мне сказали, но называли его по имени. Они его считали биологическим отцом уже. Я детям сказала, что это ваш отец и не позорьте меня,

относитесь к нему с уважением. Если он услышит, как вы его называете, он скажет, что я вас так настраиваю. Я вас воспитывала вежливыми детьми, не позорьте меня, держите лицо и называйте его папа. Они стали его называть папа снова. Вы знаете, вдвоем всегда легче, и детей воспитывать и жить. Всегда хочется, чтобы ребенок рос в полноценной семье, мальчикам мужское воспитание нужно. Женщина этого дать не может, вот сейчас посмотрите, что творится, сколько инфантильных мальчиков, мужчин нет, потому что воспитывали мамы. Мужское воспитание обязательно должно быть. Моим детям повезло, у меня еще брат есть, и дедушка был у них...» (Мадина, Алматы, 50 жас).

Отбасындағы жанжалдар, ата-аналар арасындағы ажырасу психологиялық жағдайдың, денсаулықтың нашарлау мүмкіндігін, балалардағы депрессияның ықтималдығын арттырады. Балалар ашуланшақ, агрессивті немесе тұйық болады. Көптеген балалар жүйкенің тозуы мен қорқыныш немесе жаңа жаман әдеттерге ие болады:

«Да, повлиял. Она нервная стала, боится криков. Сразу уши руками закрывает. Громких криков боится» (Гүлмира, 48 жаста, педагог, Орал);

«Балаға ауыр болды. Сұрақтар қоя бастады. Қиын болғаны серуенге алып шыққанымда көз жанарынан, сұрақтарынан, кейбір әңгімелерінен байқалды. Ең көп зардап шегетін бала ғой» (Мақсат, 33 жаста, энегретик, Өскемен);

«А эти дети вырастают потом с испорченными моделями, в голове-то испорчена модель. И потом они страдают, потом их дети страдают» (Э., 39 жас, Нұр-Сұлтан);

«Как повлиял развод на них. Я не могу сказать, это может только психолог. Нам может показаться, что все нормально, но на самом деле, мы не знаем. Это психологи определяют, какой отпечаток развод на детях оставил. Как они проживают с матерью, не имея, как бы, мужчины, не ощущая отца рядом... Моя старшая дочь, мне казалось, была более открытой и останется такой. С возрастом она стала более закрытой, мало разговорчивой» (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан)

«Нет, ничего они не ругали, ни зачем, так это, то-сё, они, просто они у меня очень скрытные дети, они мне не говорят, но бывает с ними начинаешь сидеть вот так, они уже начинают мне

говорить, я уже понимать начинаю, что вот отец так сделал, зачем он так сделал, ну уже вот сами мысли свои так что-то типа такое, не очень уж они, я говорю любят они своего отца. Вот, я попросила папу машину – он мне не дал, а почему она у него в гараже стоит, а мне детей надо в детский сад возить. Ну вот сын уже у него как-то отталкивающе уже как-то есть. Ну типа отец мне машину не дал свою, а почему он своему пасынку он подарил машину, он же подарил, он вот когда женился, он с женщиной 10 лет прожил же, а у нее ребенок был, он с ребенком взял, а они ровесники с моим сыном, у там погодки, вот почему-то он подарил машину, а моему сыну он не подарил» (Баян, 59 жаста, Павлодар).

Ерлі-зайыптылардың арасындағы қиын қарым-қатынастарға қарамастан, балалар үшін олар ата-ана болып қала береді, олардың тәрбиесіне жан-жақты қатысады және балаларды қаржылай қолдайды:

«Қызым басында көне алмады, келген кезде, папасын сағынып, ол жақтан қайным келеді, олар да жақсы көреді ғой қызымды, келіп алып кетсе, «қайтып келмеймін» деп сол жақта қалып кеткен күндері болған қызымның... Қызым қатты қиналған. Білмеймін, әлі күнге дейін қиналатын шығар... Балдарыма жіберген жоқ қой, екі баламның кінәсі не! хотя бы көруге келсе болатын еді ғой! Келме деп айтқан жоқпыз ғой оған» (Дурдона, 45 жаста, бала-бақша меңгерушісі, Шымкент)

«Наверное, любой ребенок, который вырос в неполной семье чего-то недополучил. Как оно повлияло, это не объяснить нам, потому что ребенок, который знает, что есть где-то папа, который знает, что папа его, ее, любит, она с детства нуждается в этом. Но за детством есть подростковый возраст, когда ему необходимо полный состав семьи. Любовь отца, либо любовь матери. Я всячески пытался показать свое существование, и участвовать в воспитании ребенка. Сейчас мой ребенок получил воспитание более от матери. Взрослым нужно научиться не смешивать свои эмоции с ребенком. Безусловно. В содержании своего ребенка я участвовал, участвую и буду участвовать. Это обязательно. Как любой отец, ты хочешь, чтобы твой ребенок был на уровне своих сверстников» (Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Да, да, он платил и алименты мне и всё как положено. Сейчас у меня самая младшая дочь – она с ним живет» (Баян, 59 жаста, Павлодар).

Сауалнамаға қатысқан әйелдердің жартысына жуығы алимент алмайтындықтарын айтты. Бұл үрдістің себебі әйелдердің хабарсыздығы немесе қаламауы бойынша ажырасуға өтініш бермеуі немесе ер адамдар балаларына алимент төлемеуі немесе нақты кірістерін жасыруы болып табылады:

«Алимент төлемейді. Керек-жарақтарын алып береді. Кредит төлеп отырғандықтан, алимент жаздырмадым» (Бағи, 36 жаста, оқытушы, Өскемен);

«Алиментке соттың шешімімен айлық табысының елу пайызын төлейді деп шешім шығарған. Сөйткен кезде бұл маған төлемей жүрді. Ол кезде ол Оңтүстік мұнай газда істейтін, сот орындаушылары сол жаққа жіберіп, одан маған үш ай автоматический түсіп тұрды да, ол жұмыстан шығып кетті да ол басқа жұмысқа кірді, айлығын аз ғып көрсетті, әйтеуір не керек, екі млн. с чем то қарыз болып шықтығой, екі үш жыл төлемей жүрді да, енді сот орындаушылары мені шақырып, заявление жазыңыз, өндіріп бер деп, сол кезде жазып беріп кеткем, содан кейін олар жұмыс істеген шығар, ол маған звандап келді да, мен саған үйді қалдырдым, сен маған алименттен отказ жазып бер деді, ол да бәрібір опекун, балаларым он сегізге толғанша, заңды өкілі сол болып тұр да құжатта. Мен опекун ретінде үйден отказ жазып берем через нотариус, сен маған алименттен отказ жазып бер деді. Сөйтіп екеуміз келісіп нотариусте істеп бердім солай, төлемейді қазір бір тиын да. Анда санда келіп тұрады балдарына береді, онда да арзымайтын тастап кетеді» (Несібелі, 45 жаста, бала-бақша меңгерушісі, Шымкент)

Ер адамдардың қаржылай көмек көрсету және тәрбиеге араласуына арнайы көңіл бөлген жөн. Сауалнамаға қатысқан барлық ер адамдар заңмен белгіленген алиментті төлейді, егер әйел мүмкіндік берсе, баланың өміріне қатысуға тырысады:

«Алимент төлеймін. Қандай басқа көмеек керек болса, жасаймын. Мысалы, баламен қалып отыру керек болса, барамын» (Р., 34 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Үй менің атымда, үйді олардың атына аударып, квартираларын, ақшаларын беріп, сызып тастағым келеді. Закон бойынша алимент төлеп жатырмын. Ажыраспаң да алиментке беруге болады екен. Жетпей жатыр деп тағы шағым жазалады екен. Бәрін төлеп отырмын, шүкір» (Д., 39 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Детей периодически я вижу, поэтому они всегда со мной на связи. Я стараюсь восполнить мое отсутствие, отца семьи... Плачу алименты, сколько необходимо, также стараюсь поддерживать деньгами по мере своей возможности» (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);

«Алименты плачу» (Серік, 32 жаста, қоймашы, Қостанай);

«Даже сейчас до сих пор, вот видите сын спать ложится, он звонит, я сам не звоню, он сам звонит мне, папа спокойной ночи, туда, сюда, я постоянно ему уделяю, жена звонила говорила надо это взять, я в колею эту вошел, я еженедельно 10000 отправляю, недавно домру купил, он ходит там, на день рождение телефон купил, вот так вот, стараюсь, помогаю постоянно» (Бақтияр, 35 жаста, қолөнерші, Павлодар)

Балалар мен ер адамдардан басқа, ер адамның ата-аналары, ата-әжелері де анасы тарапынан гейткипинг кезінде жиі зардап шегеді. Анасы рұқсат берген жағдайда да, респонденттер жақын қарым-қатынастың жоқтығын немесе төмендегенін айтады.

«В силу обстоятельств они стараются созваниваться, поддерживать финансово в праздники и какие-то мероприятия, но, конечно, такого тесного общения нет» (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);

«Моя мама хочет общаться с детьми, но супруга не дает возможности» (Серік, 32 жаста, қоймашы, Қостанай).

Тек бірнеше әйел балаларының әкесінің жағында әжесімен сөйлесетінін атап өтті. Сауалнама алу барысында әйел адам балаларымен осы әжесіне тиесілі үйде тұратынын атап өткен жөн:

«Да, ходят дети постоянно. Дочка средняя кушать приготовит апашке, уберемся, придворовую территорию убирали. Дети помогают» (Гүлмира, 50 жаста, медицина қызметкері, Қарағанды);

«Они с бабушками, с дедушками всегда общались. Приезжали к моему мужу, к бабушке» (Баян, 59 жаста, Павлодар).

Бір респондент қарым-қатынас жасау үшін балаға қол жеткізу мақсатында оны бірнеше рет іздестіруге және сотқа бергенін атап өтті:

«...Хотя бы по ватсапу. Даже этого нет. Письма писал, юристы обращались, суд был у нас, чтобы я общался по телефонной связи. Суд постановил общение на период проживания ребенка там, но я не думаю, что они будут исполнять. Просто телефон всегда будет выключен, потерян, баланс закончился, отмазок много... В розыск подавал я, обращался в полицию, конечно, всем все равно. Но более того, здесь видите же та сторона не говорит, что скрывает, она говорит, что не скрывает, он врём, он выдумывает. Это так было. У нас было, что 2 раза возбуждалось уголовное дело на ту сторону, потому что не исполнялось решение суда... У нас еще лишение родительских прав столько было, это тоже отсрочивало, это тоже выматывает. То есть та сторона выматывается, и эта сторона выматывается. В итоге, конечно, 7 судов по лишению родительских прав, 7 судов. 7 раз отказали. Последний отказ был от Верховного суда. Чему я благодарен, Верховный суд постановил, что не лишать родительских прав, потому что с той стороны тоже большой негатив идет. То есть ту сторону если послушать, то я тоже монстр, вот в чем дело» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан).

Балалардың тәрбиесіне ер адамдардың қатысу дәрежесі бірнеше факторлармен анықталады, мысалы, баланың анасы әкесімен сөйлесуге мүмкіндік бере ме, алимент төлеуге өтініш берілді ме және т. б. қатысу формаларын келесідей бөлуге болады:

1. Алимент және қосымша шығындарды төлеу;
2. Алименттерді төлеуден жалтару, жалған жалақыны көрсету;
3. Баланың өміріне және баланың болашағы туралы шешім қабылдауға белсенді қатысу;
4. Баланың әкесімен байланысын жоғалту;
5. Әкесінің баласымен қарым-қатынас жасау мүмкіндігін анасының шеттетуі.

Осылайша, ажырасу көбінесе балаларға, әсіресе жасөспірімге әсер етеді. Бұл олардың психозмоционалды мінез-құлқынан, депрессияның дамуынан көрінеді, балалар тұйық болады. Зерттеулерге сәйкес ата-анасы ажырасқан балалар мектепте қорлаудың құрбаны да, бастамашысы да болады.

Ажырасу процесінде шешілмеген келіспеушіліктер нәтижесінде қақтығыстар кейін де жалғасады. Бұл жағдайда балалар айла-шарғы жасау мен гейткипингтің құрбанына айналады.

Әкелер тарапынан алимент төлеу жөніндегі заңнамалық шаралардың қатаңдатылуына қарамастан, балалардың бір бөлігі қаржылық қолдаусыз қалып отыр. Мұның себептері аналар бастапқыда алимент төлемегені немесе ер адамдар өз жалақысын төмендету әдістерін қолдана отырып, төлемдерден жалтарғаны болуы мүмкін.

Ажырасқандардың ата-аналары олар ажырасқаннан кейін түсініксіз жағдайда қалады, олардың пікірлерін ешкім ескермейді және өз немерелерімен қарым-қатынас жасай алмай қалады. Бірақ заңнамаға сәйкес алимент төлеу ата-әжелерге міндеттелуі мүмкін болғандықтан, олардың немерелерімен қарым-қатынас жасау құқықтарын жүзеге асыру үшін қолайлы мүмкіндіктер жасау жағдайын қарастыру қажет.

2.3. Бұрынғы ерлі-зайыптылардың некеден кейінгі (немесе ажырасудан кейінгі) мінез-құлқы

Ажырасу нәтижесінде адамдарда некеге деген көзқарас, болашақ жұбайының қажетті қасиеттері туралы ойларында өзгерістер болады. Тәжірибе көрсеткендей, ажырасу белгілі бір жағдайларда азаматтық неке, жалғызбасты ана/әке болуымен, қайта неке құру арқылы өтеледі. Зерттеушілер ажырасқаннан кейінгі ерлі-зайыптылардың мінез-құлық стратегиясында таңдауға әсер ететін факторларды зерттейді.

Қайта неке құру ықтималдығының негізгі факторлық белгілеріне жынысы, жасы, кәсіби мәртебесі, білімі, балаларының болуы, олардың саны мен жасы, материалдық жағдайының деңгейі, өткен некені бұзу мерзімі жатады. Тәжірибе көрсеткендей, ер адамдар мен әйел адамдарда ажырасқаннан кейінгі өмірлік стратегиялары белгілі бір дәрежеде ерекшеленеді: ажырасқаннан кейін балалар көбіне аналарымен қалады, ол жаңа неке құру мүмкіндіктерін азайтады, ал ер адамдар көбінесе жаңа отбасын құрады²⁴.

Ажырасу жаңа отбасын құруға, жаңа некеде балалардың туылу ықтималдығын арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында респондент әйелдердің көпшілігі өздерінің жасына, денсаулығына және ересек баланың болуына байланысты қайта некеге тұруға немесе басқа қатынастарға ниет білдірмейтіні анықталды, дегенмен қайта некеге тұру жағдайлары да бар:

²⁴ Sweeney M.M. Remarriage of Men and Women: The Role of Socioeconomic Prospects. Center for Demography and Ecology. University of Wisconsin – Madison, 1995.

«А нет, сейчас уже нет, здоровье не то и уже возраст 37 лет. Сейчас мужчины нету. Нет, уже нет, я просто представляю если я сяду в декрет, то у меня сыну будет некому помогать. Потому что нового мужа я не буду напрягать, бывший муж у меня, как сказать не сильно будет помогать финансово, а бросить его я тоже не могу, сейчас у него такой период, 10,11 класс впереди» **(Бақтыгүл, логист, 37 жаста, Павлодар);**

«Сейчас нет, зачем мне это» **(Роза, 49 жаста, Алматы);**

«Возможности были. Я хоть сейчас могу выйти замуж. Но я не хочу. У меня было несколько... вот я скажу три конкретных возможности, когда я могла выйти замуж. Причем жить очень в материальном плане благополучно. Но я не хочу... свобода дороже... Но я не любила. Для меня самый главный это чувства» **(Айгүл, 58 жаста, мұғалім, Алматы);**

«Ну знаете, я замуж не выходила, я вам скажу, я тоже ещё молодая была и сейчас я начинаю стареть, я встречалась с мужчинами... нет, я вот не представляла другого мужчину, вот, вместо него, а так я вот так встречалась в компании» **(Баян, 59 жаста, Павлодар);**

«...Я не хочу брака вообще, даже близко. Я не хочу. Вот сейчас многие говорят: «А почему? Все женщины мечтают». Я говорю: «кто-то может и мечтает, я прошла это» **(Альбина, 47 жаста, тамақ саласы қызметшісі, Алматы);**

«Нет, не хочу, даже здесь есть, мужики там, поехали в Астану, Свет, говорят, давайте найдем, я говорю нет, не хочу, я хочу работу найти, квартиру, мужа приболтать, хотя бы детей приводил, хотя бы так» **(Светлана, 42 жаста, Павлодар);**

«Кездесіп жатыр, талай жігіттер келіп жатыр, тигім келеді, бірақ жеме жемге келгенде мен қорқам. Буквально, бір ай болмады, бір кісімен таныстырды жұмыстағы бір жігіт, қазір тиенң десең алам деп тұр да ана кісі, ұнадың деп, бірақ мен қорқады екем, бірақ мен тигім келеді балалы болып, бәрібір семья болған жақсы ғой...» **(Эльмира, 35 жаста, психолог, Шымкент);**

«...У меня этой мысли уже не было, потому что, были люди, которые предлагали замужество, но я им всем отказала, потому что у меня были дети. Я могла конфликтовать из-за детей. У меня есть подруги, которые выходили замуж во второй раз, в третий

раз и у них всегда разводы из-за того, что у них дети» (Алтынай, 59 жаста, мұғалім, Орал);

«Пока нет в планах. Қазіргі мақсат – ата-анамды ауылдан қолыма көшіріп әкелу» (Д., 39 жас, Нұр-Сұлтан).

Қайта үйленуге ниет білдіргендердің арасында алдыңғы некедегі қателіктер тәжірибесін ескере отырып, татулық пен өзара түсіністік табуға деген ұмтылыс бар:

«В моем, промежуток между первым браком и вторым, он очень большой. Я жалею только о том, что этот промежуток очень большой. Вот об этом я сожалею. Семью надо создавать другую сразу, потому что люди взрослеют, жизнь проходит» (Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан);

«В новом браке я бы хотел обрести понимание, спокойствие, любовь, все, что должно быть в нормальном браке. И хочется для этого брака все делать, работать, зарабатывать» (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);

«Охота, очень охота... Хочу обрести в новом браке семью, дружную семью» (Серік, 32 жаста, қоймашы, Қостанай);

«Обязательно! Планирую... Хочу, чтобы общность интересов должна быть одна. Не так «Ты домой, она из дома.». Главное, чтобы взаимоотношения были. Любовь вначале, потом ее нет» (Қайрат, 37 жаста, оқытушы, Қарағанды);

«Хотела бы! С удовольствием!.. В другом браке – покоя и взаимопонимания» (Әйгерім, 42 жаста, жеке кәсіпкер, Қарағанды).

Кейбір респонденттер жаңа қарым-қатынас, жаңа отбасын құру мүмкіндігі туралы сұраққа олар ер адамдардан күтетін қасиеттер қатарына жаман әдеттердің болмауын, материалдық жағдайының жеткілікті деңгейін жатқызады:

«Я бы хотела бы создать семью. Но к себе домой привезти альфонса, у которого ни дома, ни машины, ни денег, ничего. И поло-

жить его на почетный место, я не хочу. А чтоб предложили мне руку сердца, и сказали вот пускай у него даже дом не большой, пускай из двух комнат, из этот, даже однокомнатный квартира, таких нет. Все знает, что я зарабатываю, живу хорошо. Все хотят выехать...А мне, знаете, клещей не надо» (Ләйлә, 42 жаста, қойма меңгерушісі, Алматы);

«Тәрбиелі жақсы, инабатты келін болу, балама жақсы әәке табу ең бастысы» (Кәмшат, 32 жаста, сатушы, Орал);

«Қайта тұрмыс құрып, балалы болу...Бірінші некеде болған қателіктерді қайталамауға тырысамын, мінезімді өцгертіп дегендей...» (Ғалияш, 33 жаста, психолог, Павлодар);

«Я бы хотела выйти замуж, но сейчас я уже скептически отношусь, смотрю как бы, какой человек, что он из себя представляет, какие он поступки совершает, красивые или не красивые. Я не имею в виду букет цветов, или пригласить куда-то, а именно человеческие поступки. По отношению к другим, к животным, вообще ко всему» (Гүлмира, 48 жаста, мұғалім, Орал);

«Бұрынғы қателіктерді болдырмау. Бұрынғы отбасымда көп нәрсеге көндім, енді ол әке-шешемнің тәрбиесі. Қазір ойымды ашық айта аламын. Болашақ жолдасымның әке-шешесі жас адамдар, ол кісілермен сыйласып бірге тұруға бел буып отырмын. Оларға күйеге шыққаннан кейін міндетті түрде сәлем салатын боламын деп жұбайыма айттым. Ел аралағанда, келіншектердің салт ұстанғандары қатты әсер етті, өзім де солай ұстанғым келеді» (Самира, 40 жаста, мұғалім, Орал).

Респонденттердің бірі ажырасқан әйелдерге қайта үйленген жағдайда ажырасқан ер адамға үйлену орынды екенін атап өтті. Бұл екі адамның да ажырасу тәжірибесі бар екенін және болашақта олар бұрынғы неке-лерінің қателіктерін қайталамайды деп болжайды:

«Жоқ, наоборот, мен өзімді комфортно сезінем. Маған солай дұрыс, мен соны сол үшін таңдаған шығармын деп ойлаймын. Маған бойдақ балдар да кейінгі кезде үйленгісі келгендерін айтты, үйге келгендері де болды, құда түскісі келіп, папамның таныстары, отырып қалған үлкен жігіттер болады ғой бір, сондайлар, мен айттым жоқ, «аузы күйген үрлеп үшеді» өзім көңліме жаққанына барам» (Бағила, 37 жаста, әлеуметтанушы, Шымкент).

Сауалнамаға қатысқан ер адамдар арасында екінші/үшінші рет үйленгендер де анықталды. Ер респонденттер болашақ жұбайының бойыннан қалайтын қасиеттері туралы айта отырып, жаңа отбасын құру туралы болашақ жоспарлары туралы сұраққа оң жауап берді:

«Конечно, есть, я в поисках. Обжегшись на молоке, дует на воду. Все это тоже, наверное, про меня. Я так думаю. В планах, естественно, жениться... Наверное, независимость... Хотелось бы, конечно, человека встретить, может быть, я и встречал, может быть, недостаточно уделял внимания, может быть, даже и дружил, я не знаю. Но независимость - это, наверное, одна из главных черт, от родителей. Да от родителей. Ну финансовая независимость тоже хорошо, я не понимаю такие семьи, где кто-то от кого-то финансово зависит. Это не приносит объективности в семью. Ну не знаю, это уже такие мои мысли...» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Жениться, думал, я не хочу одиноким быть до конца своей жизни... Изначально, если я буду в новом браке, я буду повнимательнее, уже буду уделять больше времени семье, чем работе, я больше времени работе уделял, постоянно на работе, думаешь зарабатывать, чтобы дома было что покушать, чтобы сыну что-нибудь взять, постоянно ходил, думал, зарабатывал, вот результат короче» (Бақтияр, 35 жаста, қолөнерші, Павлодар);

«Бәрінен де, дұрыстау бір қыз болса, үйлену керек болып тұр... Үйленбесе болмайды, «Жалғыздық құдайға ғана жарасқан». Былайша тіршілігім бар, үй жайым бар» (Шерхан, 47 жаста, Шымкент);

«Өзіңді сыйлатын адам болса, иманды адам болса, үйленгім келеді. Үйге бірге келсек екен деймін» (Жандос, 44 жаста, Орал, вахта жұмысшысы);

«Құрғым келеді. Өз-өзімен отырып, неге жалғызбын деп ойланып қалатын кездер болады. Қасында адам болғанның орны бөлек, жақсы. Отбасы құрып, балалы болуды аңсаймын, соған қол жеткіземін деп ойлаймын» (Мақсат, 33 жаста, энергетик, Өскемен).

Ер адамдарда отбасылық өмірге деген қажеттілік басым. Олар отбасыдан өмірдің мағынасы мен толыққандылық сезімін табады. Респонденттің айтқанын интенд-талдау кезінде әлеуметтік көзқарастардың ер адамдардың жеке отбасылық өміріне қатты әсер етеді және жалғыздық сезімін сезінеді деген қорытынды жасауға болады:

«У каждого человека должно присутствовать чувство ответственности за другого. И когда человек понимает, что у него есть семья, человек понимает, что ему надо жить. Когда есть семья уже появляется смысл» (Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Такова наша физиология. Мы должны создать семью, дать потомство, родить детей, воспитать их. Преимущество – найти свою половинку. Человек без своей половины – человек без половины» (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);

«Человек без семьи неполноценный» (Қайрат, 37 жаста, мұғалім, Қарағанды);

«Домой приходишь, тебя кто-то ждет» (Әсет, 37 жаста, жеке кәсіпкер, Павлодар);

«Ну как в чем, мне, например, когда я жил у меня семья была на первом месте, знаете мне было приятно я прихожу домой мне жена, когда она отдыхает, сын рядом, мы идем гулять, мы веселимся, смысл жизни я вижу, а вот в одиночестве я смысла жизни не вижу, вот сейчас я одинокий, как я ушел, год уже, у меня нету девушки, с которой серьезные отношения, нету такой девушки, не знаю почему... Жениться, думал, я не хочу одиноким быть до конца своей жизни» (Бақтияр, 35 жаста, қара жұмысшы, Павлодар)

Некеден кейінгі мінез-құлықтың маңызды факторы – ажырасудың бастамашысы кім екендігінде. Алынған мәліметтерге сәйкес әйелдер ер адамдармен салыстырғанда көбінесе ажырасудың бастамашысы болады. Әйелдер ұзақ уақыт бойы шешім қабылдайтындығына қарамастан, кейбір жағдайда әйел адам өтініш беруді күйеуінің назарын аудару немесе оның мінез-құлқына манипуляция жасау тәсілі ретінде қарастырады:

«Мне пришлось подать в суд. И судья спросила его: «Вы согласны?». И я была в шоке, когда он согласился. Пришел с гордо поднятой головой. Я думала, он опомнится, но нет... Так получилось, что он отказался» (Гүлмира, 50 жаста, медициналық қызметкер, Қарағанды)

Қорытындылай келе, отбасылық өмірдегі өткен тәжірибе адамдардың жаңа қатынастар туралы көзқарасын өзгертетінін атап өткен жөн. Іс жүзінде ажырасқан ер адамдар әйелдерге қарағанда басқа қарым-қатынас пен некеге жиі барады және дұрыс қарайды.. Бұл, мүмкін, әйел-

дердің көп жағдайда балалармен бірге болуына байланысты, ол басқа ер адаммен жаңа қарым-қатынас жасауды қиындатады, басқаларға деген сенімін жоғалтады, бұл да жаңа некеге/қарым-қатынасқа түсудің шешілмеуіне әсер етеді. Ер адамдар өздерін толыққанды, біркелкі және әлеуметтік көзқарастарға сәйкес болу үшін құлшыныспен жаңа отбасын құруға тырысады.

Респонденттердің жаңа қатынастарды құру туралы сұраққа жауаптары бұл қатынастарды бұрынғы некедегі өткен қателіктерден қайталамау мүмкіндігі ретінде қабылдайтындығын көрсетеді, бұл тәжірибені ескере отырып, олар таныс сценарийді қайталамайды деп санайды. Екінші жағынан, сауалнама көрсеткендей, кейбір респонденттер өз өмірлерінде қиын кезеңнен өтіп, ресми некеден басқа балама түрлерін таңдауды жөн көреді, мысалы, тек кездесулер, азаматтық неке, бірге өмір сүру және т.б.

2.4. Ажырасу және ажырасудан кейінгі мәдениет

Ажырасу себептерінен басқа, ажырасу мәдениеті де қызықтырады: отбасылық өмір туралы көзқарастардың болуы, ажырасуға деген көзқарас және отбасылардағы және ажырасудан кейінгі қарым-қатынастардағы қақтығыстарды шешу жолдары.

Жоғарыда айтылғандай, респонденттердің көпшілігі толық отбасыларда тәрбиеленген және олардың жақын ортасында ажырасу жағдайлары жоқ. Сондай-ақ, балалардың болуы отбасылар үшін кедергі емес. Бұрын танымал болған балалар үшін отбасын сақтап қалу қазіргі отбасылар үшін маңызды емес.

«Нет, ни в коем случае. Нельзя так делать. Когда существует семья, и в этой семье нету согласия, гармонии, тогда ребенок недополучает воспитания полного, семейного. И она больше травмируется, чем она будет жить в неполной семье. Потому что принудительное совместное проживание порождает ссоры, скандалы, и ребенок это все видит» (Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Ради детей я бы сохранил семью... Здесь спорно, от человека, индивидуально. Я бы жил ради ребенка, преодолел бы все. Это большое счастье ощущать ребенка рядом, его воспитываешь, растишь. Но как говорят психологи, это очень тяжело жить ради ребенка вместе» (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);

«Иә. Балаларға бөтен әке, бөтен шеше керек емес» (Бағи, 36 жаста, кәсіпкер, Өскемен).

Респонденттердің көпшілігі ажырасу кезінде психологқа, психоаналитикке жүгіну қажеттілігін атап өтуі, ажырасудың позитивті жағы болып табылады. Кейбір респонденттер мамандарға қолдау мен көмек сұрап жүгінгендерін мойындады.

«Из своего опыта могу сказать, стараюсь объяснить многим людям, что родители детей, которые решили создать семью, в первую очередь они должны начать с себя. Когда встречаются двое молодых людей, девушка и парень, они не думают о своем социальном положении, они не думают о богатствах, которые имеют их родители, и в этом случае мы должны поддержать, не учитываю своих каких-то богатств... Я бы посоветовал, в первую очередь, психолог, он должен быть семейный. Вся проблема развода в том, что двум людям, которые до создания семьи прожили жизнь в определенном промежутке времени, им нужно помочь, чтобы они друг друга поняли. Не все люди могут донести то, что они хотят. А психолог, профессионал, может выслушать, выделить основные аспекты проблемы, и поэтому психолог очень важен в семейной жизни» (Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Поддержка керек, психолог керек. Жұмыста заңды некедегі жолдасыммен ажырасуға дейін жағдай жеткенде психологтар көмектесті. 2-3 рет соттан ажыраспай қайтып келдік. Жолдасым психологқа баруға қарсы болды, бармайды. Отбасыны сақтап қалуға барынша тырыстым... Совет керек. Екі адамның ашумен бір-біріне ауыр сөздер айтып жіберуі мүмкін. Түсінбей қалуы мүмкін. Барынша семья дегенді бірінші орынға қойып, сол құндылықтарды барынша сақтап қалу керек. Мінез бірге тұрғаннан кейін үйренсіп кетеді» (Р., 34 жаста, Нұр-Сұлтан);

«...вот эти разводящиеся пары, если они приходят к этому вместе, осознано, что нужен психолог, что нужен психоаналитик, это очень хороший шаг, я считаю. Но я еще раз повторяю, не все, это большинство будут отвергать этого психолога, поэтому либо надо их насильно отправлять их к психологу, прям вот как в фильмах мы видим же, вот вам 3 месяца с психологом работать» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан);

«Естественно, обращаться к психологам. Психологи очень могут помочь. Проблема в том, что психологи не всегда доступны. И политика обращения к психологу у нас не развита. Она должна быть популяризирована. У нас люди, когда не могут найти реше-

ние, должны знать, что им кто-то может помочь. И у нас такое понимание: «Ух, психолог – это у нас дорого.» Не все себе могут себе это позволить» **(Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);**

«Смотря по какой причине. Если причины веские, то ничем не поможешь... Нужно показать, что ты дорожишь супругой, установить отношения с ее родственниками, такие какие они хотят. Проявлять внимание, побольше разговаривать, больше времени проводить вместе. Посмотреть на свои поступки, оценить...» **(Қайрат, 37 жаста, мұғалім, Қарағанды);**

«Обязательно сходить к семейному психологу. Попытаться сохранить. Не ради детей. Ради чего-то же они встречаются... Надо работать над отношениями» **(Әйгерім, 42 жаста, жеке кәсіпкер, Қарағанды);**

«Психологқа бару керек. Тіпті отбасылық психологтар да бар. Соларға бару керек. Олар отбасын сақтап қалғысы келеді. Өзім де бардым. Кеңес берді, жақсы» **(Гүлмира, 50 жаста, медицина қызметкері, Қарағанды);**

«Көп проблемалар балалық шақтан келеді. Өз-өзіне психолог болу керек, өзіңді танып алу керек. Мысалы балалық шағым қатты қорқынышта өтті» **(Бағи, 36 жаста, кәсіпкер, Өскемен).**

Ажырасудың, кез-келген әлеуметтік құбылыс сияқты, оның жағымды да, жағымсыз да жақтары бар. Осындай жағдайдан қорытынды жасай біле алу ажырасқан адам туралы көп нәрсе айтады:

«Положительные можно выделить в особых случаях. Когда ты видишь бесполезное создание семьи» **(Бейбіт, 46 жаста, Нұр-Сұлтан);**

«Человек ошибся один раз и найдет свою половинку» **(Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);**

«Опыт семейной жизни. Опыт, как себя вести... Свободное время появляется. Никому и ничему не подотчетен. Новые знакомства» **(Қайрат, 37 жаста, оқытушы, Қарағанды);**

«Есть возможность не повторять свои ошибки» **(Әйгерім, 42 жаста, жеке кәсіпкер, Қарағанды).**

Ажырасудың жағымсыз жақтарының арасында ажырасудың балаларға тигізетін кері әсері, әке мен бала арасындағы байланыстың жоғалуы және әйел ажырасқаннан кейін моральдық тұрғыдан қалпына келу қиындықтары бар:

«Отрицательные – дети страдают. Женщины остаются без мужа. Женщине с детьми, ей сложно найти брак, но она должна реализоваться. Зависит от характера, кто-то может с гордо поднятой головой идти дальше, а кто-то не может и становится жертвой там всяких, скажем так, нехороших отношений... » (Ербол, 47 жаста, құрылысшы, Нұр-Сұлтан);

«Это дети. Охота засыпать с ребенком, обнимать супругу, засыпать и спать дальше» (Серік, 32 жаста, қоймашы, Қостанай);

«У сына нет отца» (Гүлмира, 50 жаста, медицина қызметкері, Қарағанды).

Алынған тәжірибені ескере отырып, респонденттердің бірі некені тіркеу кезеңінде неке шартын мәжбүрлеп жасасуды ұсынды. Ол мұны материалдық мәселелер мен балалардың өмір сүру және тұрғылықты жер жағдайларын алдын-ала реттелетіндігімен дәлелдейді.

«Когда на стадии заключения брака можно ввести принудительное заключение брачного договора. Потому что у нас люди стесняются. Понимаете, когда это касается ваших детей, здесь уже не до менталитета. То есть на стадии брачного контракта, суд уже должен обязать принести брачный контракт, иначе мы не заключим ваш брак. Естественно, в брачном контракте прописывается, кто остается с детьми, кто будет ухаживать за детьми, кто какие эти. Естественно, я не знаю, специалисты лучше знают, если они есть у нас в Казахстане, почему не ввести принудительный брачный контракт. Это снимает много проблем. Человек знает уже, что сейчас он расторгнет брак, с чем он пришел, с тем он и уйдет, что нажитое совместное, материальное, нематериальное – делится пополам. Справедливо? На стадии расторжения брака уже четко распределять функции разведенных родителей. Потому что суд должен понимать, что на расторжении брака проблемы не заканчиваются, я думаю только начинаются. И если он четко распределит на расторжении брака, что вот столько-то алиментов будет получать такой-то родитель, с теми-то остаются дети» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан)

Респонденттердің басым көпшілігі қоршаған ортасында және жалпы қоғамда ажырасудың өскенін атап өтті. Респонденттердің бірі жалпы статистикада белгілі бір үлесін жалған ажырасулар алады деп санайды.

«Судя по статистике как бы много, но есть много фиктивных разводов. Это тоже надо учитывать. Я не знаю, там в погоне за квартирой люди разводятся, что, кстати, увеличивает статистику» (Э., 39 жаста, Нұр-Сұлтан)

Ажырасу кезеңіне келетін болсақ, респонденттер процестің тыныш өтуі сирек жағдай екенін атап өтті. Сондай-ақ, респонденттердің тыңдалымда адвокат немесе отбасылық медиатордың делдал болуы туралы сирек емес екені айтылды. Кейбір жағдайларда ата-аналар ажырасу процесіне араласқан.

Көптеген респонденттер бұрынғы жұбайына реніші бар немесе ажырасқанына өкінеді. Дегенмен, кейін достық қарым-қатынасты сақтай алатын адамдар сирек кездеседі.

Осылайша, бірінші кезекте ажырасудың негізгі алғышарттарына ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынасты құрудың қиындығы жатады. Ажырасуды көбі жанжал немесе реніш сезімі бар дағдарыс ретінде қабылдайды. Дегенмен, ажырасу мәдениетіне психолог ерлі-зайыптылардың қалауы мен дайындығы кезінде некені сақтай алатын норма ретінде қатыса бастады.

Ажырасу кезінде балалар көп зардап шегеді. Егер некенің бұзылуының себебі тұрмыстық зорлық-зомбылық немесе маскүнемдік болса, балалар, анасы сияқты, оңай бейімделе алады. Айта кету керек, ата-аналар әрқашан балаларға әсер ету дәрежесін дұрыс бағалай алмайды. Бұл респонденттердің ішінен тек бірнеше адам өз балаларына психологиялық көмек көрсету қажеттілігі туралы айтпағандығынан көрінеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мемлекеттік отбасылық саясаттың негізгі міндеттерінің бірі дәстүрлі отбасын нығайту және жауапты ата-ана рөлін насихаттау болып табылады. Елдегі әлеуметтік-экономикалық реформалар мен демографиялық саясатты іске асыру отбасының тұрақтылығына байланысты. Отбасы – тұлғаның рухани-адамгершілік негіздерінің негізін қалаушы.

Отбасылық өмір жанжалсыз бола алмайды, сондықтан ажырасу көбінесе отбасылық мәселелерді шешудің кең таралған және қолайлы әдістерінің бірі болып табылады, бұл өз кезегінде өмір салтын өзгертуге алып келеді. Отбасы институтындағы өзгерістер дағдарыс ретінде және трансформация мүмкіндігі ретінде бағаланады.

Зерттеу нәтижелері келесі үрдістерді анықтауға мүмкіндік берді:

- ажырасудың негізгі себептері объективті (жұбайының маскүнемдігі, ерлі-зайыптылықтың сенімсіздігі, туыстарының араласуы) және субъективті себептер болып табылады;

- ажырасқаннан кейінгі бастапқы уақытта күйзеліс пен депрессияның белгілі бір белгілерін сезінеді, бірақ болашақта олар өздерінің материалдық және әлеуметтік мәртебесін жақсарту стратегиясын қалыптастырады;

- қайта некеге тұруға және басқа да бала болғанын қалауына бұрынғы сәтсіз некенің тәжірибесі, балалардың болуы кедергі болмайды және бұл неке/репродуктивті мінез-құлық динамикасын көрсетеді;

- ер адамдар әйелдерге қарағанда қайта неке құруға көбірек қызығады;

- ер адамдар мен әйелдердің ажырасудан кейінгі мінез-құлқы көбінесе әртүрлі: негізінен, жаңа ресми қатынастарға түсетін ер адамға қарағанда, әйелдерде баламен қалу себебінен неке құру мүмкіндігі төмен болады;

- ер адамның арасында маскулинділік феноменінің белгілері бар, ол ажырасқаннан кейін әйелге реніш пен кінә тағу көріністерінен тұрады;

- ажырасудың респонденттердің өзін-өзі бағалауына ықпалы әртүрлі, ол жеке қабылдау мен басымдылыққа байланысты;

- ажырасудың бастамашылары, әдетте, әйелдер. Ажырасудан кейінгі кезеңі бір жылдан аз уақыт болған әйелдер әлдеқайда ертерек ажырасқандарға қарағанда күйзелістің ең жоғары деңгейінде болады;

- ер адамдар үш себепке байланысты ажырасады: әйелінің опасыздығы, «екінші» отбасын құру және туыстарының араласуы;

- гендерлік қатынас ажырасуды қабылдауға және оның салдарына белгілі бір дәрежеде ықпал етеді етеді;

- бұрынғы ерлі-зайыптылар арасындағы өзара қарым-қатынас негізінен теріс түрде жүреді немесе өте шектеулі болады;
- респонденттердің басым көпшілігі отбасылық жанжалдар мен ажырасу жағдайында психологтарға жүгінуді ұсынады;
- ажырасқан респонденттердің балалар үшін отбасын сақтау қажеттілігін атап өтуі өте сирек жағдай.

Жүргізілген әлеуметтанулық зерттеуде ажырасу сценарийлерін зерделеу ажырасудың негізгі себептерін анықтауға мүмкіндік берді: маскүнемдік, сатқындық, туыстардың қарым-қатынасқа араласуы, қол көтеру фактілері. Ажырасудың себептерін зерделеу кезінде неке себептері, жасы, білім деңгейі, некеге тұру уақыты, танысу ұзақтығы және т.б. ескеру қажет екенін атап өткен жөн. Некеге тұрудың басты себептері: жүктілік, өмірлік жағдайлар және махаббат.

ҰСЫНЫСТАР

Тереңдетілген сұхбат және тиісті материалдарды талдау әдісімен жүргізілген зерттеу негізінде жалпы ұсыныстар дайындалды. Ол Заңнамада жасалынатын қажетті шаралар, оны қолдану практикасы және отбасындағы ажырасу саясаты саласындағы іс-шаралардың тиімділігіне жүргізілген бағалауды ескере отырып тұжырымдалған.

Отбасын, отбасылық қатынастарды сақтау үшін отбасылық мәселелерді шешуге, отбасылық қатынастарды нығайтуға бағытталған ажырасудың алдын алу бойынша профилактикалық, әлеуметтік-экономикалық, психологиялық шаралар жүргізу қажет:

- оқу орындарында «Өзін-өзі дамыту» пәні бойынша бағдарламаға отбасылық этика, некеге тұрудағы жауапкершілік, заңды аспектілер, репродуктивті денсаулық және контрацепция туралы дәрістер қосу керек;
- некені тіркеуге өтініш берген адамдар үшін отбасылық өмір және отбасылық жанжалдарды шешу туралы лекциялар не ақпараттық материалдар циклін өзірлеу және ұсыну;
- отбасылық қарым-қатынастарды реттеудегі қажетті білім мен дағдыларын игеру, отбасылық өмірге дайындық, ажырасқан жұптармен жұмыс істеу мәселелерін талау арқылы оқыту бағдарламаларын өзірлеу;
- мемлекеттік тапсырыс шеңберінде коммерциялық емес ұйымдар арқылы отбасылық өзара қарым-қатынастар психологиясы туралы, отбасылық жанжалдарды және оны шешу үшін отбасыларға психологиялық консультациялар жүргізу;
- жас отбасыларға, мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасыларға, көп балалы отбасыларға және т.б. арналған әртүрлі бағдарламалар мен жеңілдіктер бойынша заңгерлік кеңестер өткізу;
- денсаулық сақтау мекемелерінің базасында отбасын құруды жоспарлау, отбасы мүшелерінің репродуктивті денсаулығы мәселелері бойынша медициналық-психологиялық консультация жүргізу;
- отбасындағы қарым-қатынастар бойынша «сенім телефондарының» ашылуы;
- неке шартын енгізу және насихаттау;
- бұқаралық ақпарат құралдары арқылы отбасының сәтті моделін, мықты отбасылық ер адам мен әйел бейнелерін, сондай-ақ ерлі-зайыптылар мен балалар өздерінің өмірі, мәселелері мен қорқыныштары туралы кеңес сұрай алатын және беделі күмән тудырмайтын/үлгі болатын бұқаралық ақпарат құралдарында танымал спин-дәрігер институтынан немесе agony aunt/uncle кең насихаттау бойынша ақпараттық саясатты іске асыру.

Ажырасуға арыз берген жұптармен тікелей жұмыс кезінде:

- некені бұзу ережелерін реттеу, кәмелетке толмаған балалардың құқықтары мен мүдделерінің басымдығын тану арқылы ажырасу процесін жетілдіру;
- отбасылық жанжалдарды реттеудің сотқа дейінгі тетіктерін енгізу, медиация институтын одан әрі жетілдіру;

- отбасылық өмір мәселелерін зерттеу жөніндегі орталықтар құру, дағдарыс жағдайларында отбасына психологиялық көмек көрсету жүйесін ұйымдастыру;
- ажырасу себебі тұрмыстық зорлық-зомбылық болған жағдайларды қоспағанда, ажырасу туралы өтініш берген сәттен бастап оны тіркегенге дейін 1 ай мерзімнен алты айға дейін ойлану мерзімін ұзарту;
- ажырасу өтінішінің құнын 2 АЕК бастап 10 АЕК дейін арттыру;
- маскүнемдік және нашақорлық мәселелерін шешу;
- салауатты өмір салтын насихаттау;
- отбасы-неке қатынастары мәселелерінде құқықтық мәдениетті арттыру;
- ажырасу алдындағы/ажырасу сатысындағы отбасыларға психологиялық кеңес беру орталықтарын ашу;
- ажырасу процесінде ата-аналардың өз балаларына қамқорлық және көмек көрсету мүмкіндігін, ниетін ескеру;
- ажырасуға өтініш берген кезде баланы қамқорлығына алған жұбайына алимент алу тәсілдері туралы хабардар ету;
- ажырасқан ерлі-зайыптылар арасында өз балаларына әлеуметтік-психологиялық және экономикалық қолдау көрсету жөніндегі құқықтық міндеттерді енгізу.

Ажырасқаннан кейінгі кезеңде:

- қоғамда толық отбасылардың беделін насихаттау, отбасындағы және бала тәрбиесіндегі ер адам рөлінің маңыздылығы мен жауапкершілігіне назар аудару;
- азаматтық қоғам институттары мен азаматтарды қоғамдастықтар құруға ынталандыру, ал психология және әлеуметтік жұмыс саласындағы сарапшылар мен ғалымдарды ата-аналары ажырасқан балаларға арналған әкелер қауымдастығы немесе дағдарыс лагерьлері мысалында азаматтар мен балаларды біріктіру және оларға психологиялық қолдау көрсету жөніндегі кәсіби қоғамдастықтар құруға ынталандыру;
- ажырасқандарды, дағдарыстағы отбасыларды, балаларды қолдау орталықтарын ашу;
- халықтың әлеуметтік осал топтарын, атап айтқанда ажырасудағы азаматтарды қолдаудың мемлекеттік шараларын әзірлеу және іске асыру кезінде жалған неке бастамашыларының көмек алуға жол бермеу мақсатында ажырасудың себебін ескеру;
- аналар тарапынан гейткипинг кейстеріне жол бермеу тетіктерін пысықтау;
- ата-әжелер үшін немерелерімен заңнамалық деңгейде уақыт өткізуге мүмкіндік алу жолдарын пысықтау.

Осы шараларды жүргізу ерлі-зайыптылардың неке-отбасы қатынастары саласында хабардар болу деңгейін арттыруға, коммуникациялық дағдыларды жақсартуға ықпал ететін болады және некені бұзу деңгейін төмендетуге алып келеді.

ҚОСЫМША. САУАЛНАМА

Құрметті респондент!

Сізден «Ажырасу және оның салдарлары» тақырыбы бойынша өзекті сұрақтарға жауап беруді сұраймыз. Сіздің жауабыңыздың және Сізге қатысты жеке мәліметтердің анонимділігіне кепілдік береміз. Көмегіңіз үшін алғыс айтамыз!

1-БӨЛІМ. АЖЫРАСУДЫҢ СЕБЕПТЕРІ, ФАКТОРЛАРЫ.

1. Өзіңізді таныстырып өтуіңізді сұраймыз.

Респонденттің өзін таныстыруы (аты, жасы, білімі, кәсіп түрі, балалары туралы ақпарат).

2. Сіз бұрынғы жұбайыңызбен қалай таныстыңыз?

Нақтылаңыз:

- Үйленгенге дейін қанша уақыт көлемінде таныс болдыңыздар?
- Үйленген кездеріңізде Сіздің және жұбайыңыздың жасы нешеде болды?
- Қанша уақыт некеде тұрдыңыздар?

3. Некеге тұрғаннан кейінгі өміріңіздегі өзгерістер туралы айтып бересіз ба?

Нақтылаңыз:

- Отбасылық өміріңізде қандай құндылықтарды ең бірінші орынға қойдыңыз?
- Некеде тұрған кезіңізде жұмыс жасадыңыз ба? Отбасыңыздың табысы күнкөріске жетуші ма еді?
- Отбасында бос уақытты қалай өткізуші едіңіздер?
- Некеге тұрғанға дейін қандай қызығушылықтарыңыз, хоббиіңіз болды, олар отбасылық өміріңізде өзгеріске ұшырады ма? Сіз өзіңіздің сүйікті ісіңізбен айналысуды жалғастырдыңыз ба, әлде тастап кетуге тура келді ма?
- Некеде балаңыз/балаларыңыз болды ма? (егер болса, қанша бала?).
- Балалардың туылуы Сіздің жұбайыңызбен қарым-қатынасыңызға қалай әсер етті?
- Некеде тұрған кезде кімдермен бірге өмір сүрдіңіз (туыстар және т.б.)?
- Сіздің жұбайыңыздың ата-анасымен қарым-қатынасыңыз қалай болды? Ал жұбайыңыздың Сіздің ата-анаңызбен қарым-қатынасы қалай болды? Араларыңызда келіспеушіліктер болушы ма еді?

Түсініспеушіліктер отбасындағы қарым-қатынастың тұрақтылығына әсер етті ме?

- 4. Сіз ең алғаш ажырасу туралы ойлаған кезді есіңізге түсіре аласыз ба?

Нақтылаңыз:

- Ажырасу туралы ұзақ ойландыңыз ба?
- Ажырасу туралы нақты шешім қабылдауға не себеп болды?
- Ажырасу жағдайдан шығудың жалғыз шешімі болды ма?
- Ажырасудың инициаторы кім болды?
- Егер инициатор Сіз болсаңыз, ажырасу туралы шешім шығару қиынға соқты ма?
- Ажырасудың себебін айтасыз ба?
- Егер инициатор Сіз болмасаңыз, ажырасуға қарсы болдыңыз ба?
- Сіздерді ажырастыру мақсатында Сізге немесе жұбайыңызға біреу қысым көрсетті ма?

5. Ажырасу қалай өтті, ажырасуды қалай еңсердіңіз?

Нақтылаңыз:

- Ажырасу кезінде жаныңызда кім болды?
- Ажырасудан кейін Сіздің туыстарыңыз Сізге көмектесті ме/көмектеседі ме?
- Ажырасудан кейін немен айналыстыңыз, қайда жұмыс істедіңіз?
- Бұрынғы жұбайыңызбен араласып тұрасыз ба? Қаншалықты жиі?
- Сізді бұрынғы жұбайыңызбен араласуға не итермелейді?
- Қандай мәселелер бойынша бұрынғы жұбайыңызбен араласасыз?
- Егер араласпайтын болсаңыз, қандай себепке байланысты?

2-БӨЛІМ. АЖЫРАСУДЫҢ БАЛАЛАРҒА ӘСЕРІ

6. Ажырасу балаңызға/балаларыңызға қалай әсер етті?

Нақтылаңыз:

- Балаңыз/балаларыңыз ажырасқаннан кейін/қазіргі уақытта кіммен бірге тұрады?
- Некеде тұрған кезіңізде балаңызға/балаларыңызға аптасына қанша сағат көңіл бөлетін едіңіз және қазір қанша уақыт көңіл бөлесіз?
- Ажырасқаннан кейін жұбайыңыздың ата-анасы балаңызбен/балаларыңызбен араласып тұрады ма?
- Бұрынғы жұбайыңыз баласымен/балаларымен араласады ма?
- Егер араласса, ажырасқаннан кейін әкесінің/анасының баласымен/балаларымен кездесуі қаншалықты жиі болып тұрады? Ол кездесуде неге басты көңіл бөлінеді?
- Егер араласпаса, Сіз әкесінің/анасының баласымен/балаларымен

араласуына не себепті қарсысыз?

- Сіздің бұрынғы жұбайыңыз балаңызды/балаларыңызды қаржылық-материалдық қамтамасыз етуге қатысады ма? Егер қатысса, қаншалықты жиі? (алименттер, оқу ақысын төлеу, білім беру орталықтары, заттар сатып алу және т.б.).

7. Сіз балаңыздың/балаларыңыздың жағдайын қалай сипаттап берер едіңіз?

Нақтылаңыз:

- Ажырасудан кейін балаңызбен/балаларыңызбен қарым-қатынасыңыз қалай болды? Қарым-қатынас жақсарды ма, нашарлады ма?

- Сіз қалай ойлайсыз, бала/балалар үшін отбасын сақтап қалу керек па?

3-БӨЛІМ. АЖЫРАСУДЫҢ САЛДАРЛАРЫ

8. Отбасыңыз бұзылғанына өкінесіз ба?

Нақтылаңыз:

- Отбасылық өмірдің артықшылықтары неде?

- Егер Сізде бұрынғы өміріңізді кері қайтару мүмкіндігі болса, Сіз жеке өміріңізді қалай құрар едіңіз?

- Тағы да үйленгіңіз/тұрмысқа шыққыңыз келеді ме?

- Сізде бұрынғы жұбайыңызға қайта қосылу туралы ой болады ма?

9. Ажырасқаннан кейін Сіздің жағдайыңыз (рухани, психологиялық) қалай өзгерді?

Нақтылаңыз:

- Респонденттің денсаулығына ажырасудың әсері.

- Психологиялық көңіл-күйі.

- Респонденттің ортасы, таныстары өзгерді ме?

- Қазіргі уақыттағы сүйікті ісі, хоббиі, қызығушылығы.

10. Ажырасқаннан кейін Сіздің әлеуметтік-экономикалық жағдайыңыз қалай өзгерді?

Нақтылаңыз:

- Ажырасудан кейінгі материалдық жағдай. Ажырасқаннан кейін жұмыс орны ауысты ма?

- Мүлікті бөлу болды ма және Сіз мүлікті бөлгеннен кейін экономикалық шығындарға ұшырадыңыз ба?

- Ажырасудан кейінгі тұрғын үй жағдайы. Ажырасқаннан кейін қайда тұрдыңыз?

11. Алдыңғы некеңізді (егер бірнеше неке болса, соңғы некеңізді) бұзғаннан кейін Сіздің жеке (отбасылық) өміріңізде қандай оқиғалар болды?

Нақтылаңыз:

- Қазіргі уақытта Сіз үшін не маңызды?
- Сіз қайта отбасын құрғыңыз келеді ме? Егер құрғыңыз келсе, жаңа некеде қандай өмірге қол жеткізгіңіз келеді?
- Сіз араласатын таныстарыңыздың саны өзгерді ме?
- Қазір немен айналысасыз?

12. Сіздің ойыңызша, отбасының бұзылу қаупі болса, оны сақтап қалу үшін не істеу керек?

Нақтылаңыз:

- Сіздің пікіріңізше, көп неке ажырасумен аяқталады ма?
- Сіздің ойыңызша, отбасылық қарым-қатынастың беріктігіне не ықпал етеді?
- Отбасын сақтап қалу үшін қандай шаралар қолдану керек?
- Өзіңіздің тәжірибеңізге сүйене отырып, Сіз ажырасып отырған ерлі-зайыптыларға ажырасу кезіндегі және ажырасқаннан кейінгі қарым-қатынас бойынша қандай кеңес берер едіңіз? (мамандардың, психологтардың, медиаторлардың көмегіне жүгіну және т.б.)

13. Сіздің өзіңіз туып-өскен отбасыңызда ажырасу болды ма?

Нақтылаңыз:

- Сіз өзіңіз қандай отбасында өстіңіз (толық, толық емес және т.б.)
- Ата-анаңыз, жақын туыстарыңыз ажырасқан ба еді?

14. Сіз ажырасудың қандай жағымды және жағымсыз жақтарын айтар едіңіз?

Жағымды тұстары: _____

_____

Жағымсыз тұстары: _____

_____

МИНИСТЕРСТВО ИНФОРМАЦИИ
И ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

КИОР
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Казахстанский
институт
общественного
развития

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ
ПО РЕЗУЛЬТАТАМ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ НА ТЕМУ:

«РАЗВОДЫ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ»

НУР-СУЛТАН - 2021

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	79
1. МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ ПРОГРАММЫ	79
2. МЕТОДИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ ПРОГРАММЫ	81
ГЛОССАРИЙ	83
РАЗДЕЛ I. АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВОДОВ	84
1.1. Современное состояние разводимости (статистика, факторы разводимости)	84
1.2. Международный опыт по снижению числа разводов	92
1.3. Основные причины конфликтов и разводов в семье	99
РАЗДЕЛ II. ПОСЛЕДСТВИЯ РАЗВОДОВ	115
2.1. Последствия развода для супругов	116
2.2. Последствия развода для детей. Взаимоотношения родителей и детей после развода. Степень участия мужчин с детьми	121
2.3. Постбрачное (или постразводное) поведение бывших супругов	132
2.4. Культура разводов и постразводного процесса	138
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	143
РЕКОМЕНДАЦИИ	145
ПРИЛОЖЕНИЕ. АНКЕТА	147

ВВЕДЕНИЕ

1. МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ ПРОГРАММЫ

Актуальность темы исследования

Семья является связующим звеном между человеком и обществом, первой формой социальной общности людей. В семье осуществляется первичная социализация человека, реализуется потребность в коллективности существования.

Социологическое изучение семьи имеет глубокое практическое значение, поскольку является важной предпосылкой понимания многих процессов, происходящих в обществе. Состояние семьи является одновременно как следствием, так и причиной целого ряда процессов, влияния различных факторов социальной динамики, но во многом и сами эти факторы определяет и воспроизводит.

В современных условиях институт семьи претерпевает серьезные изменения: падение рождаемости, усложнение межличностных отношений, рост разводов и, следовательно, рост числа неполных семей и семей с неродными родителями, широкое распространение внебрачных рождений.

Рост показателей разводимости, фиксируемые в последние десятилетия в современном обществе – одно из самых серьезных последствий нарушения баланса во взаимоотношениях семьи и социума. **За последние 20 лет в Республике Казахстан наблюдается сокращение численности браков и рост числа разводов. Участились разводы и среди людей старшего поколения. По данным «Анализа положения в области народонаселения», подготовленного при технической поддержке Фонда ООН в области народонаселения (ЮНФПА) в Казахстане, с 2013 по 2018 год число браков сократилось в целом по стране на 18%, число разводов за 2000-2018 годы выросло в среднем вдвое. Общий коэффициент разводимости в Республике Казахстан составил на конец 2019 года 3,23. Согласно статистическим данным, уровень разводимости в стране в 2020 году составил 2,54 разводов на 1000 человек. Несмотря на снижение как числа разводов, так и общего коэффициента разводимости Республика Казахстан остается в Топ-10 стран с самым высоким уровнем разводимости.**

Рост числа разводов и процессы, происходящие с институтом брака, заставляют сделать вывод: распад брака в результате развода не утратил своей актуальности. Изучение брачно-семейных отношений показал, что распад семьи – не только проблема отдельных людей, но

и проблема всего общества. Последствия развода условно разделяют на три группы: 1) последствия для общества; 2) последствия для самих разводящихся; 3) последствия для детей.

Последствия для общества – это ухудшение демографической ситуации, появление неполных семей, увеличение количества одиноких людей, появление неполных семей, в которых воспитание детей без отца негативно влияет на самооценку и успехи детей, и др. Рост количества детей, воспитывающихся в семье без отца (при живом отце), увеличивает вероятность отклоняющегося поведения среди детей. Значительная часть разведенных женщин, имеющих детей, совсем не вступают в брак. Исходя из этого, возможности деторождения разведенных женщин остаются нереализованными, что крайне отрицательно влияет на процессы воспроизводства населения.

В неполных семьях создается специфическая система отношений между матерью (отцом) и ребенком, формируются образцы поведения, представляющие собой в некоторых отношениях альтернативу нормам и ценностям, на которых основывается институт брака. Развод тяжело сказывается и на моральном состоянии детей.

Развод в современном обществе также является причиной потери культурных и семейных ценностей; осложняет экономическое положение разведенных; изменяет взаимоотношения с ближайшим социальным окружением; разведенным приходится одновременно адаптироваться к распаду брака и формировать новый стиль жизни.

В целом в современном обществе развод как явление оценивается неоднозначно. Если раньше его интерпретировали однозначно отрицательно – как угрозу семье, то сегодня возможность расторжения брака рассматривается как неотъемлемый компонент семейной системы, необходимый для реорганизации ее в тех случаях, когда сохранить семью в прежнем составе и структуре оказывается невозможным. Следовательно, актуализируется востребованность разработки и внедрения технологий и программ по минимизации уровня разводимости, а также методам и механизмам адаптации субъектов развода к новому статусу.

Таким образом, устойчивая тенденция роста расторжения брака в современном обществе предопределила актуальность и цель исследования – проанализировать причины высокого уровня разводимости в Казахстане и последствия разводов для взрослых и детей.

Объект исследования – люди, прошедшие через бракоразводный процесс. **Предмет исследования** – развод как социальный процесс в современных семьях, мотивы и последствия развода в представлениях людей, прошедших через бракоразводный процесс.

Задачи исследования:

- выявить причины и факторы развода, причины их роста;
- определить добрачные признаки развода;
- выявить негативные и положительные последствия разводов (психологические, экономические, социальные и др.);
- выявить степень участия отцов в воспитании детей после развода (частота встреч отцов с детьми после развода, участие в принятии решений о будущем ребенка со стороны отцов и т.п.);
- изучить влияние разводов на детей;
- разработать рекомендации по итогам исследования.

Предварительные гипотезы исследования:

- трансформация брачно-семейных отношений, бракоразводное поведение, а также семейные отношения связаны с социально-экономической ситуацией;
- основными причинами распада браков являются социально-экономические проблемы, определенное отношение общества к проблеме разводов, взгляды на семью и воспитание детей каждого из супругов,
- большинство людей склоняются к мысли, что развод всегда приводит к крушению личной жизни;
- инициатор развода в большинстве случаев чувствует себя положительно;
- ситуация развода родителей является травмирующим фактором для ребенка, особенности переживания которого проявляются индивидуально;
- после развода финансовые проблемы, уход за детьми возложены на женщин;
- мужчина подталкивает женщину к разводу, но не подает на него, жена же является инициатором развода;
- развод снижает уровень самооценки супругов.

2. МЕТОДИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Объем выборки: 64 человека. Территория глубинного интервью охватывает такие регионы (Алматы, Караганда, Костанай, Нур-Султан, Павлодар, Уральск, Усть-Каменогорск, Шымкент), где были зафиксированы наиболее высокие показатели разводов.

Метод исследования:

В соответствии с целью и задачами исследования использовался ка-

чественный метод исследования - глубинное интервью среди людей, находящихся в разводе. При помощи глубинного интервью для интервьюера стало возможным установить более доверительные отношения со своим респондентом, благодаря чему была получена уникальная информация, получить которую при помощи других методов практически невозможно.

Глубинное интервью в отличие от количественных методов, например, массового опроса, позволяет выявить личные особенности и мотивы респондентов посредством выстраивания лаконичной и тактичной стратегии поведения интервьюера. Особенно это удалось при выяснении причин. Поведение и такт интервьюера производили на опрашиваемых некоторый эффект психологической поддержки и благоприятного климата для рефлексии.

Полученные результаты проведенного социологического исследования предлагается использовать в разработке механизмов дальнейшей стратегии по работе с мужчинами и женщинами, защите прав детей, определения лучших практик работы с семьями по предотвращению кризиса и распада семьи. Глубинное интервью было записано на диктофон с последующим транскрибированием текста.

Также эмпирическую базу исследования составили статистические данные Бюро национальной статистики АСПР РК о населении, разводимости, а также международные метрические системы и базы данных о брачности и разводимости.

Структура инструментария

Инструментарием сбора данных выступает логически структурированный гайд, который содержит ряд вопросов, сформулированных и связанных между собой по определенным правилам. Свойства и качества гайда, его структура, специфика конструирования вопросов тесно связаны и определяются особенностями предмета исследования.

Структура гайда состоит из трех блоков:

1. Блок, содержащий обращение к респонденту о причинах и факторах развода;
2. Блок, включающий изучение проблемы влияния развода на детей;
3. Блок, включающий вопросы по оценке последствий развода.

Методика обработки информации

По итогам проведения социологического исследования сотрудниками Центра по изучению института семьи был произведен анализ данных, полученных в ходе глубинного интервью.

Период проведения исследования: март-апрель 2021 года.

ГЛОССАРИЙ

АЛИМЕНТЫ – денежное или материальное содержание, которое одно лицо обязано предоставить другому лицу, имеющему право на его получение.

БРАК (супружество) – равноправный союз между мужчиной и женщиной, заключенный при свободном и полном согласии сторон в установленном законом Республики Казахстан порядке, с целью создания семьи, порождающий имущественные и личные неимущественные права и обязанности между супругами.

ГЕЙТКИПИНГ (англ. Gatekeeping) – динамичный и взаимный процесс выстраивания барьеров, установления контроля, выдвижения обвинений, препятствующих выработке общих правил взаимодействия и достижения сотрудничества родителей в интересах ребенка в процессе и после развода.

ОБЩИЙ КОЭФФИЦИЕНТ РАЗВОДИМОСТИ – отношение числа заключенных в течение календарного года разводов к среднегодовой численности населения.

ПРЕКРАЩЕНИЕ БРАКА (супружества) – прекращение юридических отношений между супругами в результате не зависящих от них обстоятельств (смерти, объявления одного из них умершим или признания безвестно отсутствующим) либо в результате действий по личной воле как обоих, так и одного из супругов путем расторжения брака (супружества) в порядке, установленном настоящим Кодексом.

РЕПРОДУКТИВНОЕ ЗДОРОВЬЕ – здоровье человека, отражающее его способность к воспроизводству полноценного потомства.

СЕМЬЯ – круг лиц, связанных имущественными и личными неимущественными правами и обязанностями, вытекающими из брака (супружества), родства, свойства, усыновления (удочерения) или иной формы принятия детей на воспитание и призванными способствовать укреплению и развитию семейных отношений.

РАЗДЕЛ I. АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВОДОВ

1.1. Современное состояние разводов

Сфера брачно-семейных отношений постоянно находится в спектре государственной социальной политики. Современные подходы к семейной политике сводятся к постулату: «на семью следует полагаться, защищать и воспитывать»¹. Создание благоприятных условий для развития семьи становится одной из главных задач любого государства, так как именно семьи являются опорой стабильной реализации демографической, идеологической и экономической политики. В этой связи изучение проблем семьи имеет практическое значение для понимания многих процессов, происходящих в современном обществе, так как именно семья испытывает на себе влияние всех процессов и воспроизводит их.

Прекращение брака стало отрицательным социальным феноменом. Согласно статистическим данным на протяжении десятилетий наблюдается тенденция к снижению количества зарегистрированных браков и росту разводов. Рост разводов приводит к снижению популярности модели нуклеарной семьи. Интерпретация разводов многообразна: одни его интерпретируют как серьезную трагедию, несущую в себе исключительно негативные последствия для всех членов семьи; другие видят в разводах возможность прекращения конфликтов; для жертв домашнего насилия и их детей развод становится неким облегчением; отдельные граждане после развода получают импульс для саморазвития и профессионального роста и т.д.

Увеличение количества разводов негативно сказывается и на демографической прямой и, в дальнейшем, на пенсионной системе. Помимо этого, женщине после развода сложнее реализовать свои репродуктивные возможности.

В 2020 году несмотря на общее снижение числа разводов по сравнению с 2019 годом Казахстан остается в 10-ке стран с наиболее высоким коэффициентом разводимости.

---

¹ Bogenschneider, K., & Corbett, T. (2004). Building enduring policies in the 21st century: The past as prologue. In M. Coleman & L. H. Ganong (Eds.), *Handbook of family diversity: Considering the past, contemplating the future*. Thousand Oaks, CA: Sage. Hass, L., & Wisensale, S. K. (Eds.). (2006). *Families and social policy: National and international perspectives*. Binghamton, NY: The Haworth Press, Inc.

Рисунок 1. Общий коэффициент разводимости в Казахстане, 2000-2020 гг.

Источник: БНС АСПР РК. www.stat.gov.kz

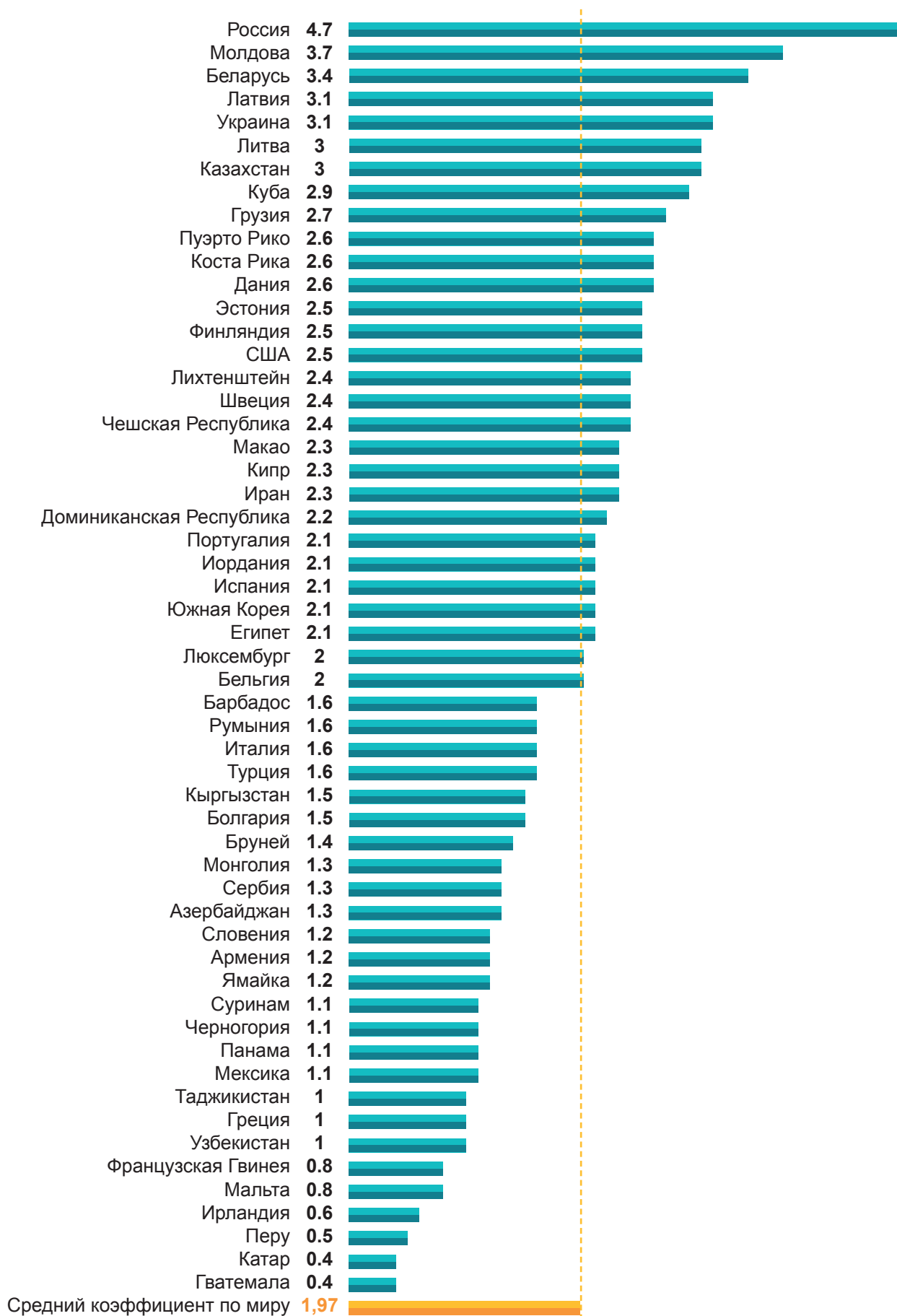
Согласно данным портала www.worldpopulationreview.com первые места в мире по уровню разводимости на протяжении нескольких лет занимают Российская Федерация (4,7) и Гуам (4,2). Высокие показатели разводимости наблюдаются в Молдове, Беларуси, Украине, Латвии и Литве.

Таблица 1. Топ-10 стран с самым высоким уровнем разводимости в мире, 2020г.

№	Страна	Количество разводов на 1000 человек	Население, чел.
1	Россия	4,7	145 912 025
2	Гуам	4,2	170 179
3	Молдова	3,7	4 024 019
4	Беларусь	3,4	9 442 862
5	Латвия	3,1	1 866 942
	Украина	3,1	43 466 819
6	Литва	3	2 689 862
	Казахстан	3	18 994 962
7	Куба	2,9	11 317 505
8	Грузия	2,7	3 979 765
9	Пуэрто-Рико	2,6	2 828 255
	Коста-Рика	2,6	5 139 052
	Дания	2,6	5 813 298
10	Эстония	2,5	1 325 185
	Финляндия	2,5	5 548 360
	США	2,5	332 915 073

Источник: на основе данных <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/divorce-rates-by-country>

Показатели Казахстана в области разводимости выше средних по миру. Глобальный средний коэффициент разводимости составляет 1,97. Самый низкий коэффициент разводимости отмечается в Шри-Ланке (0,15), Вьетнаме, Гватемале, Катаре (по 0,4 каждый), ЮАР, Боснии и Герцеговине (по 0,6 каждый).

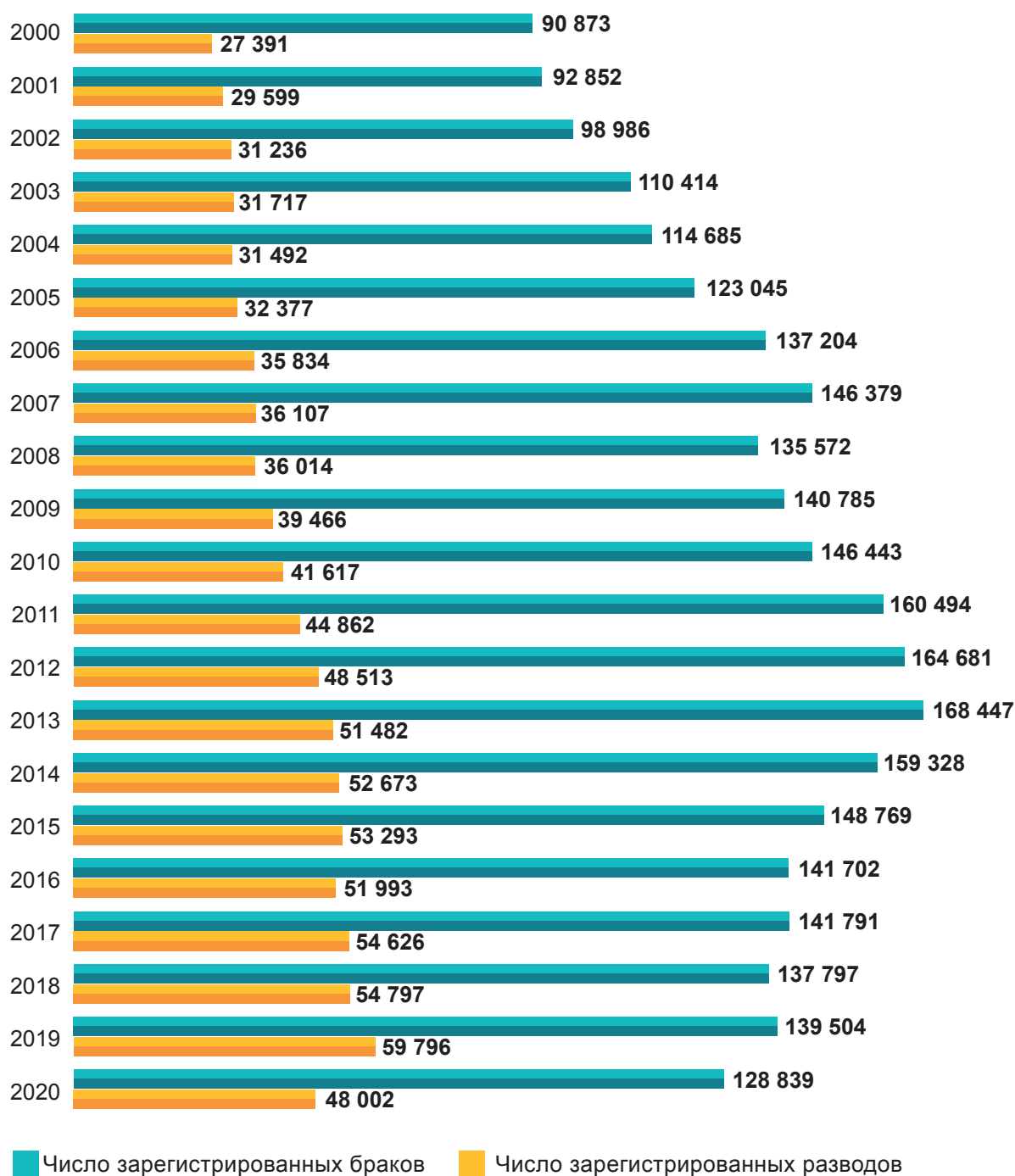
Рисунок 2. Распределение общего коэффициента разводимости в мире в 2020г.

Источник: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/divorce-rates-by-country>

Согласно данным Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан число разводов в стране повышалось, достигнув пика в 2019 году – 59 796 разводов. Уровень же разводимости составил 3,23.

В 2020 году впервые за долгое время наблюдалось снижение общего числа разводов – 48 002. Уровень разводимости составил 2,56 случаев на 1000 человек. При этом на каждые 1000 браков приходится 373 развода.

Рисунок 3. Число зарегистрированных браков и разводов в Казахстане, 2000-2020 гг.

Источник: БНС АСПР РК. www.stat.gov.kz

Чаще разводятся супружеские пары, не имеющие общих детей, и их доля составила 34,9%. Доля разводов среди пар, имеющих 2-х и более общих детей – 33,3%, с одним общим ребенком – 31,8%. Поскольку разница в данных небольшая, можно сделать вывод, что наличие детей не является сдерживающим фактором для развода у казахстанцев.

Таблица 2. Доля разводов при наличии или отсутствии детей в браке, 2020г.

№	Количество детей	Доля разводов
1	Нет общих детей	34,9%
2	1 общий ребенок	31,8%
3	Два и более совместных детей	33,3%
Итого		100%

Источник: Пресс-релиз БНС АСПР РК. <https://stat.gov.kz/news/ESTAT418023>

Эксперты отмечают, что снижение разводов отмечается в ряде стран, помимо Казахстана, например, в США, Турции, и вызвано тремя факторами:

1. Нестабильность финансовой ситуации и возможные проблемы со здоровьем супругов в связи с коронавирусной пандемией заставляет людей отложить развод до лучших времен. Этому способствуют высокие затраты на бракоразводный процесс в некоторых странах, например, США;
2. Закрытые суды, недоступность выезда в органы регистрации и внедрение отсрочек по рассмотрению дел до полугода;
3. Увеличение времени проведения с семьей в условиях пандемии побудило граждан осознать значимость семейных ценностей и сохранить брак.

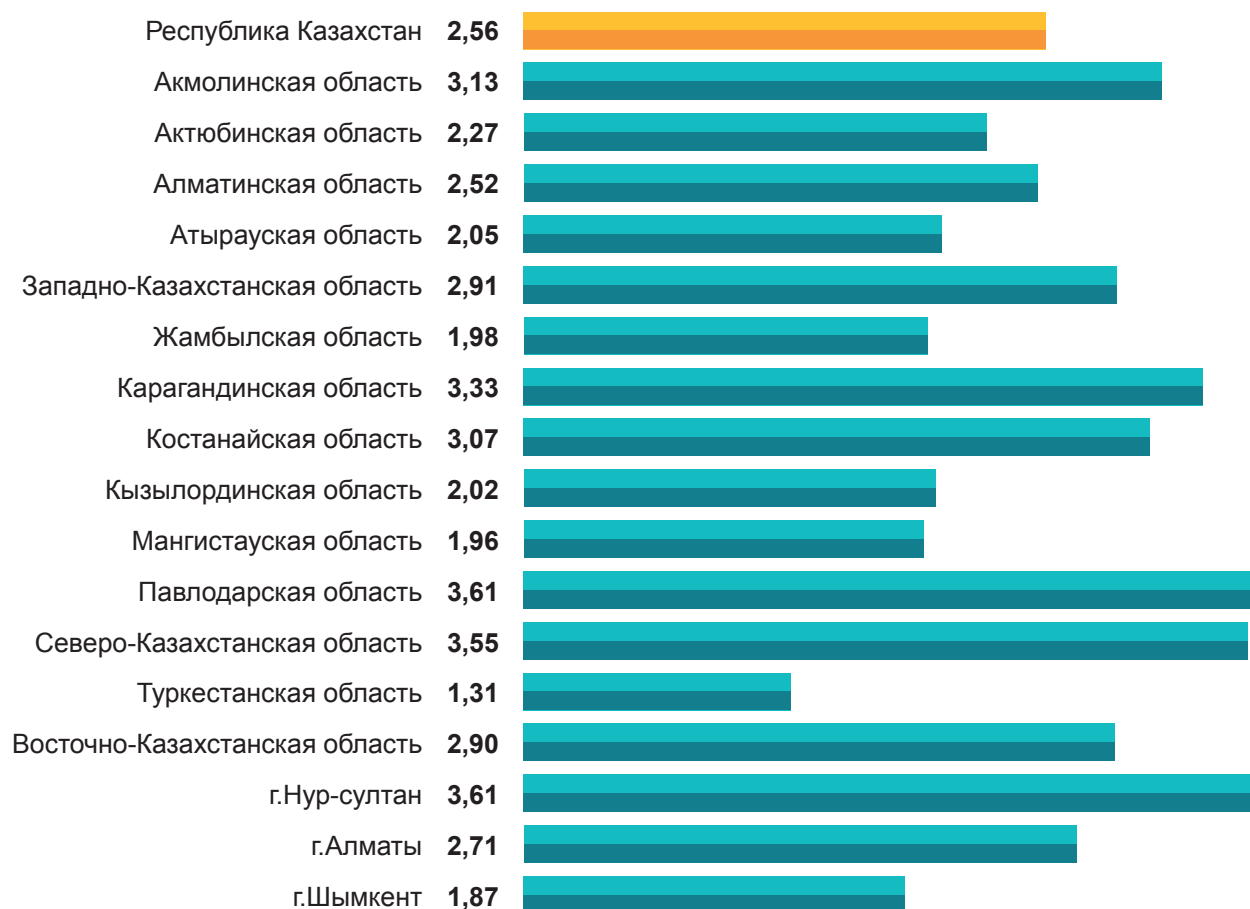
Несмотря на официально зарегистрированный спад числа разводов в США продажи онлайн-соглашений о разводе по самопомощи выросли в 2020 году на 34% по сравнению с 2019, а адвокаты по семейным делам сообщили об увеличении количества обращений о начале бракоразводного процесса на 25-35% по сравнению с 2019 году².

Такое противоречие вызвано недоступностью судов и внедрением вынужденной либо планированной отсрочки на рассмотрение заявлений по разводам. В силу этого обстоятельства уровень разводимости в 2021 году может значительно повыситься. Тем не менее, казахстанские суды проводили рассмотрение дел по разводам в онлайн-формате.

Согласно анализу регионального среза за 2020 год на первом месте по общему коэффициенту разводимости – Павлодарская область и г.Нур-Султан: 3,6 разведенных пар на каждую тысячу жителей.

² По данным Ассоциации Организации Объединенных Наций по национальной столице. <https://impakter.com/covid-19-impacts-on-marriage-and-divorce/>

На втором месте – Северо-Казахстанская область (3,55), на третьем – Карагандинская область (3,33). Наименьший коэффициент разводимости отмечается в Туркестанской области (1,31), г. Шымкент (1,87) и Мангистауской области (1,96).

Рисунок 4. Общий коэффициент разводимости в Казахстане, региональный разрез, 2020г.

Источник: БНС АСПР РК. www.stat.gov.kz

В Демографическом сборнике ООН за 2019 год общий коэффициент разводимости в городах Казахстана вдвое выше, чем в селах. В городах этот показатель составил 4,1, в селах – 2.

Таблица 3. Общий коэффициент разводимости в Казахстане в разрезе город-село, 2015-2019 гг.

Тип местности	Количество разводов					Общий коэффициент разводимости				
	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
Город	39846	38716	40774	41122	44 081	4,0	3,8	3,9	3,9	4,1
Село	13447	13277	13852	13675	15 715	1,8	1,7	1,8	1,8	2,0
Итого:	53293	51993	54626	54797	59 796	3,0	2,9	3,0	3,0	3,2

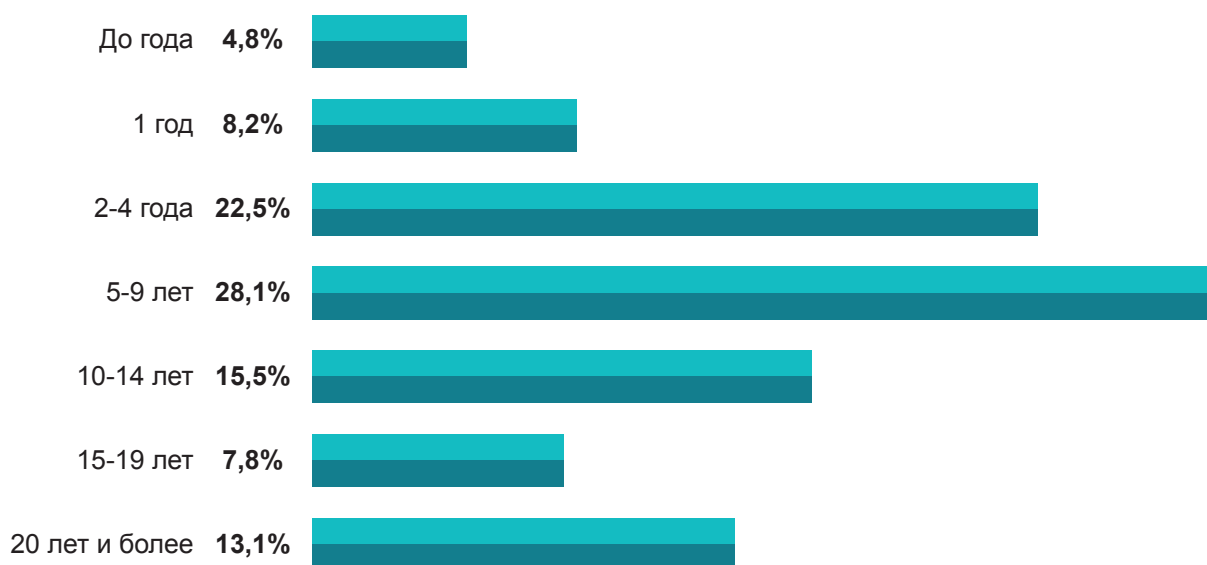
По данным пресс-релиза БНС АСПР РК в городской местности зарегистрировано 34,4 тыс. разводов (71,7%), в сельской – 13,6 тыс. разводов (28,3%).

Таблица 4. Распределение количества зарегистрированных разводов в разрезе город-село, 2020г.

№	Тип местности	Количество разводов, тыс.	Доля, %
1	Город	34,4	71,7
2	Село	13,6	28,3

Источник: Пресс-релиз БНС АСПР РК. <https://stat.gov.kz/news/ESTAT418023>

Основная доля разводов, 28,1% от их общего числа, приходится на группу лиц, продолжительность брака которых составила 5-9 лет. Доля разводов среди лиц с продолжительностью брака 2-4 года составила 22,5%, после года совместной жизни – 8,2%, в течение года с момента заключения брака составила 4,8%. Общая доля разводов среди лиц свыше 10 лет совместной жизни составила 36,4%.

Рисунок 5. Доля разводов по продолжительности брака. %

Источник: Пресс-релиз БНС АСПР РК. <https://stat.gov.kz/news/ESTAT418023>

Одной из тенденций в области семейно-брачных отношений является общее снижение числа зарегистрированных браков казахстанцами за последние 10 лет. Сокращение доли молодежи, которая была рождена в период демографической ямы 1990-х годов и которая гипотетически должна активно вступать в брачные отношения, привели к постепенному снижению зарегистрированных браков. Динамика сокращения доли молодежи во многом совпадает со снижением числа зарегистрированных браков.

Популярность приобретает сожитительство и регистрация религиозного брака. Необходимо отметить, что заключённые по религиозным обрядам браки на законодательном уровне не считаются официальным супружеством. На территории Республики Казахстан признается брак (супружество), заключённый только государственными органами. В большинстве случаев обряд «неке қию» проводится только после го-

сударственной регистрации брака, и имам может потребовать свидетельство о государственном заключении брака. Тем не менее, эксперты отмечают наличие браков, заключенных только в религиозных учреждениях. Подобные виды семейных отношений не несут никаких имущественных и иных прав и гарантий для женщин и детей.

При всех негативных последствиях развод стал восприниматься как нормальное, закономерное явление, продиктованное популярностью либеральных ценностей в обществе. Это обусловлено относительно легким и дешевым процессом подачи заявления. Стоимость оплаты государственной пошлины за регистрацию расторжения брака составляет 2 месячных расчетных показателя³.

Согласно Ст.19 п.3 Кодекса о браке и семье расторжение брака (супружества) в судебном порядке производится по истечении одного месяца со дня подачи в суд супругами заявления о расторжении брака (супружества).

Облегченный формат подачи на развод и рассмотрение развода, как распространенного способа решения семейных конфликтов между супругами, в значительной мере способствует росту прекращения брака в силу незрелости личности, молодого возраста, низкого уровня коммуникабельности и навыкам разрешения столкновения интересов.

Помимо возраста к основным факторам, влияющим на вероятность разводов можно отнести объективные и субъективные причины – уровень образования, разница в доходах, продолжительность знакомства, пережитый негативный семейный опыт (собственный развод или развод родителей), несовпадение характеров, разница в ценностных ориентирах, взгляда на семью и т.д.

В исследовании Национального Бюро экономических исследований США отмечается, что пары, в которых жена зарабатывает больше, чем муж, сообщают о том, что они менее счастливы из-за больших разногласий в браке и, в конечном итоге, с большей вероятностью могут развестись⁴.

Рост идей гендерного равенства также становится триггером к росту разводов, особенно в случаях домашнего насилия и при вмешательстве родителей в отношения между супругами. Женщины проявляют меньшую степень толерантности к подобным факторам по сравнению с их матерями или бабушками в семье.

Что касается форм развода, то различаются несколько видов расторжения брака:

- официальный (расторжение брака происходит в органах ЗАГС);

³ <https://egov.kz/cms/ru/articles/divorce-details>

⁴ M.Bertrand, E.Kamenica, J.Pan. Gender Identity and Relative Income within Households. // The Quarterly Journal of Economics, Volume 130, Issue 2, May 2015, Pages 571–614, <https://doi.org/10.1093/qje/qjv001>

- неофициальный (когда один из супругов уходит из семьи, но не может/не хочет разводиться по определенным причинам);

- развод через суд по причинам (наличие несовершеннолетних детей, раздел имущества, взыскание алиментов и др.).

Независимо от наличия у супругов общих несовершеннолетних детей брак (супружество) расторгается в регистрирующих органах по заявлению одного из супругов, если другой супруг:

1) признан судом безвестно отсутствующим;

2) признан судом недееспособным;

3) признан судом ограниченно дееспособным;

4) осужден за совершение преступления к лишению свободы на срок не менее трех лет.

Необходимо отметить, что расторжение брака невозможно без согласия супруги в период ее беременности и течение первого года жизни ребенка.

К решению о разводе супругам подводит определенная мотивация, которую они вынашивают определенный срок. В некоторых случаях этот срок может достигать нескольких десятилетий. Согласно исследованиям, в большинстве случаев инициатором развода выступает женщина ввиду увеличения ее ответственности за себя и детей.

При изучении данной тематики важно обращать внимание на причины разводов и аспекты после бракоразводного процесса, например, воздействие на субъектов и детей, трансформацию отношения к институту брака, способы восстановления бывших супругов после официального расторжения брака в эмоциональном и финансовом плане.

1.2. Международный опыт по снижению числа разводов

По результатам desk-research законодательных актов и государственных институтов зарубежного опыта по снижению числа разводов и облегчению последствий можно сделать вывод, что существуют несколько подходов:

1. Введение обязательного периода «охлаждения» или рефлексии на срок до 1 года. Целью подобной практики является отсеивание подачи заявлений на эмоциях (Швеция, Южная Корея, Сингапур);

2. Введение обязательного периода охлаждения на срок 1 месяц и аннулирование заявки на расторжение брака, если пара не обращается в период от 30-ти до 60-ти дней (Китай);

3. Введение длительного отдельного проживания подающих на развод. Срок может достигать 2,5 лет (Италия);

4. Относительно высокая стоимость вноса за регистрацию развода/подачу заявления. Нужно отметить, что в динамике правительства стран повышают размер вноса (Австралия, США);

5. Внедрение практики семейной медиации, направленной на облегчение введения переговоров при разделе имущества и будущего местожительства/опеки детей (Финляндия, Сингапур);
6. Обязательное обращение к семейным психологам после подачи заявления и раздача информационных материалов;
7. Ведение горячей линии поддержки семей и детей (Великобритания, Австралия, Сингапур);
8. Создание сообществ по поддержке в случае семейных конфликтов, при разводе взрослым и детям (Сингапур, США);
9. Внедрение реабилитационных групп для детей, чьи родители развелись (Сингапур).

Ниже на примерах некоторых стран отмечены детали реализации практик.

ШВЕЦИЯ

В Швеции внедрен обязательный срок отсрочки развода. Сроки служат двум целям. Во-первых, они дают парам время разобраться в причинах прекращения совместной жизни. Во-вторых, в случае поспешных решений обязательные периоды разлучения могут позволить отрегулировать эмоции, так что пары могли разрешить конфликты, вызвавшие немедленное желание развестись. Так обязательный тайм-аут позволяет парам разрешить разногласия, которые казались неразрешимыми на пике эмоций.

Также в Швеции взнос за подачу заявления на развод увеличился с €68 до €122 (2020 г). Для средней пары самая высокая стоимость взноса (€122) составляет 0,2% от годового дохода

ЮЖНАЯ КОРЕЯ

Практика внедрения периода рефлексии демонстрирует свою эффективность. После введение трехмесячных периодов обдумывания в Южной Корее наблюдается уменьшение количества осуществленных разводов, но не отмечается снижения общего числа поданных заявлений.

СИНГАПУР

В Сингапуре существует Министерство социального и семейного развития. Одной из задач министерства является помощь детям при разводе родителей. В рамках этой задачи существует несколько программ, которые ставят в приоритет создание наиболее благоприятных условий для детей. В первую очередь стоит упоминания двух-часовая Обязательная программа родительства, которая помогает

родителям понять финансовые проблемы развода, влияние развода на проживание, опеку и доступ общения с детьми, важность совместного участия родителей в воспитании детей. Родители будут проинформированы о реакциях детей при разводе, а также о пошаговых рекомендациях родителям, как помочь детям справиться со своими эмоциями.

Также в Сингапуре функционируют Центры семьи, Офисы социальной службы и филиалы Совета женских организаций Сингапура, которые предоставляют помощь тем, кто решил на развод или является жертвой домашнего насилия. Помимо социальных служб на территории Сингапура работают юридические центры и бюро, действующие на основе принципа *pro bono*.

С апреля 2020 года действует двухгодичный пилотный проект «CPH Online Counselling». Над этим проектом работает Хаб общественной психологии при финансировании Министерства социального и семейного развития Сингапура. Проект предоставляет онлайн консультации на основе переписки в чате или посредством почты и обеспечивает эмоциональную поддержку по проблемам брака, развода или родительства.

В Сингапуре существует развитая сеть агентств специалистов по поддержке при разводе, иницируемая министерством. Если пара обращается в один из центров-агентств, консультанты помимо проведения обязательной программы родительства, упомянутой ранее, предлагают три пути: отложить решение, разводиться или работать над сохранением брака.

Стоит отметить широкий спектр программ для детей разных возрастов:

- детям от 5 лет и старше будет предложен курс игровой и арт-терапии для развития навыков здорового регулирования эмоций;
- подросткам 10-16 лет – участие в сообществе «The Big Brother and Big Sister» для дружеской поддержки после развода родителей. Дети встречаются в группе, обсуждают свои проблемы и получают поддержку как своих сверстников, так и специалистов;
- поддержка детям и подросткам со стороны мусульманского сообщества от центра «PPIS As-Salaam» на основе религиозных книг и принципов;
- проект «Rainbows» для детей 7-12 лет и проект «Spectrum» для детей 13-16 лет от группы экспертов. Целью проектов является создание возможностей и безопасной окружающей среды для детей, которые переживают боль и замешательство при потере/смерти родителя или после развода, а также помощь в укреплении самооценки и умению снова доверять окружающим.

Некоторые агентства предлагают вступить в сообщества, где быв-

шие супруги и дети могут получить дружескую поддержку, например, Dads for life. Это национальное движение существует с 2009 года и объединяет более 250 000 отцов⁵.

КИТАЙ

В Китае после бума разводов в 2020 году произошло снижение числа разводов в 2021 году. Это связывают с тем, что с 1 января правительство узаконило обязательный период «обдумывания». Согласно новой поправке в гражданском кодексе супружеские пары должны ждать 30 дней перед официальным оформлением развода.

Правительство приняло закон на фоне растущего уровня разводов и, как следствие, снижения уровня рождаемости. Если в период с 30-го по 60-й день супруги не обращаются повторно в уполномоченный орган, их заявка аннулируется. Период «обдумывания» не назначают в тех случаях, когда один из супругов требует развода после насилия в семье⁶.

Для некоторых европейских стран в законодательстве есть минимальный период, когда супруги должны жить отдельно⁷.

ФИНЛЯНДИЯ

Опыт Финляндии в области разводов заключается в введении периода пересмотра (reconsideration period) на 6 месяцев, если супруги не проживали совместно в течение двух лет. При этом, период пересмотра начинается с момента уведомления второго супруга, в случае если заявление было подано одним супругом.

При необходимости супруги могут подать заявление на семейную медиацию (perheasioiden sovittelu). Семейная медиация часто может помочь провести эффективные переговоры по поводу вопросов с детьми, не прибегая к судебному разбирательству.

Посредниками обычно являются сотрудники социальных служб, консультационных центров по вопросам образования или семейных консультационных центров⁸.

АВСТРАЛИЯ

Коэффициент разводимости в Австралии снизился с 4,6 в 1975 году до 2 в 2017 году. Подобное снижение было вызвано снижением уровня брачности и ростом интереса к сожительству как альтернативе официальной регистрации. Для того, чтобы подать заявление на развод австралийцам

⁵ <https://dadsforlife.sg/>

⁶ <https://tengrinews.kz/asia/chislo-razvodov-rezko-sokratilos-v-kitae-iz-za-novogo-zakona-437764/>

⁷ https://www.oecd.org/social/family/SF_3_1_Marriage_and_divorce_rates.pdf

⁸ <https://www.infofinland.fi/en/living-in-finland/family/divorce>

нужно подтвердить раздельное проживание на протяжении минимум 12 месяцев. Стоимость оплаты за подачу заявления составляет A\$910⁹.

Для помощи детям во время развода и после введена норма об обязательном или рекомендательном характере пользования Программой помощи детям после разделения родителей. В рамках программы социальные службы помогают детям справиться с мыслями и эмоциями детей, когда их родители расходятся. Социальные службы используют несколько методик в зависимости от возраста ребенка, например, индивидуальное консультирование или групповую работу. В некоторых штатах Австралии услуги социальных служб могут быть бесплатными. Также в Австралии действует национальная горячая линия «Консультации по семейным отношениям», по которой все желающие, включая супругов, детей, дедушек и бабушек, друзей семьи, могут обратиться за помощью. Позвонив по линии в условиях анонимности, можно получить совет/рекомендацию по решению семейных проблемам, информацию о системе семейного права, совет о влиянии конфликта на ребенка, а также позвонивший может быть перенаправлен в другие социальные службы.

КЕЙСЫ С САЙТА ГОРЯЧЕЙ ЛИНИИ

Кейс 1

Сьюзан только что сообщила своему супругу Майклу, что хочет развода. У пары есть двое детей, 9-летний Тайлер и 12-летняя Клара.

Майкл не знал, что делать, загуглив «развод», он перешел по ссылке горячей линии. Майкл позвонил и поговорил с консультантом, который рассказал ему о процессе развода, условиях взаимоотношений с детьми после развода и службах, в которых ему могут оказать поддержку. Далее его соединили с региональным центром семейных взаимоотношений.

Кейс 2

Адиса и ее семья приехали в Австралию в статусе беженцев. Война оставила на всей семье неизгладимый след. У супруга были ночные кошмары. На следующий день после ночи кошмаров он был раздражительным и испытывал усталость. Адиса была обеспокоена состоянием своих детей, которые ощущали себя другими по сравнению с другими детьми в школе.

⁹ <http://mejfm.com/June%202020/Divorce.pdf>

Адиса переживала, что ее семья распадается и не знала, как поступить. При этом обсуждать эту ситуацию с подругами она не хотела, так об этом мог узнать ее муж и сообщество, которое могло посчитать, что ее семья испытывает проблемы. Она позвонила в горячую линию и выяснила, что она может получить помощь анонимно. Соблюдение анонимности было важным фактором для нее¹⁰.

В Австралии действует инициатива правительства «Семейные взаимоотношения онлайн», обратившись в которую можно получить психологическую, финансовую, юридическую консультацию, а также обратиться за услугами семейного медиатора при наличии споров. Также на сайте можно ознакомиться с публикациями на тему и информационными брошюрами¹¹.

Помимо этого в Австралии существует несколько федеральных сетей некоммерческих организаций, осуществляющих поддержку супругам и детям в сложных ситуациях, в том числе при разводе.

ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

Стоимость взноса за подачу заявления составляет 550 фунтов стерлингов.

В Соединенном Королевстве широко распространены чаты и горячие линии по семейным взаимоотношениям. Например, благотворительная организация «Family lives», которая существует более 40 лет. Целью организации является помощь семьям на этапе зарождения конфликта. В фокусе внимания молодые семьи, основным средством коммуникации остаются цифровые технологии, чаты, социальные сети. Интересным является тот факт, что лицом организации выступает Дейдра Сандерс, профессиональный консультант, телеведущая и колумнист в газете 'Sun', которая отвечает на различные вопросы аудитории по поводу взаимоотношений. При этом она состоит в браке более 50 лет и имеет двух дочек, тем самым транслируя успешный образ семейной женщины-профессионала и «тети», которой можно доверять. За все время она ответила на более чем 6 млн. вопросов. В 2018 году на горячую линию этой организации поступило 36 000 звонков, сайт организации посетило 2,5 млн. пользователей. Помимо основного состава помощь оказывает более 300 волонтеров по всей Англии. В команде – эксперты в области образования, медицины, юриспруденции, консультирования, GR-специалисты¹².

¹⁰ <https://www.familyrelationships.gov.au/talk-someone/advice-line>

¹¹ <https://www.familyrelationships.gov.au/>

¹² <https://www.familylives.org.uk/>

СОЕДИНЕННЫЕ ШТАТЫ АМЕРИКИ

В зависимости от штата стоимость оплаты взноса за заявление о расторжении брака варьируется от 50 до 450 долларов. Помимо довольно высокой стоимости заявления бракоразводный процесс в США остается одним из самым дорогим, учитывая гонорары адвокатов и особенности законодательства в отдельных штатах. В условиях пандемии американцы прибегали к онлайн-сервисам по подготовке и подаче заявлений. Этому способствует широкая сеть сайтов по помощи по вопросам развода, юридическим вопросам, разделу имущества, опеке над детьми и поддержки детям.

Что касается превентивных мер по сокращению разводов, необходимо отметить множество служб, некоммерческих организаций и научных организаций, которые предлагают различные программы по сохранению семьи. Например, Американская Психологическая Ассоциация рекомендует программы по семейному образованию (marital education program). PREP программа предназначена для семейных пар и тех, кто только собирается связать себя узами брака как на территории США, так и зарубежом. С 1989 года было проведено множество тренингов и подготовлено 6876 инструкторов, которые специализируются как на светских, так и на религиозных подходах по сохранению семьи. Программа коммуникации пар была разработана психологами, которые применяют такие техники как «колесо осознанности» и «слышащее колесо», помогающие выявить проблемы в семье и превратить супругов в активных слушателей друг друга. Эффект от этой программы ощутили более 600 000 пар, а результаты были опубликованы в более чем 70 научных статьях.

Следующая программа - The PAIRS program – подходит не только для супругов и детей. Главным направлением программы является работа над эмоциональными проблемами супругов из детства, которые повлияли на способ взаимодействия во взрослом возрасте. Программа также преподается детям в школах, церквях и агентствах социальных служб. Программа помогает сформировать навыки коммуникации ради здоровой семьи¹³.

Меры поддержки делятся на действия государственных органов (правительство) и деятельность институтов гражданского общества, зачастую по инициативе исполнительной власти. Второе направление является наиболее мягким и действенным способом, так как семья также является субъектом неправительственного сектора. Также необходимо отметить высокую активность социальных служб в помощи семьям, детям на всех этапах. Механизмы государственных органов и некоммерческих организаций зависят от политики государства, уровня религиозности и культурных ориентаций населения.

---

¹³ <https://www.apa.org/research/action/marital>

1.3 Основные причины разводов

Трансформация семейно-брачных взаимоотношений на современном этапе сопровождается разрушением ценностей института семьи, сменой представлений о браке, уменьшением численности браков, эмансипацией женщин, увеличением числа незарегистрированных браков.

В 2020 году фиксируется снижение числа разводов в Казахстане. Одновременно уровень брачности в Казахстане снизился с 7,39 до 6,82 числа зарегистрированных пар на 1000 человек по сравнению с 2019 годом. Данный тренд связан с популярностью неофициальных браков, а также условиями, продиктованными коронавирусной пандемией.

Таблица 4. Брачность и разводимость в цифрах по странам. Подготовлено автором

	Количество браков		Коэффициент брачности на 1000 чел.*		Количество разводов		Коэффициент разводимости на 1000 чел.**		Число разводов на 1000 браков***	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Россия ¹⁴	950167	770800	6,50	5,27	620730	564000	4,23	3,86	653	732
Кыргызстан ¹⁵	49431	39747	7,45	5,99	10992	9128	1,68	1,38	222	230
Узбекистан ¹⁶	310899	296750	9,00	8,59	31389	28233	0,93	0,82	101	95
Казахстан ¹⁷	139504	128839	7,39	6,82	59796	48002	3,21	2,54	429	373
Азербайджан ¹⁸	63869	35348	6,24	3,45	17148	14682	1,70	1,43	268	415
Латвия ¹⁹	12861	10702	6,79	5,65	5971	5206	3,13	2,75	464	486
Литва ²⁰	19502	15299	6,98	5,47	8683	7544	3,11	2,70	445	493
Дания ²¹	30635	28539	5,26	4,90	10454	15521	1,79	2,67	341	544

¹⁴ за 2019 год – Федеральная служба государственной статистики <https://rosstat.gov.ru/folder/12781>
 за 2020 год - Федеральная служба государственной статистики <https://rosstat.gov.ru/folder/70843/document/116838>

¹⁵ за 2019 год - Национальный статистический комитет Кыргызской Республики <http://www.stat.kg/ru/news/braki-i-razvody-v-kyrgyzstane-v-2019-godu/#:~:text=%D0%92%202019%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%83%20%D0%B2%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B5,%D0%B2%20%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B5%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B5%20%20%D0%BB%D0%B5%D1%82.>

За 2020 год - Национальный статистический комитет Кыргызской Республики <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/>

¹⁶ Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/8259-so-nggi-10-yillikda-qayd-etilgan-ajrimlar-soni-2>

¹⁷ БНС АСПР РК <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord>

¹⁸ За 2020 год https://azertag.az/ru/xeber/V_proshlom_godu_v_Azerbaidzhane_zaregistrovano_svysh_353_tsyachi_brakov-1723015 2019 <http://interfax.az/view/792747>

¹⁹ Официальный портал статистики Латвии <https://stat.gov.lv/en/statistics-themes/population/laulibas/2634-number-marriages-and-divorces?themeCode=IL>

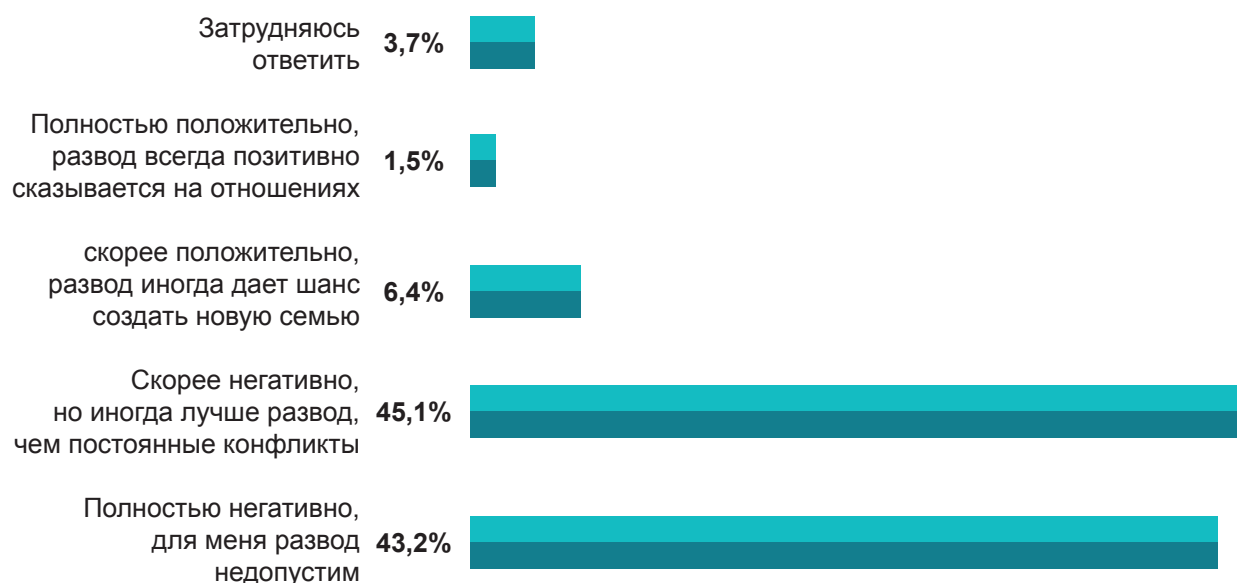
²⁰ Официальный портал статистики Литвы https://osp.stat.gov.lt/en_GB/statistiniu-rodikliu-analize#/

²¹ Портал Статистика Дании <https://www.dst.dk/en/Statistik/emner/befolkning-og-valg/vielser-og-skilsmisser>

Показатели брачности имеют тенденцию к уменьшению во всех странах ближнего и дальнего зарубежья, особенно резкий спад отмечается в Азербайджане. Если по уровню брачности в Казахстане довольно хорошие показатели, а именно – второе место после Узбекистана; то уровень разводимости в нашей стране выше, чем в Кыргызстане, Азербайджане, Латвии, Литвы, Дании и Узбекистана.

Этому сопутствует изменение социального восприятия развода: развод уже не воспринимается как большая проблема, изменилось отношение к разводу – от негативного, осуждаемого явления до нормального, естественного события в семейных отношениях.

По результатам опроса, проведенного КИОР «Рухани жаңғыру», на тему «Семейно-демографическая политика» в 2019 г. 45,1% респондентов относились к разводу негативно, но считали, что развод лучше, чем постоянный конфликт. 43,2% казахстанцев категорически отрицают возможность развода и относятся к нему полностью негативно. Доля тех, кто дал положительные оценки разводам составляет 8% респондентов, среди них большинство указало, что относятся к разводу положительно, ведь иногда он дает шанс создать новую семью. Таким образом, 53,1% казахстанцев допускают развод.

Рисунок 6. Распределение ответов на вопрос «Как Вы относитесь к разводам?». %

Источник: Национальный доклад «Казахстанские семьи-2020». С. 163.

Согласно данным Всемирного опроса ценностей при вопросе о допустимости разводов наблюдается следующая тенденция: в странах с высоким уровнем разводимости выше степень допустимости развода в принципе. В Перу, Гватемале и Вьетнаме – странах с низкими показателями разводимости – большинство населения склонны допускать разводы в меньшей степени.

Таблица 5. Распределение ответов об уровне отношения к допустимости разводов

Страна	Низкий	Средний	Высокий	Затруднились ответить
В мире	25,6	33,4	36,1	4,8
Россия	20,4	32	43,7	3,9
Беларусь	21,3	34,1	42,2	2,5
Украина	18,4	32,5	34,6	14,5
Литва	13,1	38,7	42,5	5,7
Казахстан	35,1	29	25,1	10,8
Перу	43,7	28	26,8	1,5
Гватемала	36,6	28,3	33,4	1,7
Вьетнам	27,8	47,4	24,8	0

*Источник: Портал World values value. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>
 Данные по странам: Беларусь EVS, Гватемала 2019 г., Казахстан 2018 г., Литва EVS, Перу 2018 г., Россия 2017 г., Украина 2020 г., Вьетнам 2020 г.

При сравнении отношение казахстанцев к разводам схоже с мнением жителей Гватемалы (0,4 разводов на 1000 человек), но стоит отметить, что каждый 10-й казахстанец затруднился выразить свое мнение.

Смена ценностей и приоритетов отражается на внутрисемейных отношениях. Наблюдается значительное увеличение числа разводов по причине супружеской измены, ревности, неумения находить компромиссы, смена требований к супружеским отношениям, снижение толерантности к неудовлетворительным отношениям, поведенческим отклонениям супруга/супруги, несовпадению супружеских ожиданий все это серьезно влияют на составляющую причин разводов.

Актуальность исследования такого явления, как развод, повышается в условиях происходящих трансформаций института семьи. Эти трансформации затрагивают и сферу причин, по которым принимается решение о невозможности сохранения брака. В связи с этим представляется необходимым понять, почему происходят трансформации семьи, оценить новые тенденции в исследованиях причин разводов, а также отразить влияние процессов, характерных для института семьи.

По результатам проведенного исследования в качестве добрых ценностей респонденты чаще отмечали семью и детей. Сильные семейные ценности определяются у абсолютного большинства опрошенных независимо от пола. Ориентация на создание семьи и рождение ребенка превалирует у респондентов:

«Бірінші орынға баламды қойдым. Қыз бала кері қайтып келе алмайды, ұят болады дейтін, сол үшін сыйласуға тырыстым» (Лаура, 48 лет, Уральск, госслужащая);

«Первое – это чтобы отношения между моей супругой и моими родителями, можно сюда включить близких родственников, хотелось, чтобы у них были очень хорошие отношения. У нас, у казахов, на стадии приготовления к свадьбе уже происходят некоторые трудности, связанные с некоторыми ритуалами, которые ведут между собой родители. На первом месте – это создать твердую семью, как любой человек я хотел, чтобы семья была крепкой... Первые проблемы начались тогда, когда готовилась свадьба. Это касается наших родителей, в первую очередь, родители должны найти общий язык между собой. Мы были разных социальных слоев» (Бейбут, 46 лет, Нур-Султан);

«В моей жизни произошли изменения. Я подошел к этому очень ответственно, потому что я понимал, что беру на себя большую ответственность. У нас были большие планы, это и ипотека, это и рождение ребенка, это и развиваться как семья, укрепляться, то есть никаких мыслей там не возникало» (Э., 39 лет, Нур-Султан);

«Семья, дети, объединение семей, родственные узы, поднятие детей – это основные ценности. Уважение старших» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Семья – это самое главное. Семья – это моя ценность» (Серик, 32 года, кладовщик, Костанай);

«Семья – самое важное, родители не вечные, а рядом будет муж, рядом будут дети» (Кайрат, 37 лет, преподаватель, Караганда);

«На первом месте – семья, дети. Взаимоотношения» (Айгерим, 42 года, частный предприниматель, Караганда);

«Дети, здоровье детей» (Гульмира, 50 лет, медицинский работник, Караганда).

Стоит отметить, что не у всех респондентов семья занимает лидирующее место в системе ценностей. Религия часто становится ориентиром и мерилom для жизни людей. К примеру, один респондент поставил на первое место в иерархии ценностей религию, а семью – на третье.

«Бірінші орында Аллаһ, екінші ата-анам, үшінші отбасым болды. Семьяда разногласие болмаса, барлығы жақсы болады ғой. Ақшаны әйеліме беретінмін, продукты алып қоятынмын». (Д., 39 лет, Нур-Султан).

Добрачные признаки развода

Каждая семья уникальна по своей природе, поскольку включает взаимодействие одновременно представителей нескольких поколений, могут отличаться базовые условия проживания и профессиональной реализации, а также навыки коммуникаций и стратегий решения конфликтных ситуаций.

Согласно исследованиям, существует несколько добрачных факторов развода, которые повышают вероятность расторжения брака еще до официальной регистрации новой ячейки.

К числу такого рода особенностей исследователи относят:

1. Развод родителей либо ближайших родственников. Отсутствие модели полной семьи с эффективными способами решения конфликтов, чей пример традиционно считается более успешным, в представлениях супругов формирует терпимое отношение к разводу.

В ходе исследования выяснилось, что большинство опрошенных воспитывались в полных семьях. Тем не менее, несколько респондентов отметили факт развода либо своих родителей, либо других родственников.

«... Ата-анам ажырасқан... Бір-ақ себеп болды – ішімдік пен қол көтеру» (Гульназ, 33 года, Уральск, госслужащая);

«...ажырасу туыстар арасында бар» (Лаура, 48 лет, Уральск, госслужащая);

«Туыстар арасында бар: папамның әпкелерінің, қарындастарының қыздары. Мен ол жағдайларға араласпаймын. Аман-есен болса, болды» (Д., 39 лет, Нур-Султан);

«Бывшая семья в неполной семье жила, и это тоже очень большая проблема. Не хочу сказать, что все люди такие, которые с неполных семей, разные же обстоятельства бывают. Но она вышла из такой семьи, которая, ей тоже запрещали с отцом общаться. Прямо запрещали. Она эту модель перенесла в нашу семью, и почему я сказал, что эти люди, они всегда считают себя правыми, она тоже считает себя правой, потому что у нее нет другой модели. Она жила всю жизнь такой модели

и естественно ей непонятно, как так, что ребенок будет общаться с отцом» (Э., 39 лет, Нур-Султан);

«Да, мои родители разведены» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Тесть с тещей развелись» (Серик, 32 года, кладовщик, Костанай).

2. Вероятность развода повышается при низком уровне образования и дохода мужа. Низкий социальный или экономический статус супруга может негативно сказаться на ожиданиях жены и стать катализатором межличностных конфликтов.

«среднее образование...» (Бахтияр, 35 лет, разнорабочий, Павлодар)

3. Вынужденный брак по причине беременности невесты может отрицательно повлиять на супругов из-за неготовности и неосознанности принятого решения.

«Она залетела... она забеременела, она мне сказала, я обрадовался, конечно, и сразу брак» (Бахтияр, 35 лет, разнорабочий, Павлодар);

«Да, от безысходности, еще то, что блин залетела от него, я же не брошу или аборт делать...» (Светлана, 42 года, Павлодар)

4. Непродолжительный срок добрачного знакомства, менее 1 года, не дает возможности оценить схожесть взглядов, глубину чувств и выстроить стратегию будущей семейной жизни.

«Тек бір жұма» (Лаура, 48 лет, Уральск, госслужащая);

«Жарты жыл таныс болдық» (Р., 34 года, Нур-Султан);

«Жақсы танымаймыз, әшейін аз уақытқа араластық, екі-үш ай» (Бахытжан, 39 лет, владелец КХ, Шымкент);

«2 месяца» (Светлана, 42 года, Павлодар)

5. Отсутствие одобрения брака со стороны родителей, а в последствии – их вмешательство в жизнь новобрачных не позволяет создать полноценные и здоровые семейные отношения.

«Они особо не были рады. Просто их в последний момент поставили в известность. Не особо были рады, так как она была старше, что она не подходит. То, что она уже была до этого замужем» (Кайрат, 37 лет, преподаватель, Караганда)

Исследования в сфере семейных отношений показывают, что бескризисное развитие семьи практически невозможно, однако не всегда это приводит к распаду брака, так как основанием для расторжения брака могут быть самые разные причины, но для каждой супружеской пары они индивидуальны.

Полученные в ходе проведения различных исследований и опросов результаты, выявили следующие, наиболее распространенные причины разводов:

Таблица 6. Причины развода

Причины развода
распад семейных отношений вследствие злоупотребления вредными привычками (алкоголизм)
утрата чувства любви, ревность, безответственное отношение к семейным обязанностям
распад семейных отношений по экономическим причинам (недостаток материальных средств, безработица)
измена супругов
бытовое насилие
несовпадение характеров, разные взгляды на жизнь
вмешательство родителей и других родственников
игромания
отсутствие детей
охлаждение чувств

Данные ответов респондентов показывают, что наиболее распространенной причиной разводов явились: супружеская измена либо появление второй семьи, следующие по частоте – вмешательство родственников в семейную жизнь.

Помимо этого в качестве причин развода все чаще указывается систематическое домашнее насилие, алкоголизм, ревность, а далее следует указание материальных причин: безработица, нехватка средств и проблемы с жильем.

Очень часто причиной развода является супружеская измена, затрагивающая область супружеских чувств. Супружеская неверность встре-

чается и в семьях с благополучными отношениями, и в конфликтных семьях. Измены происходят по причинам ревности, подозрения одного из супругов, отсутствия понимания и т.д. Либо причиной может выступать появление второй семьи у мужчины:

«Причина - измены. Банальный мир...» (Альбина, 47 лет, работник в сфере общепита, Алматы);

«Біз екеуміз ұрысқан да емеспіз, балаларымның әкесі болған соң мен оны бәрібір жақсы көрдім, маған қатты сөйлеген да емес, ол да мені жақсы көрді, сенбейтін еді, көшеге шықсам машинамен алып барып әкелетін, қызғанып жүретін еді, біз ұрыспайтын едік, арамызда ешнәрсе онда болмаған, қол көтермеген, ол папасымен ұрсысатын, анасымен ұрсып қалатын, келісе алмайтын олар, сөйтіп шығып кете береді, шығып кете береді. Өзі қалада оқыған, орыс балдармен оқыған, солармен жүріп жүріп, өзі 20-да үйленіп 25 те ажырасты, орыс балдар ол жаста үйленбеген, солармен бірге орыс қыздарына барып барып жүріп, баласы бар, үш баласы бар орыс әйелмен айналысып қалды бұл...» (Дурдона, 45 лет, Шымкент);

«...түнде звандайды, жігіттері звандайды, туда сюда деген сияқты, болмады ғой ақыры, кетеді, қайтып келеді, кетеді, келеді. Үйленген соң екі аптадан кейін, екі аптаға жетпей мас болып келеді үйге коллективпен отырдым деп. Мен өзім үлкен үйде отырған адаммын, әке-шешем бар... Кейін кейін уже көбейтті ғой сосын ойда-қырда.. Уже өзім де надоел болып кеттім шаршап кеттім. Анау звандайды мынау звандайды, кім десем, студентім дейді. Бір екі рет ұстап алдым, сондай болды... қанша айтқанмен еркекпіз, ондай нәрсені кешіре алмаймыз...» (Шерхан, 47 лет, Шымкент);

«...ее родители переехали жить в Россию, когда здесь в деревне начался развал. Я неплохо зарабатывал, мы им помогали, когда кушать было нечего. Ее мама там заболела, была при смерти, жена уехала к ним, 8 месяцев находилась там. Я тут один остался. Мои дети на тот момент уже взрослые, поженились. Я их всех женил, чтобы у каждого своя семья была. Ее сестра еще сказала, что она (жена) не приедет больше, выйдет там замуж. И это на меня повлияло, загулял, женщина появилась. Может что-то бы изменилось, если она приехала, но я не знал, что она с моей соседкой по квартире переговаривает по телефону...» (Александр, 62 года, Павлодар);

«Арамызда басқа әйел болды. Ол әйел өзі ажырасқан. Подружкалары арқылы менің әйеліме арамыздағы қарым-қатынас туралы білдіртіп қойды» (Жандос, 43 года, Павлодар, пенсионер);

«10 жыл тұрдым, 3 жыл болды ажырасқаным. Үйсіз-күйсіз тастап кетті екінші қатын алып кетті....Пәлен-түген деген жоқ маған, осы жерде отыра тұр мен бір аптадан кейін келемін деді, бітті жоқ, аумин. Екінші қатын алып, өз несімен кетті. Қолымда бар дүниенің барлығын алды полный. Үйіміз болды ол кезде. Соның барлығын сатып-сатып алдыдағыны, екі этажды там салып алдыдағы да өзі отыр сол жерде» (Гаухар, 35 лет, Шымкент, соц. работник);

«Осыдан 3-4 жыл бұрын әйелім басқа ер адаммен байланыста болды. Ол жігіт таныс адам, Макс деген мебельщик, жақсы араласатынбыз. Ол қонаққа келгенде де байқап, сезіп жүргем. Ал әйелім жұмыстан келгеннен кейін бір түрлі болып отырады» (Жандос, 44 года, Уральск, вахтовик).

«Нақты себеп болғаны сол жанұясының менің жолдасыма әсері болды. Ол қайын апайым бар еді, қайын апайым үйіне барып қайтқаннан кейін келгенде оғаш қылықтар көрсететін еді. Кейде, как Вам сказать, замахивался. Сондай бір сөздер айтатын. Сондай қылықтар көрсететін болды. Содан кейін сол ойлана келе, ар жағында екеуміздің арамызда сондай нәрсе болады-ау деп ойлап, содан көңілім суып, былайша болғанша, сосын ажырасайын деп шештім» (Балжан, 52 года, Усть-Каменогорск, продавец);

«Жүрген әйелі менің құрбым, оның да семьясы бар. Ол қарым-қатынас туралы сырт көздер менен бұрын байқаған екен. Күйеуімнің туыстары ол әйелмен араласпа дейтін... Бірақ оның тоқал аламын деген бір шарты болды. Мен онда сол тоқалымен тұр, маған жолама, балалармен араласуға келісім беремін дедім» (Бағи, 36 лет, преподаватель, Усть-Каменогорск)

Достаточно часто одной из причин развода упоминается алкоголизм, пьянство, факты рукоприкладства. И по оценкам различных исследователей, в таких случаях инициатором развода является женщина, которая уже не может терпеть постоянные скандалы, драки и низкое материальное положение:

«...частые его гуляния и друзья, я устала, и начала говорить, почему ты пьешь, надо работать и не пить... Устала физически и морально, просто на него смотрела как на пропавшего человека...» **(Роза, 49 лет, Алматы);**

«Екеуміз ғана бөлек жалдамалы пәтерде тұрдық, кейін үй сатып алдық. Жиі жаанжалдар пайда болды, күйеуім жиі ішіп келетін болды, кеш келеді, қайдан келдің десем жауап бермейді, қол көтерулер болды, бізде Өзбекстанда ерлер әйел адамның алдында жауап бермейді, билік үстем. Арамыз суыды...» **(Наргиз, 39 лет, продавец, Павлодар);**

«...плюс еще он стал выпивать, чем дальше, тем сильнее. Перестал приходит домой ночевать, мог вообще ночевать не прийти. Приходил, устраивал скандалы, вот маленький ребенок все это видел, это было страшно, в кошмаре мы жили... Я не знала про его измены, оказывается на работе все знали. Просто меня жалели, не говорили. И как раз вот на шестой год совместной жизни он впервые поднял руку на меня...» **(Гульмира, 48 лет, педагог, Уральск);**

«...күйеуім азаннан бері ішіп мас...күйеуімнің ішкені ішкен, ол тоқтамайды, жігіттің ішкені тоқтамады... Ол кісі күніге жұмыстан келеді ішіп келеді. Күзде, не үшін таяқ жегенімді білмеймін, басымды дуалға ұрып ісіріп... енеміз айтқан еді да, бір рет мені ұрып тастағанда, анау бірінші келіншегін жаман қатты ұрған екен, содан кеткен екен ол байғұс, онымен ажырасып екі жыл жүрген уақытта, наша шегіп келіп қайын сіңлімізге тиісіп, оладың қарны ашады екен ғой қатты шеккенде, тамақ бер деген, істеп жатырық қой деген, пышақпен картошка ашып жатып, сөйтіп, қарындасы мен анасының өзін ұрып тастаған екен...» **(Гульмира, 40 лет, Шымкент);**

«2008 жылы жолдасым жұмыстан келді, қайын апам мені айдап салып, күйеуім мені соққыға жықты, аяғым ауыр еді, балам түсіп қалды. Сол кезде ажырасу туралы шешім шығардым» **(Самира, 40 лет, учитель, Уральск).**

Данный тренд подтвердили результаты социологического исследования. Все респонденты – жертвы домашнего насилия были инициаторами подачи заявления на развод:

«По какой причине, как сказать, он ревнивый был всегда. Один раз мы с друзьями поехали на природу, там нечего такого не было, его это сильно задело, и он меня все время этим упрекал. Вот как ты могла поехать, нормальные девушки не ездят на природу и вот, это получается, когда мы еще встречались, и вот на протяжении всего времени он меня этим упрекал, потом для него это стало поводом бешеной ревности, как вам сказать периодически бил» (Бахтыгуль, 37 лет, Павлодар, логист);

«...и потом стал руки поднимать просто, начал колотиться, наркотики, вот, это, вот и я стала с детьми убегать, по подъездам ночевала с детьми, потому что, но он с дома ничего не воровал, не продавал, все как бы в дом, чтобы дети сыты были, детей одевал, просто дети стали пугаться его, что он меня бил при них...» (Светлана, 42 года, Павлодар);

«Жоқ, келдім, төсекте ұстадым, содан ажырастық. Үйімізде көзіме шөп салдым. Ол уақытта мен Өзбекстанға кеткенмін, күйеуім Астанада болды. Бірден ажырасуға өтініш бердім. Некеміз заңды болды. Ажырасу Өзбекстанда болды, ол үшін бір жыл жүгірдім, қиналдым...» (Наргиз, 39 лет, продавец, Павлодар).

Каждая шестая семья в Казахстане не может иметь детей. Соцопросы показывают, что около 20% казахстанцев считают это весомым основанием для развода²². Отсутствие детей также является одной из причин развода.

«... Басында мен болдым, кейін екеуміз сөйлесіп, осы шешімге келдік...» (Галияш, 33 года, Павлодар, психолог);

«Ажырасу негізі, сөздің ашығын айтатын болсақ, ол ажырасуға инициатор мен болғам. Ол көпке дейін сенген жоқ. Көпке дейін күтті. Бірақ шешуге болмады. Өйткені көңіл суығаннан кейін, өзім суығаннан кейін, не ортамызда бала жоқ, ұстап тұрған ештеңе жоқ болғаннан кейін, зачем оны алдап, өзіңді алдап. Өмір бірақ рет беріледі. Өйтіп өмірімізді улағым келген жоқ менің уже» (Асхат, 40 лет, Усть-Каменогорск, историк)

²² Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. «Казахстан в новой реальности: время действий» https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/postlanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

Вмешательство родителей в семейную жизнь остается веской причиной для прекращения брака. Изначальное негативное отношение родителей супругов создает почву для постоянных конфликтов. Некоторые родители открыто демонстрировали свою готовность расстроить брак своих детей, сопровождая это унижением личности невестки либо зятя. Гиперопека родителей своих детей и неготовность отпустить своего ребенка во взрослую жизнь не позволяло выстроить здоровые внутрисемейные отношения.

«Это вмешательство ее родителей. Потому что для ее родителей, которые изначально не поддержали наш брак, они считали, что я не пара, не ровня, и это сопровождалось в течение четырех с лишним лет, которые мы прожили вместе. Ей постоянно говорили, он тебе не ровня, где ты его нашла» (Бейбут, 46, Нур-Султан);

«Отправная точка – это ухудшение отношений между зятем и тещей» (Э., 39 лет, Нур-Султан);

«Первые год я жила у них, свекровь сильно вмешивалась в нашу жизнь, она всегда говорила мне, что она доведет нас до развода, потому что я не та жена, которая нужна была их сыну, потому, что я старше на 5 лет, хотя разница у нас не чувствовалась» (Мадина, 50 лет, кассир в обменном пункте, Алматы);

«...в общем мой бывший супруг оказался полностью под властью своей мамы, потому что единственный сын в семье был, там было четверо девочек, и он постоянно озирался на то, что скажет мама, и я себя чувствовала не очень комфортно. Потому что постоянные упреки со стороны свекрови и сестер мешали нашим дальнейшим отношениям. А он никак не мог ситуацию принять, потому что он всегда был обласканный женщинами и кроме этого, он старался всегда при каких-то конфликтах уходить, и уходил на долго, возвращался поздно вечером. И еще есть одна причина мама и он был всегда очень любви обильный, знаете сравнивал меня с такими женщинами, с которыми раньше встречался. Вот такая вот ситуация, она немножко меня выбивала, я чувствовала себя неуверенной, потому что, я так поняла ему нужна была через чур, чисто внешние данные большую роль сыграли...» (Гульнара, 59 лет, пенсионер, Уральск);

«Иә, үйден қуып жіберді. «Сен бізге керек емессің. Сенің балан бізге керек емес. Сен бізден ақша сұрайсың. Кет дегенде ит те ке-

теді ғой. Неге кетпейсін» - деп. Сол енем қуып жіберде атам жоқта үйде. Иа сосын мен айттым: «Мен енді қайтып келмеймін» - дедім. Сөйтіп кетіп қалдым. Мені шығарып та салған жоқ. Өзім кетіп қалдым сосын» (Арай, 36 лет, психолог, Усть-Каменогорск).

Аддиктивность супруга не позволяет также благополучной семейной жизни. Зависимый супруг не участвует в решении семейных проблем, воспитании детей и тратит семейный бюджет на свои нужды. Два респондента отметили причиной развода компьютерную игроманию, зависимость своих бывших супругов:

«Сол біздің ажырасқан себебіміз сол семьясы араласа береді, ешқандай прям мынандай глобальный проблема жоқ бізде...просто соңғы жылдары оның проблемасы ойын, компьютер ойнайды, көп ойнайды. Хоть днем хоть ночью тоқтамайды...Компьютер. Біздің проблема компьютер. Азаннан кешке шейін компьютер ойнайды, оны еще туысқандары қолдап, оған жаңағы все удобства ны жасайды...» (Зауреш, 38 лет, Шымкент, сотрудник Центра занятости);

«...Жұмыс істемейді де, үйде, азаннан кешке дейін компьютер ойнайды, зомбированный уже. Ол еще ойындарды до конца ойнайды, мен айтатынмын, мен саған компьютер емеспін ғой, «загрузил, удалил, все», мен ондай емеспін ғой, бірақ компьютерді шашады, жинайды, программаларды күшті біледі, компьютер құрастыра салады, соны пайдалансай деймін да, сосын ақырында айттым, мен шығар саған кедергі боп жүрген, бақытты болатын шығарсың мен кетсем, мақұл кетсем кетейін, мен кетем, ажырасам, деп айтпайтынмын ешқашан...» (Багила, 36 лет, в декрете, Шымкент).

Как было отмечено ранее, чаще инициатором развода выступают женщины. Что касается мужчин, то они выступали инициаторами начала бракоразводного процесса по причине появления второй семьи у мужчины, при вмешательстве родителей и при измене женщины в браке.

«... Подал он сам на развод. Потому что другая появилась уже на тот момент. И все...» (Эльвира, 44 года, Уральск, продавец);

«...Енем деп ойлаймын. Иә, инициаторы...» (Арай, 36, Усть-Каменогорск, психолог);

«...3 жыл бірге тұрып, кетіп қалғаннан кейін, тағы 2 жылдан соң еш нәтиже шықпағаннан кейін, өзім ажырасуға бердім...» (Максат, 33, Усть-Каменогорск, энергетик);

«...Вообще я инициатор получается. Я вообще не думал, сразу, получается, узнал о ее измене и сразу подал на развод...» (Анзор, 32 года, Павлодар, безработный).

Одна респондентка отметила, что супруг подал на развод для того, чтобы жениться на другой. При этом, супруги воспитывали ребенка с ограниченными возможностями:

«Он дождался, когда я стану на ноги, чтобы я в суд не пришла на костылях, он ждал этого момента. Он знал, что я не дам ему развода по собственной воле, ему нужны были документы, а они у меня были. Он пришел и под видом, что он хочет встать на программу по жилью, взял документы. Я обрадовалась, думаю, он хочет жить с нами. Через неделю приходит повестка в суд (смеется). Я побежала и попросила судью нас не разводить. На суде его судья отругала и дала 3 месяца на примирение. Я выходила замуж на всю жизнь. Он сказал, я сделаю, так, что ты сама попросишь развод. За эти 3 месяца я от этого человека увидела столько грязи. Потом я пришла в суд и просила сама развода. Потом я узнала, что все время он гулял со своей дипломницей, она ждала ребенка, и ему нужен был срочно развод, чтобы на ней жениться» (Мадина, Алматы, 50 лет).

Мужчины-респонденты на вопрос о причинах своего развода ответили, что его чувства, отношения изменились, и, что он разлюбил свою жену:

«...ол енді мүмкін, мен ойлаймын енді сезімнің жоқтығынан шығар деп ойлаймын енді. Мен өзіме ғана жауап бере аламын. Менің тарапымнан уже бәрі өшіп қалды, сөздің ашығын айтайын. Өзімді сындырып бақтым, өзімді көндіріп бақтым, өзімді алдап бақтым. Бірақ адам өзін-өзі, өзінің жанын әсіресе қинауға болмады екенің енді түсіндім...Өйткені, былайша айтқан кезде, мен оған ақыры бақыт сыйлай алмағаннан кейін, оның уақытын бостан босқа алғым келген жоқ менің...Өйткені көңіл суығаннан кейін, өзім суығаннан кейін, не ортамызда бала жоқ, ұстап тұрған ештеңе жоқ

болғаннан кейін, зачем оны алдап, өзіңді алдап. Өмір бір-ақ рет беріледі. Өйтіп өмірімізді улағым келген жоқ менің уже» (Асхат, 40 лет, индивидуальный предприниматель, Усть-Каменогорск);

«Арамыз суып кетті, жаман сөздер айтылды» (Д., 39 лет, Нур-Султан)

Следует отметить, что изменение отношения к разводам и улучшение экономического положения женщины также способствуют разводу некоторых супружеских пар. Если женщина имеет стабильную работу, ей легче обеспечить себя и своих детей, в отличие от той женщины, которая должна рассчитывать только на алименты, пособия на содержание детей и др. Либо женщина подает на развод из-за длительной безработицы мужа:

«...Я не хотел разводиться, я на суды не ходил, думал семья сохранится, все-таки дети, 45 лет, я просил подумать, но жизнь людей меняет, охота лучше жить, но она нашла другого, начала погуливать, то домой поздно придет, то не придет, после как развелись человек хочет быть побогаче, видит все есть... она переучилась, стала больше зарабатывать, пошли претензии все...» (Марат, 65 лет, сварщик, Алматы);

«...материалдық жағдай, ақша, жұмыссыздық...» (Арай, 36 лет, психолог, Усть-Каменогорск);

«...он еще и без работы остался. Как-то и работу не искал. Мне приходилось содержать всех, детей. Были трудные времена» (Айгуль, 58 лет, педагог, Алматы)

Даже в семьях, где оба супруга работают, могут возникнуть разногласия из-за нехватки финансов на нужды семьи, проживание или питание. Как следствие, в данных случаях основанием для развода становятся экономические проблемы:

«Когда финансовая ситуация шаткая в семье, начинаются споры. Начинают искать источники, почему эта финансовая нехватка происходит. Морально люди устают, не могут найти выхода, и это мне кажется, приводит к разводу» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Нехватка средств для проживания» (Серик, 32 года, кладовщик, Костанай)

Многие респонденты, в частности женщины, отмечали одновременно несколько причин для развода, к примеру, алкоголь и насилие в семье, алкоголь и измены, вмешательство родителей/родственников и появление второй семьи у мужчины, финансовые проблемы и алкоголизм.

Мужчины чаще затруднялись с определением причин прекращения брака, не считая мотивы бывших супругов достаточно серьезным основанием для развода. Некоторые уклонялись от ответа на этот вопрос, и только при уточнении вопросов со стороны интервьюера называли среди причин рукоприкладство, алкоголизм и измены в уменьшительной степени или называя это нормой для мужчин.

Таким образом, изучение причин развода выявило, что это сложный комплекс внутрисемейных проблем и отношений с невозможностью/недостаточностью способов разрешения их.

Анализ в восприятии наиболее вероятных причин развода показал лидирующие причины разводов - супружеские измены, злоупотребление вредными привычками, рукоприкладство, социально-экономические причины. Также можно констатировать, что люди разводятся из-за того, что не желают выстраивать семейные отношения, не могут договориться друг с другом, из-за различных заболеваний, зависимость супруга от игромании.

Подводя итоги, причины разводов можно условно поделить на группы:

- причины, связанные с неустойчивостью личности (вредные привычки, измены, депрессии);
- причины социально-экономического характера (жилищные, материальные, безработица и т.д.);
- причины объективного характера (отсутствие детей, заболевание супругов/детей, невозможность продолжать дальнейшую совместную жизнь).

РАЗДЕЛ II. ПОСЛЕДСТВИЯ РАЗВОДОВ

Распад семьи несет в себе как ряд отрицательных, так и положительных последствий для семьи, индивида, детей и общества. Однако оценить положительные и негативные стороны разводов сложно с точки зрения того, что у каждого своя жизненная ситуация и каждый решает ее по-своему. В случае развода происходит разрешение длительного конфликта между супругами, формируются альтернативные пути создания новой жизни, снижается риск психологического отрицательного воздействия на детей. Лишь малая часть разводящихся проходит процесс развода легко, в отличие от другой половины, где разводящиеся сталкиваются с различного рода проблемами психологического характера, судебными разбирательствами, разделом имущества, разочарованием в браке, болезнями и т.д.

Как показывает практика, последствия разводов бывают неблагоприятными как для самих супругов, так и для общества в целом. Социальными последствиями разводов являются увеличение количества одиноких людей, количества неполных семей, где развиваются специфические отношения в большинстве случаев между матерью и детьми, рост заболеваемости в обществе, психических расстройств у бывших супругов и детей, снижается уровень демографического развития.

Ухудшение демографической ситуации является одним из последствий развода для государства и общества в целом. Остаются нереализованными возможности деторождения у разведенных женщин, так как большая часть таких женщин, имеющих детей предпочитают не вступать в следующий брак. Все это оказывает негативное воздействие на процессы воспроизводства населения в обществе.

Одним из последствий разводов является одиночество как сложная социально-психологическая проблема. С этим в равной степени сталкиваются как мужчины, так и женщины. Последние - вследствие множества факторов остаются одинокими из-за страха повторения предыдущего сценария супружеских отношений; желания оставаться одной или сложного поиска своей второй половины; своей эмоциональной привязанности к бывшему партнеру и т.д.

Развод приводит к возникновению новых проблем: снижению материальных возможностей у бывших супругов (особенно у женщин, оставшихся с детьми, когда она не всегда может удовлетворить первичные потребности в силу нехватки материальных ресурсов), изменению образа жизни, характера взаимоотношений с общими друзьями и знакомыми, родственниками, взаимоотношений с детьми от бывшего брака и т.д. Степень сложности разводов зависит от таких факторов, как особенность развода, продолжительность развода, отношение к нему раз-

водящихся супругов, социально-экономическая защищенность, здоровье и т.д.

Таким образом, в рамках исследования были поставлены задачи по анализу последствий для разводящихся супругов и последствий для детей.

2.1. Последствия развода для супругов

Развод всегда являлся источником трансформаций в жизни любого человека, столкнувшегося с данной ситуацией. В таких ситуациях жизнь бывших супругов полностью меняется, многие проходят стадии стресса при потере близкого человека, происходит адаптация к новой жизни.

Развод негативно сказывается и на здоровье бывших супругов: постоянная усталость, обострение хронических заболеваний, депрессия, стресс, ухудшение психологического состояния, бессонница, изменение образа жизни.

Независимо от того, кто был инициатором развода, оба бывших супруга чаще испытывают друг к другу негативные чувства. Женщинам приходится труднее освободиться от эмоциональной зависимости к бывшему партнеру, сталкиваться с различными проблемами социально-экономического и психологического характера, они чаще вынуждены обращаться за помощью к другим людям (родственникам, подругам, психологам и т.д.). С другой стороны, развод определенным образом влияет на построение женщиной карьеры, трудовой занятости и на увеличение ее дохода в определенной степени. Разведенные женщины получают алименты на детей или дополнительную материальную поддержку от бывшего мужа, хотя нередки случаи, когда женщины не получают алименты на детей от бывших партнеров по ряду причин.

Положение мужчин также усугубляется после развода вследствие прекращения/ограничения контактов со своими детьми. Проведенное исследование показало также, что некоторые мужчины впадают в состояние отчаяния, когда женщина разрушает брак или является инициатором развода. В таких случаях, по решению суда, детей оставляют с матерью. Подобное состояние у мужчин получило название феномен «маскулинной уязвимости», которое сопровождается помимо отчаяния, чувством обиды на всех женщин и одновременным желанием создания новой семьи, чтобы не испытывать чувство покинутости и одиночества. Среди большинства разведенных мужчин встречается высокий уровень алкоголизма, физических болезней и депрессий, являющихся прямым следствием изменения жизни после развода.

По мнению экспертов развод – вторая по силе стресса и эмоциональной нагрузке причина для депрессии после смерти близкого человека.

Тяжелое восстановление после развода в те или иные сроки после развода ощутили почти все участники опроса. Среди показателей стресса респонденты отмечали изменение веса, апатию, депрессию:

«Моральное, конечно. Морально восстановить себя очень тяжело. Это требует определенного времени, и не маленького времени. Психологически это тоже самое, только вдвойне больше. Но есть категории людей, которые очень легко это переносят, наверное, их мало. Но основная масса очень тяжело переносит» (Бейбут, 46 лет, Нур-Султан);

«Мне тяжело. Мне до сих пор тяжело... Я изменился, но сам понять себя не могу... Похудел на 20 кг, а нет – на 15 кг» (Серик, 32 года, кладовщик, Костанай);

«Было плохо, полгода где-то было плохо. Стресс был, переживания. Похудел сильно. Но потом, как сказать, отошел» (Кайрат, 37 лет, преподаватель, Караганда);

«Депрессия была, полгода... Открыла сразу ИП, и начала работать и работать... Бывает и апатия, и депрессия. Это нелегкий период. Повлияло на здоровье, конечно» (Айгерим, 42 года, частный предприниматель, Караганда);

«Қатты депрессияға ұшырадым, бір жылдай сондай жағдайда жүрдім... Стресстен толып кеттім. Көп жыладым» (Бағи, 36 лет, преподаватель, Усть-Каменогорск);

«...Депрессияға қатты түстім, содан мен ауырдым. Содан больницаға түстім. Жанағыдай оказывається болады екен нервный почве дейді, жанағы жүйке жүйесінің сондай бір қатты депрессияға түсіп кеткен кезде сондай қан кетіп қалатын уақыт болады екен. Кровотечение ашылады дейді сондай кезде. Сондай неден шықтым, жағдайға түстім, сөйтіп 2013-те мен больницаға жатып скорыймен. Содан маған дәрігер, сол кезде дәрігердің сөзі маған қатты әсер етті. «Сен мынадай жағдайда екі сағат қалғанда өлесін сен. Сенің балан кімге керек? Ешкімге керек емес» -деп. Сол кезде мен түсіндім, мен босқа жанағыдай не болып жүрген, депрессияға түсіп, адаммен араласа алмай. Содан басымды тік көтердім. Маған осы жағдай қатты әсер етті. Өзімді жеңіп алдым кәдімгідей» (Арай, 36 лет, психолог, Усть-Каменогорск).

Помимо эмоционально-психологических последствий, развод приводит и к изменению социально-экономического статуса людей (ухудшению/улучшению). Особенно материальный вопрос затрагивает женщину, которая в большинстве случаев остается с детьми. Тем не менее, многие опрошенные отмечают либо сохранение прежнего уровня доходов, либо улучшение своего благосостояния. По всей видимости развод становится со временем стимулом для развития и повышения своего материального статуса:

«...такое и осталось материальное положение. Я просто не нескольких работах подрабатываю, поэтому, как бы особо не сказалось» (Гульмира, 44 года, педагог, Уральск);

«После развода мое материальное положение сразу улучшилось, потому что когда я была с мужем, он заработную плату не приносил, он сам тратил. На женщин, на себя, он не приносил. Поэтому, когда я жила в семье, жили за счет моих доходов и пенсии деда. А как развелась, мои старые клиенты нашлись, потом я делала дизайн-работы, да еще на рынке стояла продавала, я ничего не стеснялась. Я трудилась, продавала овощи и фрукты узбеков и я нанималась у них на работу, они мне ежедневно платили. Поэтому проблем с деньгами у меня не было. Я была готова делать любую работу. Даже я пошла бы в технички, если бы была бы такая работа» (Алтынай, 59 лет, учительница, Уральск);

«Жоғарылап кетті. 3 жыл отау құрғанымызда бір жерге барып қыдырып келейік, мен машина алайын, артымда інім бар, қалай болғанда да бөлек шығатын болсақ үй мәселесін қарастырайық деп жоспар құрып жүргенбіз. Бірақ ол еш нәрсеге қарамай кетіп қалды. Ол кетіп қалғаннан кейін бір жыл ішінде машина, үй алдым. Бірге құрылған жоспарды өзім жүзеге асырдым» (Максам, 33 года, энергетик, Усть-Каменогорск);

«жұмыс орным, тұрғылықты жерім, материалдық жағдайым, ішкі жан-дүнием, сыртқы келбетім, бәрі өзгерді» (Асхат, 40 лет, руководитель образовательного центра, Усть-Каменогорск).

Отдельно стоит остановиться на жертвах семейно-бытового насилия. Женщины часто отмечают, что стали ценить свободу и тишину, которую они получили после развода. Они также упоминают повышение своей самооценки, уменьшение стресса и ценность своей жизни после пережитого:

«Мен уже 5 жыл жалғызбын, түртетін, ұрсатын, ұратын кісі жоқ, ақша әкел дейтін ешкім жоқ...» (Наргиз, 39 лет, продавец, Павлодар);

«Я поняла ценность себе. Поняла, что я человек сильный» (Гульмира, 50 лет, медицинский работник, Караганда);

«...я стала более нервной, не уравновешенной, можно сказать, раздражительной стала. Вот это вот, да, повлияло на меня. Я просто пополнела, в браке. И вот никак не могу похудеть, возможно, это тоже последствие стресса, я так думаю... Депрессии не было. Я же говорю, как только он ушел за порог, с маминых слов, я сама для себя осмыслила это, что не буду вместе с ним жить, вот у меня спокойно стало прямо на душе. У нас такой мир дома воцарился. Не описать словами, я теперь не хочу в этот страшный кошмар возвращаться» (Гульмира, 44 года, педагог, Уральск).

Развод приводит к изменению социального положения личности. Установлено, что разводы нередко способствуют личностному развитию человека, высокому уровню ощущения счастья. Некоторые женщины отмечали появление уверенности и профессиональный рост, когда после развода они смогли получить образование и достигнуть определенных высот в профессиональной карьере. Женщины, как и мужчины, сосредотачивались на себе, своем развитии, перенаправляли свою энергию на новые задачи:

«Аудандық жастар ресурстық орталығында пресс-секретарь. Қосымша психологиялық қолдау орталығым бар. Массаж...Психологияма әсер етті. Бір жаманның бір жақсысы болады ғой. Қиналғандықтан, психологияны өзіме аштым. Қазір психолог-кеңесшімін. Көптеген ерлі-зайыптылардың ажыраспауына кеңес беремін. Жалпы өзім массаждың түрлерін игеріп алдым. Қосымша массаж жасаймын» (Самира, 40 лет, Уральск);

«қазіргі уақытта сүйікті ісім менің өте көп. Мен қазір өзімнің кезіндегі ойда жүрген барлық дүниелерімді іске асырып жатырмын. Принципім қазір сондай. Оны дамыту, өзімді дамыту. Рухани, материалдық жағынан. Жан-жақты...Сол білім саласында өзімнің жеке кәсібім бар. Жеке орталығым...соны қазір дөңгелетіп жүргізіп жатырмын. Магистратурамды оқып жатырмын...Шығармашылық қанат біттім кәдімгідей. Бұрын - сонды болмаған дүние. Одан кейін магистратурама түстім грантқа мысалға. Қазір міне биыл, Алла қаласа, ма-

гистратурамды бітіремін. Өзімнің саламды категория алып жатырмын мысалға. Кітап шығарып жатырмын...» (Асхат, 40 лет, руководитель образовательного центра, Усть-Каменогорск);

«..мен сол бұрынғы жұмыс істеген жерімде жұмыс істеп жүрдім. И ары қарай оқу жоғары одан да жоғарыда неге оқуға тапсырдым» (Батырхан, 33 года, технический специалист, Усть-Каменогорск);

«Депрессия болды, сол кезде апайым күйеуге шығып жатты, сол тойды өткізу туралы ойымды ауладым, кейін өзімді қолға алуды шештім: спортқа бардым, ағылшын курсына жазылдым, оқымаған кітаптарды оқыдым, бос уақыт болмайтындай, толтырып тастадым» (Максат, 33 года, энергетик, Усть-Каменогорск);

«...Содан папаларға айтып, папа, осындай болып жатыр, енді амал жоқ, мен келейін, бірақ мені оқуға түсіресіздер, сол кезде қиын болған, қазір частный университеттер ашылған, қалай да болса да оқытам дегенсіздер, мен оқымасам болмайды деп, тура өзім келіп жатырмын... Төрт жыл оқыдым, балаларыма папаларым қарап, менің жоқтығымды білдірмеді, мен оқып жүре бердім. Мені үйдің әлі тұрмысқа шықпаған қызы ретінде қарап, бар жағдайымды жасап берді. Университеттен шығып библиотекаға кетем, одан мына мектепке практикаға кетем, солай жүре бердім... бірінші лаборант болып кірдім кафедраға, одан кейін сразу оқытушы болып сол жерде жұмысқа тұрдым, ол жерде де көп общественный жұмыстарға көп қатысқаннан тез көтеріліп кеттім ол жақта, кейін аспирантураны ойлап жүріп, тапсырып, кандидатскийімді жаздым, сол научный руководителімнің көп еңбегі көп менің осы кандидатскийімді қорғауымда, Москвада, государственный университетте кандидатский қорғап келдім сол жаққа барып. Сол, жұмысқа жақсы орналастым ол жерде, одан Мұхтар Әуезовке жұмысқа орналастым, одан Мирасқа ауыстым...» (Дурдона, 45 лет, заведующий детсадом, Шымкент).

Развод – это этап жизни, через который все проходят по-разному. Общее у многих респондентов – стресс от смены статуса и чувства одиночества в тот или иной период после регистрации расторжения брака.

Очень важен этап оказания помощи разводящимся на момент развода. В качестве «поддерживающих» факторов в ситуации развода можно отметить сохранение или повышение профессионального статуса, поддержка родственников и друзей, образование, позитивное восприятие развода, новые отношения.

Важно дать возможность разводящимся высказаться, проявить свои накопившиеся эмоции и обиды, а также расставить приоритеты новой жизни.

Стратегии адаптации к новому статусу зависят от обстоятельств и причин развода, личных качеств и состояния здоровья разводящихся, поддержки родных и близких. При этом однозначно позитивное влияние оказывает развод на жертв домашнего насилия.

2.2. Последствия развода для детей.

Взаимоотношения родителей и детей после развода.

Степень участия мужчин в воспитании детей

Связующим звеном во взаимоотношениях между бывшими супругами является наличие общих детей, тем самым развод помимо своего влияния на бывших супругов оказывает свое негативное воздействие и на детей. На негативное восприятие развода ребенком оказывают влияние такие факторы, как особенность процесса развода, причины, которыми был вызван развод, с кем остается ребенок после развода, специфика внутрисемейных взаимоотношений и др.

После развода родителей отношения между ними и детьми складываются по-разному. Несмотря на то, что развод родителей оказывает на детей отрицательное влияние, нет единого мнения, что лучше для развития ребенка - развод родителей или жизнь в семье с родителями, находящимися в постоянных конфликтных отношениях.

В каждой отдельной семье ситуация бывает индивидуальной. В одних семьях развод приносит различные проблемы, стресс, ухудшение материального состояния; в других семьях улучшается психологическая атмосфера и условия для развития ребенка/детей, наступает спокойная обстановка; в остальных семьях происходит прекращение общения одного из родителей с детьми по собственной инициативе или по причине препятствий со стороны другого бывшего супруга. Тем не менее, дети зачастую глубоко переживают неблагополучие в семье, что сказывается на их моральном состоянии, они все чаще испытывают страх, неуверенность в себе, а также чувствуют себя виноватыми в разводе родителей.

Таким образом, влияние развода на детей бывает неоднозначным в силу причин развода родителей, взаимоотношений между самими родителями и родителей с детьми.

Судя по ответам респондентов принятие решения о разводе давалось крайне сложно. Одна респондентка переживала и даже обсудила с детьми их мнение:

«Перед тем как принять решения о разводе, я поговорила с детьми. Они сказали, чем ты будешь это терпеть, лучше уходи... Сын сказал: «Мам, что ты, у меня в школе полкласса в разведенной семье. Ты не бойся» (Гульмира, 50 лет, медицинский работник, Караганда)

Подобное поведение, с одной стороны, говорит о доверительных отношениях родителей с детьми и подготовит их к жизни после прекращения брака, с другой – часть ответственности о принятом решении переносится на детей, что может оказать на их видении и своей роли, может спровоцировать чувство вины.

Вследствие развода происходит разрушение кровнородственных связей, что оказывает негативное воздействие на социализацию детей. Чаще всего неполная семья состоит из матери и ребенка/детей, где мать выполняет функции как отца, так и матери. В таких семьях дети получают в большинстве случаев феминизированное воспитание, искажаются представления о супружеской и семейной жизни вследствие негативных чувств по отношению к мужчинам, семейной жизни у женщин вообще. С уходом мужчины из семьи матери сложнее прививать мальчику представление о роли мужчины в доме. Также адекватное представление девочки о мужчинах может исказиться из-за нескрываемой обиды на отца и несчастливого опыта матери. Таким образом, нормы, образцы поведения в неполных семьях впоследствии возможно могут стать примером для молодежи в будущем, когда они будут повторять эту модель.

В ходе проведенного исследования было выявлено, что сохранение конфликта между бывшими супругами возможно и после развода. Наиболее популярны меры материнского гейткипинга, которые заключаются в создании барьеров видиться и общаться с отцом и родственниками со стороны отца:

«...Но после этого, после расторжения брака мы договаривались, что я общаюсь с ребенком, ну как бы это же нормально, двери сразу закрылись. Все, полностью закрылись, сразу же. Я с ребенком не мог видиться, это была привязанность, естественно большая любовь к ребенку, и та сторона решила таким образом, наверное, наказывать меня. Ну я думаю больше наказан ребенок. Я видел его один раз, можно даже сказать два раза. Один раз я пришел, просто я знал, что он на набережной с нянькой гуляет, я пришел, ну это еще было на стадии развода. Я приходил на набережную, с ребенком общался. Няня меня не знала, но она видела, что мы похожи, я сказал

я отец, и мы общались. Ребенок тогда не разговаривал, только ходил. Потом я встретился только спустя четыре года или пять лет, перед первым классом. И это было уже постановление суда по общению с ребенком, но решение вышло, когда ребенку было 3-4 года, но встретились мы в 6 лет, потому что вот эти 2 года я не мог заставить, точнее суд вынес решение, но решение та сторона не исполняла. Просто на просто не хотели исполнять...Моего ребенка увезли. Сейчас он проживает в Штатах, я надеюсь временно. В Штатах уже год. До этого проживал в Алматы. Я случайно узнал, потому что, приехав в Алматы, в очередной раз на встречу с ребенком, но я знаю, что мне его не показывают, в любом случае я должен был как-то исполнять долг отца ...Хотя бы по Ватсапу. Даже этого нет. Письма писал, юристы обращались, суд был у нас, чтобы я общался по телефонной связи. Суд постановил общение на период проживания ребенка там, но я не думаю, что они будут исполнять. Просто телефон всегда будет выключен, потерян, баланс закончился, отмазок много. В нашей системе отмазок много можно придумать» (Э., 39 лет, Нур-Султан);

«Об этом (Общались ли Вы с ребенком после развода?) вообще разговора не было. Всяческие мои просьбы, чтобы мы общались, сопровождались отказом. Каждая разведенная женщина пытается как можно больше сделать своему бывшему супругу. И самый легкий вариант через ребенка» (Бейбут, 46 лет, Нур-Султан).

Нередки случаи, когда бывшие супруги настраивают детей друг против друга, прививая тем самым в детях агрессивность, обиду, ненависть. И как считают ряд исследователей, занимающихся проблемами разводов, большинство несовершеннолетних правонарушителей составляют дети из неполных семей, так как развод для детей является стрессом, приводящим к девиантному поведению, конфликтам и т.д. Также дети из таких семей становятся как жертвами, так и инициаторами буллинга в школах и на улице:

«Насчет сына скажу, что ему было очень тяжело расставаться с отцом, поэтому он летом приезжал и забирал его на каникулы. Пока он во второй раз не женился, он всегда ездил к нему. А когда он женился уже сын отвернулся от него. Ну он много чего обещал детям, но ничего не выполнил, может поэтому. И сын к этому относится, что он как бы предал его. Сын тогда маленьким же был,

он надеялся, что отец будет в семье и так далее. А он не оправдал его надежды» (Алтынай, 59 лет, учительница, Уральск);

«Мені жақсы көрмесе, мені іздеп келмесе, маған керек емес» - дейді. Қазір есін біледі ғо енді 9 жаста. 9 жаста қазір...Иа, солай ешқандай мән бермейді. Менің папам жоқ деп өзің төмен де санамайды. Қайта маған айтады: «Сен мүмкін күйеуге шығарсың» (Арай, 36 лет, психолог, Усть-Каменогорск).

Немаловажное значение при разводе имеет и возраст ребенка/детей. Респонденты отмечают, что маленькие дети в возрасте до 3-х лет легко переносили развод родителей при наличии других родственников мужского пола, дедушек, дядей. Дети более старшего возраста в период развода родителей испытывают стресс:

«...балаларыма қиын соқты. Ол кезде олар ес біледі, уайымдады...Өзгеріс бар, жауапкершілікті өз мойындарына алып жатыр, негізі балаларым самостоятельный. Өзім балаларымды аналарына көмектесіңдер, көңіліне қараңдар деп тәрбиелеймін. Мамаларына көп көңіл бөледі, қолдайды» (Жандос, 43 года, пенсионер, Павлодар);

«Әлі де қиын. Балалар жылайды, кеткісі келмейді менен. Мені көргенде секіреді» (Жандос, 44 года, вахтовик, Уральск);

«...сын тоже не поддерживает...вы знаете, у меня вот когда, спасибо богу у меня сын мудрее. Он как-то никогда меня не обеднял. Никогда мне ничего высказывал и не высказывает. Он как-то это принял. А вот единственное, уже когда вот стал подростком, он все время говорил, ну как вот, что хочет отцу. Поближе общаться...» (Сауле, Алматы);

«Ей было годика 2, она его знает, но вот она не понимала, потому что возле нее был ее аташка, мой папа и дяди. Они в ней души не чаяли. Она так не нуждалась особо вот. Там дед большую роль сыграл. Сейчас она уже спрашивает» (Гульнара, 59 лет, пенсионер, Уральск);

«баламның біреуі 10 жаста, 11-ге келеді. Біреуі 5 жаста. Кішкенесі түсінген жоқ деп ойлаймын. Ал үлкені түсінді, әсері болды, болады, қатты әсері болды деп ойлаймын меніңше» (Асхат, 33 года, технический специалист, Усть-Каменогорск);

«...вот сын, мне кажется не понял и не заметил, потом он уже понял что папой с мамой не живут вместе, ну как то нормально, мне кажется, такое ощущение что его это и сейчас не заботит, а дочка она понимала, что это произошло все, но сказать что прям, возможно, даже изменилась, потому что она, а может она переросла, она раньше была такая открытая и энергичная, а здесь она притихла, стала такая серьезная, задумчивая, малоразговорчивая, раньше она, может с этим связано, а может в силу возраста, человек растет, перерастает» (Эльвира, 34 года, индивидуальный предприниматель, Уральск).

Стресс, различные переживания в поведении ребенка/детей могут привести к различным формам отношений между ними и родителем, появлению новых ролей и функций. Известно, что в большинстве случаев при разводе дети остаются в основном у матери²³.

В этой ситуации родитель (чаще всего мать) начинает сочетать в себе роль кормильца, воспитателя в семье, приводящие к ослаблению контроля ребенка, а также к трудностям ввиду отсутствия мужского воспитания ввиду того, что матерям сложнее поддерживать мужские качества в сыновьях. Отсутствие отца/мужчины в семье сказывается на недостатке авторитета, дисциплины и т. д.:

«...Вы знаете, я стараюсь ему своих чувств не показывать, во-первых. Во-вторых, папы нет. При папе я еще и могла его обласкать, как-то сказать: «Папа, разреши я твоего сына поцелую, покатаю». А щас папы нет, мама... Но мама с ним занимается строго. Он ходит на футбол, он ходит на бокс, он занимается плаванием, он занимается дополнительно английским. И за всему этому я благодарна матери. Мама это все время урывает, мама его туда, мама его сюда, контролирует. Сотка при нем. Поэтому постоянно он... под контролем, да. И дома пылесосит. В воскресенье он встает в 9 утра, и первый, второй этаж на нем. Пылесосит, двор метет...» (Ляйля, 42 года, Алматы);

«Қазір күнде азанмен баламмен хабарласамын. Балам жұмысқа кеттім, жұмыстан келдім, екінші жұмысқа бара жатырмын деп жай-күйін хабарлап тұрады...» (Наргиз, 39 лет, продавец, Павлодар);

²³ Чурилова Е.В. Гутина Д.Д. Развод родителей: причины, влияние на ребенка и на взаимоотношения родителей и детей. Теоретический обзор. [Электронный ресурс]. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/2014/0615/analit03.php#_ftn1.

«Әрдайым қастарындамын. Бақылауда ұстаймын. 24 сағат көңіл бөлемін. Біз барлығымыз отбасылық бизнес жүргіземіз, балалар маған көмектеседі» (Лаура, 48 лет, индивидуальный предприниматель, Уральск);

«вы знаете, мама все равно не заменит отца, оказывается. Вот я поняла. Как это проявлялось, понимаете, ну, во-первых, как-то я была заточена на том, чтоб дать ему образование, вот племянница моя и на то, чтобы они ни в чем не нуждались, и чтобы они развивались... Есть вещи, которые только мужчина может дать сыну. Понимаете, вот, например, ответственность... Может быть, может быть, мне надо было больше как-то вот прислушиваться к своему сыну. Ну не так вот, должно-должно. Потому что сейчас у моего сына аллергия на слово «должен». Потому что видимо он смотрел на меня всю жизнь. Понимаете, оказывается вот это тяжело, вообще, когда ты все время должен... Но то же время понимаете, когда у ребенка нет примера мужчины. То, что брат у меня тоже погиб потом. И у меня сын как бы остался без примера. До этого как бы его дядя его, ағатайка. Тут брата не стало, понимаете. И вокруг одни женщины. Но это не, слава богу не сказалось на нем. Единственное, что не привит ответственность. Вот там где вот мужчина может сказать, все вот делаешь вот так и не вот, и не право и не в лево, делаешь вот так. К сожалению, такого оказалось авторитета у меня нет» (Сауле, 52 года, Алматы);

«После развода с девочками у меня были очень хорошие отношения, потому что девочки как-то к этому отнеслись с большой радостью, да с пониманием. И когда мы приехали в мой родной город, это уже совершенно другая жизнь, другие подруги, столько интересного было. Я их всегда поддерживала. Они со своими одноклассниками на дне рождениях собирались, на дискотеки ходили, дружили с одноклассниками, одноклассницами. Девочки мои ходили занимались цирковым искусством, танцами. Репетиторов я никогда не нанимала, они учились сами. Вторая дочка у меня, в 11 классе я ее отдала сразу в русскую школу из казахской школы» (Алтынай, 59 лет, учительница, Уральск);

«...Мои дети все понимали. Старшему сыну он сказал, я Вас не бросал, я с мамой развелся. Я детям всегда говорила, несмотря ни на что, он ваш отец. Он не участвовал в их жизни, и когда мои дети повзрослели, я была на работе, он пришел к ним. Дети вечером мне сказали, но называли его по имени. Они его считали биологическим отцом уже. Я детям сказала, что это ваш отец и не позорьте меня,

относитесь к нему с уважением. Если он услышит, как вы его называете, он скажет, что я вас так настраиваю. Я вас воспитывала вежливыми детьми, не позорьте меня, держите лицо и называйте его папа. Они стали его называть папа снова. Вы знаете, вдвоем всегда легче, и детей воспитывать и жить. Всегда хочется, чтобы ребенок рос в полноценной семье, мальчикам мужское воспитание нужно. Женщина этого дать не может, вот сейчас посмотрите, что творится, сколько инфантильных мальчиков, мужчин нет, потому что воспитывали мамы. Мужское воспитание обязательно должно быть. Моим детям повезло, у меня еще брат есть, и дедушка был у них...» (Мадина, 50 лет, Алматы).

Конфликты в семье, развод между родителями увеличивают возможность ухудшения психологического состояния, здоровья, вероятности депрессии у детей. Дети становятся более раздражительными, агрессивными либо более скрытными. У многих детей появляются страхи или новые плохие привычки на нервной почве:

«Да повлиял. Она нервная стала, боится криков. Сразу уши руками закрывает. Громких криков боится» (Гульмира, 48 лет, педагог, Уральск);

«Балаға ауыр болды. Сұрақтар қоя бастады. Қиын болғаны серуенге алып шыққанымда көз жанарынан, сұрақтарынан, кейбір әңгімелерінен байқалды. Ең көп зардап шегетін бала ғой» (Максам, 33 года, энегретик, Усть-Каменогорск);

«А эти дети вырастают потом с испорченными моделями, в голове-то испорчена модель. И потом они страдают, потом их дети страдают.» (Э., 39 лет, Нур-Султан);

«Как повлиял развод на них. Я не могу сказать, это может только психолог. Нам может показаться, что все нормально, но на самом деле, мы не знаем. Это психологи определяют, какой отпечаток развод на детях оставил. Как они проживают с матерью, не имея, как бы, мужчины, не ощущая отца рядом... Моя старшая дочь, мне казалось, была более открытой и останется такой. С возрастом она стала более закрытой, мало разговорчивой» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан)

«Нет, ничего они не ругали, ни зачем, так это, то-сё, они, просто они у меня очень скрытные дети, они мне не говорят, но бывает с ними начинаешь сидеть вот так, они уже начинают мне

говорить, я уже понимать начинаю, что вот отец так сделал, зачем он так сделал, ну уже вот сами мысли свои так что-то типа такое, не очень уж они, я говорю любят они своего отца. Вот, я попросила папу машину – он мне не дал, а почему она у него в гараже стоит, а мне детей надо в детский сад возить. Ну вот сын уже у него как-то отталкивающе уже как-то есть. Ну типа отец мне машину не дал свою, а почему он своему пасынку он подарил машину, он же подарил, он вот когда женился, он с женщиной 10 лет прожил же, а у нее ребенок был, он с ребенком взял, а они ровесники с моим сыном, у там погодки, вот почему-то он подарил машину, а моему сыну он не подарил» **(Баян, 59 лет, Павлодар)**

Не смотря на сложные взаимоотношения между супругами, ради детей они продолжают оставаться родителями, принимая разностороннее участие в их воспитании и финансово поддерживая детей:

*«Қызым басында көне алмады, келген кезде, папасын сағынып, ол жақтан қайным келеді, олар да жақсы көреді ғой қызымды, келіп алып кетсе, «қайтып келмеймін» деп сол жақта қалып кеткен күндері болған қызымның...Қызым қатты қиналған. Білмеймін, әлі күнге дейін қиналатын шығар...Балдарыма жіберген жоқ қой, екі баламның кінәсі не! хотя бы көруге келсе болатын еді ғой! Келме деп айтқан жоқпыз ғой оған» **(Дурдона, 45 лет, заведующий детсадом, Шымкент)***

*«Наверное, любой ребенок, который вырос в неполной семье чего-то недополучил. Как оно повлияло, это не объяснить нам, потому что ребенок, который знает, что есть где-то папа, который знает, что папа его, ее, любит, она с детства нуждается в этом. Но за детством есть подростковый возраст, когда ему необходимо полный состав семьи. Любовь отца, либо любовь матери. Я всячески пытался показать свое существование, и участвовать в воспитании ребенка. Сейчас мой ребенок получил воспитание более от матери. Взрослым нужно научиться не смешивать свои эмоции с ребенком. Безусловно. В содержании своего ребенка я участвовал, участвую и буду участвовать. Это обязательно. Как любой отец, ты хочешь, чтобы твой ребенок был на уровне своих сверстников.» **(Бейбут, 46 лет, Нур-Султан);***

*«Да, да, он платил и алименты мне и всё как положено. Сейчас у меня самая младшая дочь – она с ним живет.» **(Баян, 59 лет, Павлодар)***

Около половины опрошенных женщин отметили, что не получают алиментов. Причиной подобной тенденции является тот факт, что женщины по незнанию либо нежеланию не подают заявление на развод, либо мужчины не оплачивают алименты на своих детей или скрывают свои реальные доходы:

«Алимент төлемейді. Керек-жарақтарын алып береді. Кредит төлеп отырғандықтан, алимент жаздырмадым» (Бағи, 36 лет, преподаватель, Усть-Каменогорск);

«Алиментке соттың шешімімен айлық табысының елу пайызын төлейді деп шешім шығарған. Сөйткен кезде бұл маған төлемей жүрді. Ол кезде ол Оңтүстік мұнай газда істейтін, сот орындаушылары сол жаққа жіберіп, одан маған үш ай автоматический түсіп тұрды да, ол жұмыстан шығып кетті да ол басқа жұмысқа кірді, айлығын аз ғып көрсетті, әйтеуір не керек, екі млн. с чем то қарыз болып шықтығой, екі үш жыл төлемей жүрді да, енді сот орындаушылары мені шақырып, заявление жазыңыз, өндіріп бер деп, сол кезде жазып беріп кеткем, содан кейін олар жұмыс істеген шығар, ол маған звандап келді да, мен саған үйді қалдырдым, сен маған алименттен отказ жазып бер деді, ол да бәрібір опекун, балаларым он сегізге толғанша, заңды өкілі сол болып тұр да құжатта. Мен опекун ретінде үйден отказ жазып берем через нотариус, сен маған алименттен отказ жазып бер деді. Сөйтіп екеуміз келісіп нотариусте істеп бердім солай, төлемейді қазір бір тиын да. Анда санда келіп тұрады балдарына береді, онда да арзымайтын тастап кетеді» (Несибели, 45 лет, заведующая детским садом, Шымкент).

Участие мужчин в оказании финансовой помощи и воспитании заслуживает отдельного упоминания. Все опрошенные мужчины оплачивают алименты, установленные законодательством, стараются участвовать в жизни ребенка, если женщина позволяет это:

«Алимент төлеймін. Қандай басқа көмек керек болса, жасаймын. Мысалы, баламен қалып отыру керек болса, барамын» (Р., 34 года, Нур-Султан);

«Үй менің атымда, үйді олардың атына аударып, квартираларын, ақшаларын беріп, сызып тастағым келеді. Закон бойынша алимент төлеп жатырмын. Ажыраспасаң да алиментке беруге болады екен.

Жетпей жатыр деп тағы шағым жазалады екен. Бәрін төлеп отырмын, шүкір» (Д., 39 лет, Нур-Султан);

«Детей периодически я вижу, поэтому они всегда со мной на связи. Я стараюсь восполнить мое отсутствие, отца семьи... Плачу алименты, сколько необходимо, также стараюсь поддержать деньгами по мере своей возможности» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Алименты плачу» (Серик, 32 года, кладовщик, Костанай);

«Даже сейчас до сих пор, вот видите сын спать ложится, он звонит, я сам не звоню, он сам звонит мне, папа спокойной ночи, туда, сюда, я постоянно ему уделяю, жена звонила говорила надо это взять, я в колею эту вошел, я еженедельно 10000 отправляю, недавно домбыру купил, он ходит там, на день рождение телефон купил, вот так вот, стараюсь, помогаю постоянно» (Бахтияр, 35 лет, разнорабочий, Павлодар)

Помимо детей и мужчин зачастую пострадавшей стороной при гей-ткипинге матерей становятся родители мужчины, бабушки и дедушки. Даже в случае разрешения со стороны матери респонденты отмечают, что тесного общения либо нет, либо снижено.

«В силу обстоятельств они стараются созваниваться, поддерживать финансово в праздники и какие-то мероприятия, но, конечно, такого тесного общения нет» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Моя мама хочет общаться с детьми, но супруга не дает возможности» (Серик, 32 года, кладовщик, Костанай)

Только несколько женщин отметили, что их дети общаются с бабушкой по стороне отца. Нужно отметить, что на момент опроса женщина с детьми проживала в доме, который принадлежит именно этой бабушке:

«Да, ходят дети постоянно. Дочка средняя кушать приготовит апашке, уберемса, придворовую территорию убирали. Дети помогают» (Гульмира, 50 лет, медицинский работник, Караганда);

«Они с бабушками, с дедушками всегда общались. Приезжали к моему мужу, к бабушке» (Баян, 59 лет, Павлодар).

Один респондент отметил, что в целях получения доступа к ребенку для общения он неоднократно подавал его в розыск и в суд:

«...Хотя бы по ватсапу. Даже этого нет. Письма писал, юристы обращались, суд был у нас, чтобы я общался по телефонной связи. Суд постановил общение на период проживания ребенка там, но я не думаю, что они будут исполнять. Просто телефон всегда будет выключен, потерян, баланс закончился, отмазок много... В розыск подавал я, обращался в полицию, конечно, всем все равно. Но более того, здесь видите же та сторона не говорит, что скрывает, она говорит, что не скрывает, он врет, он выдумывает. Это так было. У нас было, что 2 раза возбуждалось уголовное дело на ту сторону, потому что не исполнялось решение суда... У нас еще лишение родительских прав столько было, это тоже отсрочивало, это тоже выматывает. То есть та сторона выматывается, и эта сторона выматывается. В итоге, конечно, 7 судов по лишению родительских прав, 7 судов. 7 раз отказали. Последний отказ был от Верховного суда. Чему я благодарен, Верховный суд постановил, что не лишать родительских прав, потому что с той стороны тоже большой негатив идет. То есть ту сторону если послушать, то я тоже монстр, вот в чем дело» (Э., 39 лет, Нур-Султан)

Степень участия мужчин в воспитании детей определяется несколькими факторами, например, позволяет ли мать ребенка общаться с отцом, подавалось ли заявление на уплату алиментов и т.д. Формы участия можно разделить на следующие:

1. Оплата алиментов и дополнительных расходов;
2. Уклонение от уплаты алиментов, формирование фиктивной заработной платы;
3. Активное участие в жизни ребенка и в принятии решений о будущем ребенка;
4. Потеря связи ребенка с отцом;
5. Лишение отца возможности общения из-за желания матери.

Таким образом, развод в значительной мере сказывается на детях, особенно подросткового возраста. Это отражается на их психоэмоциональном поведении, развитии депрессии, дети могут стать замкнутыми. Согласно исследованиям дети, чьи родители развелись, чаще становятся как жертвой, так и инициатором буллинга в школе.

В результате нерешенных разногласий в процессе развода конфликты продолжаются и после. В данном случае дети становятся заложниками манипуляций и гейткипинга.

Несмотря на ужесточение законодательных мер по выплате алиментов со стороны отцов часть детей остаются без финансовой поддержки. Причинами могут служить то, что матери не подавали на алименты изначально, либо отцы уклоняются от выплат, пользуясь способами по снижению собственной заработной платы.

Отдельным, но малоупомянутым обстоятельством после развода становятся не учтенные интересы родителей разведенных, которые лишаются возможности общения со своими внуками. Но поскольку согласно законодательству выплата алиментов может быть наложена на бабушек и дедушек, что относится к обязательству, то следует также рассмотреть возможности создать благоприятные возможности для реализации их прав на общение с внуками.

2.3. Постбрачное (или постразводное) поведение бывших супругов

В результате развода у людей происходит изменение отношения к браку, представлений о необходимых качествах возможного будущего супруга. И как показывает практика, разводы в определенных случаях компенсируются повторными браками, наряду с гражданским браком, одиноким материнством/отцовством. Исследователи постбрачного поведения изучают факторы, определяющие выбор стратегии поведения супругов после развода.

Ключевым факторным признаком вероятности выбора повторного брака является пол, возраст, профессиональный статус, образование, наличие детей, их количество и возраст, уровень материального положения, давность расторжения прошлого брака. Как показывает практика, послеразводные жизненные стратегии мужчин и женщин в определенной степени различаются: женщины часто остаются с детьми от распавшегося брака с небольшими шансами на новое замужество, а мужчины чаще создают новые семьи²⁴.

Развод дает возможность для создания новой семьи, увеличения вероятности рождения детей в новом браке.

В ходе проведенного исследования было выявлено, что большинство женщин-респонденток не изъявляют желания вступать в повторный брак или другие отношения в силу своего возраста, здоровья и наличия взрослого ребенка, хотя встречаются и случаи повторного брака:

---

²⁴ Sweeney M.M. Remarriage of Men and Women: The Role of Socioeconomic Prospects. Center for Demography and Ecology. University of Wisconsin – Madison, 1995.

«А нет, сейчас уже нет, здоровье не то и уже возраст 37 лет. Сейчас мужчины нету. Нет, уже нет, я просто представляю, если я сяду в декрет, то у меня сыну будет некому помогать. Потому что нового мужа я не буду напрягать, бывший муж у меня, как сказать не сильно будет помогать финансово, а бросить его я тоже не могу, сейчас у него такой период, 10,11 класс впереди» **(Бахтыгуль, 37 лет, логист, Павлодар);**

«Сейчас нет, зачем мне это» **(Роза, 49 лет, Алматы);**

«Возможности были. Я хоть сейчас могу выйти замуж. Но я не хочу. У меня было несколько... вот я скажу три конкретных возможности, когда я могла выйти замуж. Причем жить очень в материальном плане благополучно. Но я не хочу... свобода дороже... Но я не любила. Для меня самый главный это чувства» **(Айгуль, 58 лет, педагог, Алматы);**

«Ну знаете, я замуж не выходила, я вам скажу, я тоже ещё молодая была и сейчас я начинаю стареть, я встречалась с мужчинами... нет, я вот не представляла другого мужчину, вот, вместо него, а так я вот так встречалась в компании» **(Баян, 59 лет, Павлодар);**

«...Я не хочу брака вообще, даже близко. Я не хочу. Вот сейчас многие говорят: «А почему? Все женщины мечтают». Я говорю: «кто-то может и мечтает, я прошла это» **(Альбина, 47 лет, работник в сфере общепита, Алматы);**

«Нет, не хочу, даже здесь есть, мужики там, поехали в Астану, Свет, говорят, давайте найдем, я говорю нет, не хочу, я хочу работу найти, квартиру, мужа приболтать, хотя бы детей приводил, хотя бы так» **(Светлана, 42 года, Павлодар);**

«Кездесіп жатыр, талай жігіттер келіп жатыр, тигім келеді, бірақ жеме-жемге келгенде мен қорқам. Буквально, бір ай болмады, бір кісімен таныстырды жұмыстағы бір жігіт, қазір тиің десең алам деп тұр да ана кісі, ұнадың деп, бірақ мен қорқады екем, бірақ мен тигім келеді балалы болып, бәрібір семья болған жақсы ғой...» **(Эльмира, 35 лет, психолог, Шымкент);**

«...У меня этой мысли уже не было, потому что, были люди, которые предлагали замужество, но я им всем отказала, потому что у меня были дети. Я могла конфликтовать из-за детей. У меня есть подруги, которые выходили замуж во второй раз, в

третий раз и у них всегда разводы из-за того, что у них дети» (Алтынай, 59 лет, учительница, Уральск).

«Пока нет в планах. Қазіргі мақсат – ата-анамды ауылдан қолы-ма көшіріп әкелу» (Д., 39 лет, Нур-Султан).

Среди тех, кто проявил желание к повторному браку, отмечается желание найти покой, взаимопонимание с учетом уже приобретенного опыта ошибок в предыдущем браке:

«В моем, промежуток между первым браком и вторым, он очень большой. Я жалею только о том, что этот промежуток очень большой. Вот об этом я сожалею. Семью надо создавать другую сразу, потому что люди взрослеют, жизнь проходит» (Бейбут, 46 лет, Нур-Султан);

«В новом браке я бы хотел обрести понимание, спокойствие, любовь, все, что должно быть в нормальном браке. И хочется для этого брака все делать, работать, зарабатывать» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Охота, очень охота... Хочу обрести в новом браке семью, дружную семью» (Серик, 32 года, кладовщик, Костанай);

«Обязательно! Планирую... Хочу, чтобы общность интересов должна быть одна. Не так «Ты домой, она из дома.». Главное, чтобы взаимоотношения были. Любовь вначале, потом ее нет» (Кайрат, 37 лет, преподаватель, Караганда);

«Хотела бы! С удовольствием! В другом браке – покоя и взаимопонимания» (Айгерим, 42 года, частный предприниматель, Караганда).

Некоторые респондентки на вопрос о возможности создания новых отношений, новой семьи отмечают качества, которые они ожидают от мужчин - без вредных привычек, с достаточным уровнем материального положения:

«Я бы хотела бы создать семью. Но к себе домой привезти альфонса, у которого ни дома, ни машины, ни денег, ничего. И положить его на почетный место, я не хочу. А чтоб предложили мне руку сердца, и сказали вот пускай у него даже дом не большой, пу-

скай из двух комнат, из этот, даже однокомнатная квартира, таких нет. Все знает, что я зарабатываю, живу хорошо. Все хотят выехать...А мне, знаете, клещей не надо» (Ляйля, 42 года, зав. склада, Алматы);

«Тәрбиелі жақсы, инабатты келін болу, балама жақсы әке табу ең бастысы» (Камшат, 32 года, продавец, Уральск);

«Қайта тұрмыс құрып, балалы болу...Бірінші некеде болған қателіктерді қайталамауға тырысамын, мінезімді өзгертіп дегендей...» (Галияш, 33 года, психолог, Павлодар);

«Я бы хотела выйти замуж, но сейчас я уже скептически отношусь, смотрю как бы, какой человек, что он из себя представляет, какие он поступки совершает, красивые или не красивые. Я не имею в виду букет цветов, или пригласить куда-то, а именно человеческие поступки. По отношению к другим, к животным, вообще ко всему» (Гульмира, 48 лет, педагог, Уральск);

«Бұрынғы қателіктерді болдырмау. Бұрынғы отбасымда көп нәрсеге көндім, енді ол әке-шешемнің тәрбиесі. Қазір ойымды ашық айта аламын. Болашақ жолдасымның әке-шешесі жас адамдар, ол кісілермен сыйласып бірге тұруға бел буып отырмын. Оған күйеуге шыққаннан кейін міндетті түрде сәлем салатын боламын деп жұбайыма айттым. Ел аралағанда, келіншектердің салт ұстанғандары қатты әсер етті, өзім де солай ұстанғым келеді» (Самира, 40 лет, учитель, Уральск).

Одна из респонденток отметила, что разведенным женщинам в случае повторного брака целесообразно выходить замуж за разведенного мужчину, подразумевая под этим, что оба человека имеют опыт в разводе и предполагая, что в дальнейшем они не повторят ошибки предыдущих своих браков:

«Жоқ, наоборот, мен өзімді комфортно сезінем. Маған солай дұрыс, мен соны сол үшін таңдаған шығармын деп ойлаймын. Маған бойдақ балдар да кейінгі кезде үйленгісі келгендерін айтты, үйге келгендері де болды, құда түскісі келіп, папамның таныстары, отырып қалған үлкен жігіттер болады ғой бір, сондайлар, мен айттым жоқ, «аузы күйген үрлеп үшеді» өзім көңліме жаққанына барам» (Багила, 37 лет, социолог, Шымкент).

Среди опрошенных мужчин также были выявлены те, которые женились во второй/третий раз. Респонденты-мужчины на вопрос о своих дальнейших планах создать новую семью ответили утвердительно, отмечая о желаемых качествах потенциальной будущей супруги:

«Конечно, есть, я в поисках. Обжегшись на молоке, дует на воду. Все это тоже, наверное, про меня. Я так думаю. В планах, естественно, жениться...Наверное, независимость...Хотелось бы, конечно, человека встретить, может быть, я и встречал, может быть, недостаточно уделял внимания, может быть, даже и дружил, я не знаю. Но независимость - это, наверное, одна из главных черт, от родителей. Да от родителей. Ну финансовая независимость тоже хорошо, я не понимаю такие семьи, где кто-то от кого-то финансово зависит. Это не приносит объективности в семью. Ну не знаю, это уже такие мои мысли...» (Э., 39 лет, Нур-Султан);

«Жениться, думал, я не хочу одиноким быть до конца своей жизни...Изначально, если я буду в новом браке, я буду повнимательнее, уже буду уделять больше времени семье, чем работе, я больше времени работе уделял, постоянно на работе, думаешь зарабатывать, чтобы дома было что покушать, чтобы сыну что-нибудь взять, постоянно ходил, думал, зарабатывал, вот результат, короче» (Бахтияр, 35 лет, разнорабочий, Павлодар);

«Бәрінен де, дұрыстау бір қыз болса, үйлену керек болып тұр...Үйленбесе болмайды, «Жалғыздық құдайға ғана жарасқан». Былайша тіршілігім бар, үй жайым бар» (Шерхан, 47 лет, Шымкент);

«Өзіңді сыйлайтын адам болса, иманды адам болса, үйленгім келеді. Үйге бірге келсек екен деймін» (Жандос, 44 года, Уральск, вахтовик);

«Құрғым келеді. Өз-өзімен отырып, неге жалғызбын деп ойланып қалатын кездер болады. Қасында адам болғанның орны бөлек, жақсы. Отбасы құрып, балалы болуды аңсаймын, соған қол жеткіземін деп ойлаймын» (Максат, 33 года, энергетик, Усть-Каменогорск).

У мужчин преобладает установка на необходимость семейной жизни. Они видят в семье смысл и обретение ощущения полноценности. При интент-анализе речи респондента можно сделать вывод о влиянии социальных установок на личную семейную жизнь мужчин и сильного ощущения одиночества:

«У каждого человека должно присутствовать чувство ответственности за другого. И когда человек понимает, что у него есть семья, человек понимает, что ему надо жить. Когда есть семья уже появляется смысл» (Бейбут, 46 лет, Нур-Султан);

«Такова наша физиология. Мы должны создать семью, дать потомство, родить детей, воспитать их. Преимущество – найти свою половинку. Человек без своей половины – человек без половины» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Человек без семьи неполноценный» (Кайрат, 37 лет, преподаватель, Караганда);

«Домой приходишь, тебя кто-то ждет» (Асет, 37 лет, частный предприниматель, Павлодар);

«Ну как в чем, мне, например, когда я жил у меня семья была на первом месте, знаете мне было приятно я прихожу домой мне жена, когда она отдыхает, сын рядом, мы идем гулять, мы веселимся, смысл жизни я вижу, а вот в одиночестве я смысла жизни не вижу, вот сейчас я одинокий, как я ушел, год уже, у меня нету девушки, с которой серьезные отношения, нету такой девушки, не знаю почему... Жениться, думал, я не хочу одиноким быть до конца своей жизни» (Бахтияр, 35 лет, разнорабочий, Павлодар)

Важнейшим фактором постбрачного поведения является и тот факт, кто является инициатором развода. Согласно полученным данным, женщины по сравнению с мужчинами чаще становятся инициаторами развода. Несмотря на то, что женщины долгое время обдумывают принятое решение, в одном случае женщина рассматривала подачу заявления в качестве способа привлечения внимания мужа или манипуляции его поведением:

«Мне пришлось подать в суд. И судья спросила его: «Вы согласны?». И я была в шоке, когда он согласился. Пришел с гордо поднятой головой. Я думала, он опомнится, но нет... Так получилось, что он отказался» (Гульмира, 50 лет, медицинский работник, Караганда)

Подводя итоги, следует отметить, что опыт прошлой семейной жизни меняет установки людей по поводу новых отношений. На практике разведенные мужчины чаще женщин вступают в другие отношения, повторные браки. Вероятно это связано и с тем, что в большинстве случаев женщины остаются с детьми им сложнее начинать новые отношения

с другим мужчиной, у них наблюдается потеря доверия к окружающим, что тоже сказывается на нерешительности вступления в новый брак/отношения. В то время как мужчины находятся в поиске новой пассии с установкой на создание семьи для того, чтобы ощущать себя полноценным, неодиноким и соответствовать социальным установкам.

Ответы респондентов на вопрос построения новых отношений свидетельствуют о том, что они воспринимают эти отношения, как возможность избегания прошлых ошибок предыдущего брака, полагая, что с учетом опыта они больше осведомлены и не будут повторять знакомого им сценария. С другой стороны, проведенный опрос показал, что некоторые респонденты, пережив сложный период в своей жизни, предпочитают официальным бракам выбор других альтернативных форм отношений, к примеру, только свидания, гражданский брак, сожительство и др.

2.4. Культура разводов и постразводного процесса

Помимо причин развода привлекает внимание культура развода: наличие установок о семейной жизни, отношение к разводу и способам разрешения конфликтов в семьях и в коммуникациях в постразводном процессе.

Как было упомянуто ранее, абсолютное большинство респондентов воспитывались в полных семьях и в их ближайшем окружении отсутствуют кейсы разводов. Также наличие детей не является препятствием для семей. Установка на сохранение семьи ради детей, популярная ранее, становится неактуальной в современных семьях.

«Нет, ни в коем случае. Нельзя так делать. Когда существует семья, и в этой семье нету согласия, гармонии, тогда ребенок недополучает воспитания полного, семейного. И она больше травмируется, чем она будет жить в неполной семье. Потому что принудительное совместное проживание порождает ссоры, скандалы, и ребенок это все видит» (Бейбут, 46 лет, Нур-Султан);

«Ради детей я бы сохранил семью... Здесь спорно, от человека, индивидуально. Я бы жил ради ребенка, преодолел бы все. Это большое счастье ощущать ребенка рядом, его воспитываешь, растишь. Но как говорят психологи, это очень тяжело жить ради ребенка вместе» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Иә. Балаларға бәтен әке, бәтен шеше керек емес» (Баги, 36 лет, преподаватель, Усть-Каменогорск)

Позитивной тенденцией стал тот факт, что большинство респондентов отмечали необходимость обращения к психологу, психоаналитику при разводе. Отдельные опрошенные признались, что сами обращались к специалистам за поддержкой и помощью.

«Из своего опыта могу сказать, стараюсь объяснить многим людям, что родители детей, которые решили создать семью, в первую очередь они должны начать с себя. Когда встречаются двое молодых людей, девушка и парень, они не думают о своем социальном положении, они не думают о богатствах, которые имеют их родители, и в этом случае мы должны поддержать, не учитываю своих каких-то богатств... Я бы посоветовал, в первую очередь, психолог, он должен быть семейный. Вся проблема развода в том, что двум людям, которые до создания семьи прожили жизнь в определенном промежутке времени, им нужно помочь, чтобы они друг друга поняли. Не все люди могут донести то, что они хотят. А психолог, профессионал, может выслушать, выделить основные аспекты проблемы, и поэтому психолог очень важен в семейной жизни» (Бейбут, 46 лет, Нур-Султан);

«Поддержка керек, психолог керек. Жұмыста заңды некедегі жолдасыммен ажырасуға дейін жағдай жеткенде психологтар көмектесті. 2-3 рет соттан ажыраспай қайтып келдік. Жолдасым психологқа баруға қарсы болды, бармайды. Отбасын сақтап қалуға барынша тырыстым... Совет керек. Екі адамның ашумен бір-біріне ауыр сөздер айтып жіберуі мүмкін. Түсінбей қалуы мүмкін. Барынша семья дегенді бірінші орынға қойып, сол құндылықтарды барынша сақтап қалу керек. Мінез бірге тұрғаннан кейін үйренсіп кетеді» (Р., 34 года, Нур-Султан);

«...вот эти разводящиеся пары, если они приходят к этому вместе, осознано, что нужен психолог, что нужен психоаналитик, это очень хороший шаг, я считаю. Но я еще раз повторяю, не все, это большинство будут отвергать этого психолога, поэтому либо надо их насильно отправлять их к психологу, прям вот как в фильмах мы видим же, вот вам 3 месяца с психологом работать» (Э., 39 лет, Нур-Султан);

«Естественно, обращаться к психологам. Психологи очень могут помочь. Проблема в том, что психологи не всегда доступны. И политика обращения к психологу у нас не развита. Она должна быть популяризирована. У нас люди, когда не могут найти реше-

ние, должны знать, что им кто-то может помочь. И у нас такое понимание: «Ух, психолог – это у нас дорого.» Не все себе могут себе это позволить» **(Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);**

«Смотря по какой причине. Если причины веские, то ничем не поможешь... Нужно показать, что ты дорожишь супругой, установить отношения с ее родственниками, такие какие они хотят. Проявлять внимание, побольше разговаривать, больше времени проводить вместе. Посмотреть на свои поступки, оценить...» **(Кайрат, 37 лет, преподаватель, Караганда);**

«Обязательно сходить к семейному психологу. Попытаюсь сохранить. Не ради детей. Ради чего-то же они встречаются... Надо работать над отношениями» **(Айгерим, 42 года, частный предприниматель, Караганда);**

«Надо ходить к психологу. Даже есть семейные психологи. Надо ходить. Они хотят сохранить семью. Я сама ходила. Советовали, хорошие» **(Гульмира, 50 лет, медицинский работник, Караганда);**

«Көп проблемалар балалық шақтан келеді. Өз-өзіне психолог болу керек, өзіңді танып алу керек. Мысалы балалық шағым қатты қорқынышта өтті» **(Баги, 36 лет, преподаватель, Усть-Каменогорск)**

Развод, как любое социальное явление, имеет свои как положительные стороны, так и отрицательные. Умение делать выводы из такой ситуации говорит многое о личности разведенного:

«Положительные можно выделить в особых случаях. Когда ты видишь бесполезное создание семьи» **(Бейбут, 46 лет, Нур-Султан)**

«Человек ошибся один раз и найдет свою половинку» **(Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);**

«Опыт семейной жизни. Опыт, как себя вести... Свободное время появляется. Никому и ничему не подотчетен. Новые знакомства» **(Кайрат, 37 лет, преподаватель, Караганда);**

«Есть возможность не повторять свои ошибки» **(Айгерим, 42 года, частный предприниматель, Караганда).**

Среди отрицательных сторон развода лидирует негативное воздействие развода на детей, потеря связи отца и ребенка и сложности для женщины восстановиться морально после расторжения брака:

«Отрицательные – дети страдают. Женщины остаются без мужа. Женщине с детьми, ей сложно найти брак, но она должна реализоваться. Зависит от характера, кто-то может с гордо поднятой головой идти дальше, а кто-то не может и становится жертвой там всяких, скажем так, нехороших отношений...» (Ербол, 47 лет, строитель, Нур-Султан);

«Это дети. Охота засыпать с ребенком, обнимать супругу, засыпать и спать дальше» (Серик, 32 года, кладовщик, Костанай);

«У сына нет отца» (Гульмира, 50 лет, медицинский работник, Караганда)

С учетом полученного опыта один из респондентов рекомендовал принудительное заключение брачного договора на стадии регистрации брака. Он аргументирует это тем, что заранее будут урегулированы материальные вопросы и условия проживания и содержания детей.

«Когда на стадии заключения брака можно ввести принудительное заключение брачного договора. Потому что у нас люди стесняются. Понимаете, когда это касается ваших детей, здесь уже не до менталитета. То есть на стадии брачного контракта, суд уже должен обязать принести брачный контракт, иначе мы не заключим ваш брак. Естественно, в брачном контракте прописывается, кто остается с детьми, кто будет ухаживать за детьми, кто какие эти. Естественно, я не знаю, специалисты лучше знают, если они есть у нас в Казахстане, почему не ввести принудительный брачный контракт. Это снимает много проблем. Человек знает уже, что сейчас он расторгнет брак, с чем он пришел, с тем он и уйдет, что нажитое совместное, материальное, нематериальное – делится пополам. Справедливо? На стадии расторжения брака уже четко распределять функции разведенных родителей. Потому что суд должен понимать, что на расторжении брака проблемы не заканчиваются, я думаю только начинаются. И если он четко распределит на расторжении брака, что вот столько-то алиментов будет получать такой-то родитель, с теми-то остаются дети» (Э., 39 лет, Нур-Султан).

Абсолютное большинство респондентов отметило рост разводов в своем окружении и в обществе в целом. Один из опрошенных считает, что определенную долю в общей статистике сыграли фиктивные разводы.

«Судя по статистике как бы много, но есть много фиктивных разводов. Это тоже надо учитывать. Я не знаю, там в погоне за квартирой люди разводятся, что кстати, увеличивает статистику» (Э., 39 лет, Нур-Султан)

Что касается непосредственно бракоразводного периода, то крайне редко респонденты отмечали спокойный ход процесса. Также редко в речи опрошенных не было упоминаний о наличии адвоката либо семейного медиатора в качестве посредника. В некоторых случаях родители вмешивались в бракоразводный процесс.

Многие опрошенные выражают обиду на бывшего супруга либо сожаление, что развелись. Тем не менее, редко кто мог сохранить благожелательные отношения в последующем.

Таким образом, на первом плане среди базовых предпосылок к разводу можно отнести сложность в выстраивании коммуникаций между супругами. К разводу многие подходят как к кризису в отношениях, с обидами и ссорами. Тем не менее, в культуре развода стал присутствовать психолог, как норма, которая может сохранить брак при желании и готовности супругов.

Сильнее всего в разводе страдают дети. В случае если причиной распада брака выступало домашнее насилие или алкоголизм, дети, как и мать, могут легче адаптироваться. Необходимо отметить, что родители не всегда могут адекватно оценить степень воздействия на детей. Об этом говорит тот факт, что только пару человек из числа опрошенных не упоминал о необходимости оказания психологической помощи своим детям.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Одним из основных задач государственной семейной политики является укрепление традиционной семьи и пропаганда ответственного родительства. Реализация социально-экономических реформ и демографической политики в стране зависят от стабильности семьи. Семья является основоположником духовно-нравственных основ личности.

Семейная жизнь не может быть бесконфликтной, поэтому развод нередко является одним из распространенных и приемлемых способов решения внутрисемейных проблем, влекущий за собой, в свою очередь и изменение образа жизни. Изменения в институте семьи оцениваются как кризис и как возможность трансформаций.

Результаты проведенного исследования позволили выявить следующие тенденции:

- основными причинами развода являются как объективные причины (алкоголизм супруга, супружеская неверность, вмешательство родственников), так и субъективные причины;
- в первое время после развода большинство испытывает те или иные признаки стресса и депрессии, но в дальнейшем вырабатывают стратегии по улучшению своего материального и социального статуса;
- опыт предыдущего неудачного брака, наличие детей не являются препятствием для вступления в повторный брак и желанием иметь еще детей, что свидетельствует о динамике брачного/репродуктивного поведения;
- мужчины чаще женщин заинтересованы в заключении нового брака;
- постразводное поведение мужчин и женщин зачастую бывают разным: женщины в большинстве случаев остаются с детьми с более низкой возможностью построения нового брачного союза, в отличие от мужчин, которые чаще всего вступают в новые официальные отношения;
- среди мужчины отмечаются признаки феномена «маскулинной уязвимости», который заключается в проявлениях обиды и переноса вины на женщину после развода;
- воздействие развода на самооценку респондентов неоднозначно, все зависит от личного восприятия и расстановки приоритетов;
- инициаторами развода чаще всего являются женщины. Женщины с постразводным периодом менее года переживают наибольшую степень стресса, чем те, кто развелись гораздо раньше;
- мужчины разводятся по трем причинам: неверность жены, созда-

нием им «второй» семьи и вмешательство родных;

- гендерная принадлежность оказывает определенное воздействие на восприятие развода и его последствия;

- взаимодействие между бывшими супругами происходит в основном в негативной форме, либо общение очень ограничено;

- абсолютное большинство опрошенных рекомендуют обращение к психологам в случае семейных конфликтов и при разводе;

- редко кто из разведенных респондентов отмечали необходимость сохранения семьи ради детей.

Изученные бракоразводные сценарии проведенного социологического исследования позволили выделить основные причины разводов: алкоголизм, измены, вмешательство в отношения родственников, факты рукоприкладства. Следует отметить, что при изучении причин разводов необходимо учитывать и мотивы вступления в брак, возраст, уровень образования, время вступления в брак, продолжительность знакомства и т.д. Основными мотивами вступления в брак явились: беременность, жизненные ситуации, любовь.

РЕКОМЕНДАЦИИ

На основании проведенного исследования методом глубинного интервью и анализа соответствующих материалов были подготовлены общие рекомендации. Необходимые меры в сфере законодательства, практики его применения и политики по разводам в семье сформулированы с учетом проведенной оценки эффективности подобных мероприятий.

Для сохранения семей, семейных отношений необходимо проведение профилактических, социально-экономических, психологических мер по предотвращению разводов, направленных на решение семейных проблем, укрепление семейных отношений:

- в учебных заведениях в цикл программы по дисциплине «Саморазвитие» включить цикл лекций о семейной этике, ответственности, которую несет вступление в брак, о юридических аспектах, о репродуктивном здоровье и контрацепции;
- разработать и рекомендовать цикл лекций либо информативного материала о семейной жизни и разрешении семейных конфликтов для людей, подающих на регистрацию брака;
- разработать обучающие программы по вопросам освоения необходимых знаний и навыков регулирования семейных взаимоотношений, по подготовке к семейной жизни, по работе с разводящимися парами;
- проводить психологические консультации семей по профилактике и разрешению семейных конфликтов, психологии семейных взаимоотношений через некоммерческие организации в рамках государственного заказа;
- проводить юридические консультации по различным имеющимся программам и льготам, предназначенных для молодых семей, семьям, с детьми с ограниченными возможностями, многодетным семьям и т.д.;
- проводить медико-психологическую консультацию по вопросам планирования семьи, репродуктивного здоровья членов семьи на базе учреждений здравоохранения;
- открытие «горячей линии» по взаимоотношениям в семье;
- внедрение и пропаганда брачного договора;
- внедрять посредством реализации информационной политики в масс-медиа, транслировать и популяризировать успешную модель семьи, образы успешных семейных мужчин и женщин, а также институт популярного в СМИ спин-доктора или agony aunt/uncle, к которым супруги и дети могут обратиться за советом о своей жизни, проблемах и страхах и чей авторитет не поддается сомнению/является примером.

При работе непосредственно с парами, которые подают на развод:

- совершенствование процесса развода путем регламентации правил расторжения брака, признания приоритета прав и интересов несовершеннолетних детей;

- внедрение досудебных механизмов урегулирования семейных конфликтов, дальнейшее совершенствование института медиации;
- создание центров по изучению проблем семейной жизни, организация системы психологической помощи семье в кризисных ситуациях;
- увеличение срока обдумывания с момента подачи заявления о разводе до его регистрации в срок 1 месяца до полугода за исключением тех случаев, где причиной развода стало домашнее насилие;
- повышение стоимости заявления на развод с 2 МРП до 10 МРП;
- решение проблем алкоголизма и наркомании;
- пропаганда здорового образа жизни;
- повышение правовой культуры в вопросах семейно-брачных отношений;
- открыть Центры оказания психологического консультирования семьям, находящимся на предразводной/разводной стадии;
- в бракоразводном процессе учитывать возможность, желание родителей оказывать заботу и опеку своим детям;
- при подаче заявления на развод информировать о способах получения алиментов супругу, с которым остается ребенок;
- внедрение среди разводящихся супругов правовой обязанности по оказанию социально-психологической и экономической поддержки своим детям.

В постразводный период:

- пропагандировать в обществе престиж и авторитет полных семей, акцентировать внимание на важной роли и ответственности мужчин в семье и в воспитании детей;
- поощрять институты гражданского общества и граждан к созданию сообществ, а экспертов и ученых в сфере психологии и социальной работы – профессиональных сообществ по объединению граждан и детей и оказанию им психологической поддержки, на примере сообщества отцов или кризисных лагерей для детей, чьи родители развелись;
- открыть Центры поддержки разведенным, кризисным семьям, детям;
- при разработке и реализации государственных мер поддержки социально-уязвимых слоев населения, а именно граждан в разводе, учитывать причину развода в целях недопущения получения помощи инициаторов фиктивных браков;
- проработать механизмы недопущения кейсов гейткипинга со стороны матерей;
- проработать способы получения возможностей для бабушек и дедушек проводить время с внуками на законодательном уровне.

Проведение данных мер будет способствовать повышению уровня информированности супругов в сфере брачно-семейных отношений, улучшению коммуникативных навыков, что приведёт к снижению разводов.

ПРИЛОЖЕНИЕ. АНКЕТА

Уважаемый респондент!

Предлагаем Вам ответить на вопросы, посвященные актуальной теме «Разводы и их последствия». Анонимность гарантирована. Благодарим Вас за содействие!

БЛОК 1. ПРИЧИНЫ, ФАКТОРЫ РАЗВОДА.

1. Расскажите, пожалуйста о себе.

Представление респондента (имя, возраст, образование, род занятий, наличие детей).

2. Расскажите, пожалуйста, как Вы познакомились с Вашим бывшим супругом/супругой?

Уточните:

- Как долго были знакомы?
- Сколько было лет на момент заключения брака Вам и бывшему супругу/бывшей супруге?
- Сколько лет прожили в браке?

3. Расскажите об изменениях в Вашей жизни после вступления в брак.

Уточните:

- Какие ценности Вы ставили на первый план в семейной жизни?
- Работали ли Вы в момент семейной жизни? Хватало ли Вам заработной платы в Вашей семье?
- Как проводили свободное время в семье?
- Были ли у Вас увлечения, хобби, до вступления брак и изменились ли они? Продолжили ли Вы заниматься любимым делом или вынуждены были его оставить?
- Появились ли у Вас дети в браке? (если да, то сколько детей?).
- Как повлияло рождение детей на Вашу жизнь с бывшим супругом/бывшей супругой?
- С кем Вы проживали на момент брака (родственники и т.д.)?
- Какие взаимоотношения были у Вас и у бывшего супруга/бывшей супруги с Вашими родителями? Были ли они конфликтными? Повлияли ли эти конфликты на стабильность отношений в семье?

4. Вспомните, пожалуйста, когда Вы впервые задумались о разводе?

Уточните:

- Как долго Вы об этом думали?
- Что стало отправной точкой для подачи на развод?
- Был ли развод единственным выходом из ситуации?
- Кто явился инициатором развода?
- Если это были Вы, тяжело ли далось решение о разводе?
- Назовите причину Вашего развода...
- Если инициатор не Вы, были ли Вы против развода?
- Оказал ли кто-либо давление на Вас или Вашего мужа/жены с целью добиться Вашего развода?

5. Как Вы пережили развод?

Уточните:

- Кто был рядом на период развода?
- Помогали/помогают ли Вам Ваши родственники после развода?
- Род занятий после развода.
- Поддерживаете ли общение с бывшим супругом/бывшей супругой? Как часто?
  - Если да, то, что заставляет Вас после развода поддерживать связь с бывшим супругом (бывшей супругой)?
  - По каким вопросам Вы поддерживаете связь с бывшим супругом/бывшей супругой?
  - Если нет, то почему не общаетесь?

БЛОК 2. ВЛИЯНИЕ РАЗВОДА НА ДЕТЕЙ

6. Как повлиял развод на Ваших детей?

Уточните:

- С кем они проживают на данный момент после развода?
- Сколько примерно часов в неделю (в день) Вы уделяли на общение с ребенком в период брака и сколько уделяете сейчас?
- Общались ли родители супруга/супруги с ребенком (детьми) до Вашего / после развода?
  - Общается ли бывший супруг/бывшая супруга с детьми?
  - Если да, то как часто происходит Ваше общение с детьми после развода (отец / мать)? Что является приоритетным в таком общении?
  - Если нет, то почему Вы возражаете против общения отца/матери с ребенком (детьми)?
  - Участвует ли бывший супруг/бывшая супруга в финансово-материальном содержании Ваших детей? Если да, то насколько регулярно это происходит? (алименты, оплата учебы, образовательные центры, покупка вещей и т.д.)

7. Как бы Вы охарактеризовали состояние Вашего ребенка (Ваших детей) сейчас?

Уточните:

- Как сложились Ваши отношения с ребенком (детьми) после развода? Улучшились ли они или ухудшились?
- Как Вы думаете имеет ли смысл оставаться вместе ради ребенка?

БЛОК 3. ПОСЛЕДСТВИЯ РАЗВОДА

8. Сожалеете ли Вы о том, что распался Ваш брак?

Уточните:

- В чем преимущества семейной жизни?
- Как бы Вы поступили, если бы у Вас была возможность вернуть прошлое и заново строить свою личную жизнь?
- Хотели бы еще раз жениться (выйти замуж)?
- Рассматривали ли Вы вариант возобновления отношений с бывшим супругом/бывшей супругой?

9. Как изменилось Ваше положение (моральное, психологическое) после развода?

Уточните:

- Состояние здоровья респондента в связи с разводом.
- Психологическое самочувствие.
- Изменилось ли у респондента окружение, круг знакомых?
- Любимое дело, хобби, увлечение на данный момент

10. Как изменилось Ваше социально-экономическое положение после развода?

Уточните:

- Материальное положение после развода. Сменилось ли место работы после развода?
- Происходил ли раздел имущества и понесли ли Вы экономические потери после раздела?
- Жилищные условия после развода. Где стали жить после развода?

11. Какие события в личной (семейной) жизни произошли у Вас после расторжения предыдущего брака (последнего, если их было несколько)?

Уточните:

- Что сейчас наиболее важно для Вас?

- Что Вы особенно хотели бы обрести в новом браке?
- Изменилось ли число людей, с кем Вы поддерживаете знакомства?
- Ваш род занятий сейчас?

12. Как Вы думаете, что можно предпринять, если семья распадается?

Уточните:

- По Вашему мнению, много ли браков завершаются разводом?
- По Вашему мнению, что влияет на прочность семейных отношений?
- Какие меры следует предпринять, чтобы сохранить семью?
- Что бы Вы посоветовали разводящимся супругам во время и после развода исходя из своего опыта? (обращение за помощью к специалистам, психологам, медиаторам и т.д.)

13. Были ли случаи развода в Вашей собственной семье?

Уточните:

- В какой семье Вы сами проживали? (неполная и т.д.)
- Были ли в разводе Ваши родители, ближайшие родственники?

14. Какие положительные и отрицательные стороны развода Вы видите?

Положительные: _____

_____

Отрицательные: _____

_____

